

Tartalom

LXIII. ÉVFOLYAM, 11. SZÁM

2009. NOVEMBER

TANDORI DEZSŐ: Hajnalt. Azt érzem (Kazinczy-Hörderlin Fried Istvánnak); Míg más szellemmel (Más Kazinczy-kori. Kor és Kór társamnak D. Gyulának); Jel. Rég nem jelez (A mindhiába-fogadás. És pascal)	3
ACZÉL GÉZA: panel	7
ORCSIK ROLAND: Anyagsere	9
JÁSZBERÉNYI SÁNDOR: Regisztráció	15
KOLLÁR ÁRPÁD: Apadal; Enkidu meghal és elcsodálkozik	21
<i>Mai finn versek (Pusztai-Varga Ildikó fordításai)</i>	
SAILA SUSILUOTO: „Éjország” versciklus (részlet)	23
MARKUS JÄÄSKELÄINEN: [a busz ablakában zöld...]; [a könyvet elolvastam...]; [levelet ír...]; [a város fölé...]; [olvadó hó érintése a lábujjak között...]; [A nap repülőgépe...]; [A költő első kötete két...]; [A kiadó karácsonyi ünnepségein...]	24
MARJO ISOPAHKALA: Rönholmnek; [Ez a szerelem öreg szauna...]; [Mikor felvirrad a bőrkabát ideje...]; Jég-lék	28
VILJA-TUULIA HUOTARINEN: Hit; Indulás; Áldozat	31
KÁNTOR LAJOS: Édes Néném! (Vagyis: a történet elindul)	33
<i>Kazinczy 250</i>	
MISKOLCZY AMBRUS: Kazinczy és Wesselényi	53
SZABÓ ÁGNES: Az idillikus költői prózanyelv újrapozícionálása Kazinczynál	64
MÓSER ZOLTÁN: Parttalan időben (Kazinczy nyomában) .	84

TANULMÁNY

LANCZKOR GÁBOR: Somlyó György Piero della Francesca-ciklusa	87
DARÓCZI GABRIELLA: Nyelv-diszkurzivitás-művészet Weöres Psychéjében	91

KRITIKA

SZABÓ GÁBOR: Rövid séta a végtelenben (Neszlár Sándor: Inter Presszó)	95
TURI TÍMEA: A beszéd néma vágya (Mikor felébredtem, nyár volt. Nőversek Finnországból)	102
KOVÁCS KRISZTINA: A magány mintázatai (Vári Attila: Lepkeszárny)	105

MŰVÉSZET

LAJTA GÁBOR: Festői döntések – nagy magasságban (Csernus Tibor szegedi kiállítása elé)	111
--	-----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

CSEERNUS TIBOR alkotásai a címlapon (Motorbicikli – részlet),
a 20., 30., 63., 95. és a 104. oldalon
(Kovács Gábor Művészeti Alapítvány, fotó: KOGART Archivum)

MÓSER ZOLTÁN fotója a 84. oldalon

TANDORI DEZSŐ

Hajnalt. Azt érzem

KAZINCZY-HÖLDERLIN FRIED ISTVÁNNAK

*Hajnalt. Azt érzem.
Alkonyul éppen.
Mégis hosszú lesz a nap.
Dolgom tehetném.
De nincs mi kedvén.
Hajnal mégse alkonyat.*

*Szét. Hull, ha nincs még.
Van: nincs segítség.
Hogy lenne. Hozzá kedvem.
Csak elrendezni.
Csak szét-szerezni.
Annyi van, hogy nincs egy sem.*

*Szín ellentmondás.
Ezt mondotta más.
Rilke-rózsa. Nem kedvem.
Ami igazság.
Össz-szét szálazzák.
Igaz az egyetlen-sem.*

*Hajnalt. Azt érzem.
Alkonyul éppen.
A fényt éjbe árasztják.*

Míg más szellemmel

MÁS KAZINCZY-KORI. KOR- ÉS KÓR-TÁRSAMNAK, D. GYULÁNAK

*Míg más szellemmel.
Bél rendszeremmel.
Foglalkozom én magam.
Kérdés-e. Stigmás?
Kemény más. Híg más.
El ne is hanyagoljam.*

*Útján beleknek.
Mik meg- s megesnek.
Ne görcsoldónál kezdjük!
Hasnyál hatásnak.
És prosztatánknak.
Segítsünk szerén együtt.*

*Fejem ivásra.
Vagy patikára.
Postázásra kell adnom.
Erőt, Teremtő.
Előteremtő.
Hibásomat kell tudnom.*

*Jaj, se. Ivásra.
Se patikára.
Kettős kizárás nem megy.
A gyógy rontása.
Rím kuszasága.
Rémüldözöm, mint elegy.*

*Mennyi ártalmat.
Szerzek magamnak.
Jobb tudomást tiporva.
Óvom hasnyálam.*

*Míg rontom májam.
Magamnak rossz doktora!*

*Míg más szellemmel.
Szervezetemmel.
Át-alján foglalkozom.
Amíg tehetem.
Jaj, ne veszejtsen.
Jó érzésre nincs módomb.*

*Jó érzés lenne.
Élni: elegyre.
Ivásra. Patikára.
Hírek újságját.
Farpofák lássák.
Tedd park ázott padjára.*

*Így ülj le a világra.
Ki vagy, ha vagy. Csúffára.*

Jel. Rég nem jelez

A MINDHIÁBA-FOGADÁS. ÉS PASCAL

*Jel. Rég nem jelez.
Nem kérded: Mi ez?
Mi ez. Lesz majd jeltelen.
Lépted. Felszíni.
Rálépsz. Elnyeli.
Borzalmas élet-elem.*

*Tiltakozásod.
Megtöri másod.
Nem hihetsz, nem figyelhetsz.
Vagy figyelsz. Mit.*

*Az nincs meg, hogy hidd.
Mégis kockáztatsz. Vesztesz.*

*Mást élsz valóban.
Nincs meg, hogy: voltam.
Jel nem jelez. Ezt jelzi.
Kérsz segítséget.
S nincs, hogy megértsed.
Ahogy rettegsz. Úgy messzi.*

*„Tiszta költészet”.
„Valami”. Nézed.
Nem bírod megfogadni.
Vagy hát: veszteni.
Veled keresi.
Kegy lovát nem nyered meg*

*Tiszta költészet.
Valami. – Hitted?
Ezek üdvre-ló-nevek.
Nem játszod őket.
Mélyen: kevesled.
Üdvöd mire lehetnek.*

Megj. 150 éve született Georges Seurat, francia festő, a pontpiktúra atyja. Élt 32 évet. Felmérhetetlen értékkel járult hozzá az egyetemes művészethez és kultúrához. Hódolat Neki, részemről köszönet.
2009 elején

ACZÉL GÉZA

panel

az első emeletes ház amit valaha láttam ott terpeszkedett sárgán a beregi nagy falu közepén templomokat korábban is néztem őket nem számítom azt mondták mindig róluk ők az istené s mivel sokáig igencsak hadilábon álltam a jogviszonnyal úgy fogtam fel ezzel a kegyeskedő bókkal nincs mit kezdeni különben is a szűrös csúcsuk mint az unalmas mesékben majdnem fölért a fellegig később pedig a kutakodók könnyen fellelik a modernitás erkölcsileg föllazult irományaiba túrva nem más ez a merész türemkedés mint a nép erotikus ujja lefojtva bambán s a közbeszédbe érve tanácstalanul egyszerűbb hát kisgyerekként nézni a csodát mikor a ház egymás fölé rakja homályos ablakát melyet sokáig bámulva lassan elhiszed mögötte egymás fején is járunk különös szegény keleti mese volt ez miben olcsó káprázattal úszkált ifjúságunk anélkül hogy a magasságot megkívánta a bizonyosság máig az ha az embernek földet ér a lába nem bonyolódik a tér különös viszonylatába s tavasziasan friss olvasmányélménynek hagyja lelkében a madárperspektívát persze az idő rendszeresen kallódó sorsokat ír át s egyszer csak a kamaszodó is kisvárosi lesz hol a poros unalom neki még égisz érző zajos fürtelem keskeny villamosok vad csilingelése kipufogó autók néhány négyemeletes megzavart vizuális képlete mikor elkezdődik a nyak följebb emelése ha nagyjából mindent látni akarsz átmenetileg éhes sznobként önelégülten emelve a kart az ürge a civilizációba megérkezett igaz egy-két kusza pesti kirándulás hamar felborította a mérleget mert bár a palotákon épp golyó lyuggatta sebek de nagy forgalom nagy bazár itt-ott híres emberek kiknek lakát hegy is magasítja s még tetőn is nyitja tenyérnyi fehér virágait valami flóra tág szemekkel talált meg az alkonyóra ha kedves rokonok a körutakon végigvittek fölöttes az ég egzotikus homlokzatokkal bezárva s némán bámultad ott fenn a bonyolult snittet melynek határán a kőműves csodája és az éteri lebegés összeért aztán kölcsönösen panelre váltott az egész a hortobágy szélén az ördögszekér tüskés periferiáin azt találtad amit a hömpölygő vizét feszítő dunaparton a kiöntött hosszú falakon egyformán könnyen szökkent be az alkony mikor prolik tépett milliója egymásba nézett s ha egy idő után kételkedve a toronyházak ellen motyogtam rángatni kezdtek szakikból lett bölcs barátaim hiszen lamentáltak az a sok pincefészek az alattomos nyirok a szénporos szerelem a lusta bokákhoz

méretezett ablakmagasság már nincsen itt és melegvizes csapokból folyni kezdett rám a gyáva népek vízkövesedésnek indult demagógiája talán öregedve elveimből engednék is mára de ők azóta lefelé építkeztek s misztikusan riogató keszonbetegségbe se esnek mivel mélységükből nincsen visszaút lefelé is mennyire furcsa ez az alagút ezt a sötét panelt még nehezebben dolgozom föl ritkuló magamban s az égbe törés helyett egyáltalán ha hagynak lassan kezdem lefelé összerakni a világot ellentétje megannyi irracionális támpont világnagy felhőkarcolóktól dubai tevehátú magasáig s bár a hasonlat néha sántít az újra jött felismeréssel valahogy óvatosan megvagyok öregségére vertikálisan széthúzódott az ember lelke miként az egyre szálnalmasabb hatalom mely szörnyű lápvilágból jőve már nem ismeri erejét a közös boldogságnak melyben lassan éle csorbul a nemrég még körülhízelgett panelvilágnak s mi egykor fölfelé tört most dohosodik lepusztul leszakad borzongva kőrengeteges apokalipszist vizionál az agy rozsdás kiszögelésekkel üvegszilánkokkal melyeken nyűszítve tempóznak a csontjukra száradt kóbor kutyák s a néma emberek is legfeljebb csak vízszintben odaát – no itt a magasban szépen indul ez a szomorú délután ideje lenne már visszakanyarodni a mélyet és a kékülő föntet végre összehozni akár az önfeledt kisfiút a vizenyős szemű vénnel ki a hetediken különös belső hullámmzással mesél el valami lírafélét házaink kétes magasáról

ORCSIK ROLAND

Anyagcsere

I.

„Dear
Pussy Gaylord”

*csupa fényes
hanghullám*

*lüktet a forró
levegőben*

a mahleri ütem

*spontán
gerjedés*

*fekete betűsejteket
lővell*

*a Könyv síkos
nyílásába*

hallod-e

jonathan williams

*add nekem
mahleredet*

*s én neked adom
sajátomat*

nedves Uram

II.

*a gúnyos nagyfülűzés
olcsó*

*nyárspolgári hiszti
akár a nagyfülüék*

bámulata

*mahlert
egyként nyüstölték*

szögezi le

otto klemperer

*a pesten is pörgő
szűkszavú mester*

mert mi különbség

*disznózás
és istenítés között*

*a bálványok
előbb-utóbb
úgyis eltaknyolnak*

*bőgni persze nem kell
seperc alatt*

újra szaporodnak

*mint tavasszal
a döglegyek*

fülhasogató

zümmögő zaj

*miután lejárt
a lemez*

III.

*pillantás az űrből
google earth-szel*

*kaliště
madártávlattól*

*közelítés
mahler szülőházához*

*az árnyékban
egy tehén kérődzik
elégedett*

*igaza van
mit izzadjon a napon*

*a háttérben
apró fehér foltok*

*közletről
emberek*

*távolról
a világűr korpája*

IV.

*jonathan williams
kakukkja szól*

lűktet a napfény

kattints rá

V.

*mozdulatlan fák között
a gyásznép*

*tisza parti
temetés*

*a hamut a virágokkal
együtt a vízbe*

*vigye tovább a folyó
a tűz hagyatékát*

*pár nappal
korábban*

*barátomnak
lánya született*

*a halál akár
a születés*

*hangnemen kívül
játszik*

*ragadnak rám
jonathan williams
sorai*

*sűrű közbe-
vágásokkal*

*egyikből a másikba
suttyan át*

lüktet a Könyv

*mahler második
szimfóniája*

*sem ér véget
a feltámadással
mégis fáj
elveszíteni*

*visszaadni
mit egykor*

*kizárólag
sajátodnak*

hittél

*a természet
persze*

*megy a maga
feje után*

*mit sem érzékelve
a panaszból*

VI.

*újvidék városa
sötétlő sóvár
erdő*

*a duna parton
slobodan tišma*

hegyezi a fülét

čujem početak

kottáza le a naplójába

*majd fanfárok kíséretében
bevonul a tavasz*

*fényrügyezés
oldalakon át*

*hirtelen vált
a kép*

*az erdő roskadt
királya*

tišma

feszülten figyel

hangfogásra készen

csupa fül vagyok

*úr a vidék
pusztuló pompájában*

VII.

*ahogy ken russell
mahlerjében*

*a kölköc gustav
úgy én sem*

*tudtam a fák
nevét*

a laposon

*kérges testük
mégsem volt idegen*

percről-percre

*átmosta tudómet
friss leheletük*

*gyökeret eresztett
bennem*

*a tiszta parti
anyagcsere
belégzéssel én
kilégzéssel a világ*

fogalmazódott újra

JÁSZBERÉNYI SÁNDOR

Regisztráció

Egy terepjáró haladt a földúton, a kerekei felverték a port. Lassított, lehúzódt a szélére. A kocsiban ülő két férfi kinyitotta az ajtót és kiszállt. Egymás mellé álltak.

„Te ugye nem vagy körülmételve.” – mondta egyikük. A mellette álló, egy fej-jel alacsonyabb férfi éppen befejezte a dolgot.

„Nem.” – válaszolta és felhúzta a sliccét. Cigarettát vett elő. Rágyújtott. A másik is befejezte a vizelést, behunyorgott a lemenő napba.

„És mondd, meddig tudsz így elpisálni?”

„Nem tudom. – mondta a köpcös. Gondolkodott. – „Úgy egy, másfél métert.” – Kék zubbonyát szürkére festette az itteni időjárás. Mindketten visszaszálltak a kocsiba. Indultak tovább. Egy fehér Mitsubishi terepjáróban ültek, nagy platója üresen állt. A vezetőfülkében szétdobált papírok és egy hamutartónak használt kólás doboz hevert, a visszapillantó tükörről egy barna, műanyag rózsafüzér lógott, a kocsi rázkódásának ritmusára imbolygott a levegőben. David, aki az előbb kérdezett, az anyósülésen ült, egy darabig egy fehér, kapcsos mappával matatott. Mikor megunt, lazán az ölébe ejtette és a társához fordult.

„És milyen érzés?”

„Már mi?” – kérdezte Francois. Letagadhatatlan francia akcentussal beszélt az angolt. Mindkét kezével a kormányt fogta és az utat figyelte.

„Hát az. Hogy van fitymád.”

„Nem tudom, mi a különbség. Bár gondolkodtam, hogy megcsináltatom.” – mondta Francois és felkapcsolta a dzsip reflektorait. A földút vörösen villant a kocsi lámpája alatt.

„Miért akartad megcsináltatni?”

„Mért érdekel ez téged?”

„Senkit sem ismerek, akinek van előbőre” – vigyorgott David. „Szóval mért?”

„Mert nem tudtam hátrahúzni, azért.”

Egy darabig hallgattak, David a mappában matatott, Francois az utat figyelte. Ránézett a kormány melletti GPS-re és még egyszer ellenőrizte a helyszínt. A GPS vörös körrel jelölte a falu helyét, melyet három nappal ezelőtt égetett fel az egyik helyi milícia. Az állami erők azóta visszaverték őket a határon túlra, az utak újra biztonságosan járhatóak. A faluban hetven ketten haltak meg.

„Utálok, hogy ilyenkor kell ezt csinálnunk.” – morogta Francois. „Miért nem lehet ezt délelőtt?”

„Délelőtt jött a delegáció.” – mondta David.

„És?”

„Azért azokat csak fogadni kell.”

„Akkor sem szeretek este menni.”

„Hamar végzünk.”

Hallgattak. David elmerült a különböző alapítványi jelentésekben. Nem tudni, miért kezdődött a lövöldözés. Szarák laktak a faluban, a háború szempontjából semleges nép. Egy kis törzs, onnan lehet felismerni őket, hogy függőleges vágásokat ejtenek az arcukon. Alig van pár ezer belőlük az országban.

„Remélem, most rendesen eltemették őket.” – mondta Francois és valami zenét keresett a rádión.

„Ja. A múltkori elég bűdös volt.” – David elvigyorodott a francia felháborodásán.

„Úgy érted, kurvára, elviselhetetlenül bűdös volt.” – mondta Francois. Lassanként feladta, hogy jelet találjon. Messze voltak már a bázis adójától, csak statikus zaj töltötte be az autót. „Azt kellett volna megmutatni a delegációnak.” – morogta, míg lekapcsolta a rádiót.

„Ja. Hogy milyen kurva bűdösben dolgozunk.”

David próbálta elképzelni, mit szolt volna az előző faluhoz az a hölgy a fogadón. Mindenki felsorakozott a vendégek köszöntésére, a teljes stáb, mind a negyven ember. A parancsnok hosszú beszédet mondott, míg a vendégek az árnyékban ültek és limonádét ittak. A hölgy az ebédnél az erős afrikai szagokra panaszkodott a parancsnoknak. David alig bírta visszatartani a röhögését, amikor hallotta. Mivel nem sikerült időben kiérniük, a tetemek három napon át rohadtak a negyvenkét fokos hőségben.

Francois ránézett a GPS-re, lassított, lekanyarodott az útról. Gyér, füves terepen hajtottak tovább. David erőltette a szemét a szürkületben. Pár perc után feltűntek a kunyhók csomkjai. Francois leállította a motort, de a kocsifelektortait égve hagyta. A hátsó ülésről egy fényképezőgépet vett elő. David, kezében a mappával, kiszállt az autóból.

„Talán akkor kezdjük a nőekkel. Különválogatták őket?” – kérdezte Francois.

David keresgélt egy kicsit a papírok között, elővett egy sárga formanyomtatványt, ellenőrizte a rajta található adatokat, majd felnézett.

„Nem. Egyben van mindenki. Elvileg a kúttól kétszáz méterre, északra van a gödör.”

„És hol a kút?” – kérdezte Francois majd elkattintotta a gépet, hogy ellenőrizze a vakut.

Nézelték a kocsikörül, végül David elindult a lövésnyomokkal lyuggatott kunyhók romjai között. Egy darabig keresgélt, majd megtalálta a kutat. Egy mé-

lyedés volt, vályogtéglákkal körberakva, pár lépésre tőle itatóvályú állt. A földön egy bőrtömlő hevert, hosszú szíjon, melyet a téglákhoz rögzítettek. A falusiak ezzel húzták fel a vizet. A kút mellett ismeretlen keréknyomok: a katonák terepjárója. Aki a házakra lőtt, itt kellett, hogy álljon. David a kút széléhez lépett. Elővette a tájolóját és ellenőrizte az irányt.

„Arra.” – mutatott észak felé a kezével. Mindketten elindultak. Átverekedték magukat egy bozótoson, tiszta, szikes talajon haladtak tovább. A nap utolsó sugarai világították be a horizontot, minden az alvadt vér színében fürdött.

„És mit szólnak a nők, hogy nem vagy körülmetélve?” – kérdezte David, míg a kezével félrehajtott néhány ágat. Francois megállt, a zsebéből cigarettát vett elő, rágyújtott, majd a paklit Davidnek kínálta.

„Semmit. Általában semmit. Illetve volt egy..., de az se szólt semmit.” – mondta unottan.

„Hanem?” – kérdezte David és beleszívott a cigarettába.

„Csak hátrarántotta. Fogta, és hátrarántotta az egészet.” Francois a levegőben mutatta a cselekménysort.

„Vérzett?”

„Azt hittem, beszarok.”

Mindketten megborzongtak a gondolatra. Csendben kerülgették a cserjéket. Valami feküdt előttük az úton. A szürkületben nem nagyon tudták kivenni, hogy mi az, de a bomlás szagát érezték. Az édeskés szag betöltötte a levegőt.

„Az isten bassza meg, ha ezt itt hagyták, én nem megyek tovább.” – mondta Francois. Megállt, próbálta felismerni az előttük fekvő test körvonalait. David előrement, hogy megnézzék, mi fekszik az úton. Egy szamár volt, a nyelve balra lógott ki a szájából, a bőre már mozgott a férgektől. A tetem a hűlő levegőben lassan párolgott. Francois káromkodva ment David után. Nagy ívben kerülte ki a dögöt.

„Mi az istenért nem lehetett ezt is a többi mellé tenni?” – kérdezte Francois.

„Nem tesznek állati dögöt az emberek mellé.” – mondta David.

„Már miért nem?”

„Lövéssem sincs.”

Hamarosan feltűnt előttük egy szabályos téglalap alakú gödör. Mellette púpos volt a föld, akik ásták, nyilván odahordták a földet. A vörös dombocskába bele voltak szúrva a lapátok, a munkások a jelek szerint még vissza fognak jönni. Mindketten a széléhez léptek. Körülbelül egy méter mély volt, és vagy tíz méter hosszú. Az alján, gondosan egymásra helyezve, emberek feküdtek, feketék. David elkezdte a számolást, de belezavarodott. Francois fényképezni kezdett.

A vaku fényénél látták, hogy korosztálytól függetlenül fekszenek emberek az árokban: nők, férfiak idősök és gyerekek egyaránt. A ruháikba beleitta magát a vér, és a testüket kikezdte az egyenlítői időjárás, de még felismerhető volt, hogy a férfiakkal golyó végzett, a többieknek bajonett és puskatus jutott. Onnan lehetett

tudni, hogy egyedül a férfiak feje nem deformálódott. Egy ideig mindketten szótlanul álltak.

„Lehetőleg ne baszd el a koordinátákat, mint a múltkor.” – mondta Francois és kiköpött a földre. David fintorgott, majd jegyzetelni kezdett.

„Most akkor hetven vagy hetvenkettő?” – nézett kérdően Francois-ra.

„Nem tudom. Nem számoltam.”

„Akkor számolj.”

„Számol a faszom. Nem tökmindegy, hogy plusz-mínusz kettő? Írj hetvenet, az kerek.”

Az úrlapon nyomtatott betűkkel állt az iktatószám. A hely koordinátáit, az áldozatok számát és a falu nevét kellett csak felvezetni. David tollat vett elő és beírta a számot, a toll végével megvakarta a fejét.

„Mi volt az oka?”

„Már minek?”

„Ennek a lövöldözésnek.”

„Mi tudom én. Nyilván be voltak állva a katonák.”

„Ja. Nyilván.” – mondta David és az árokba bámult. „Az is lehet, hogy a falusiak keménykedtek.”

„Mert ezek aztán úgy néznek ki, mint akik keménykednek.” – morogta Francois és gödörbe köpött.

„Téged kicsit sem érdekel, mi volt itt?” – kérdezte David, lecsatolta az övéről a zseblámpát és az árokba világított.

„Tőlem írj, amit akarsz.” – mondta Francois és fényképezni kezdett.

David befejezte az úrlap kitöltését. Az ok feliratú rubrikához „Ismeretlen”-t írt, majd még egyszer belevilágított a gödörbe. Észrevett egy sértetlennek tűnő női testet. Fiatal, tizenöt év körüli lány lehetett, a bal melle kilógott a ruha alól, egy férfi keze hevert a hasán. Az arca sértetlen maradt. Hátról szúrhattak belé.

„Nézd, az egészen szép volt.” – mondta, és közel hajolt az árokhoz.

„Ennek nincs olyan törzsi feje.” – tette hozzá.

Francois is belenézett az árokba, majd vigyorogni kezdett. Felállt, és egy deszkalappal lesodorta a nőről a férfi kezét, hogy teljes alakban lássák.

„Ez pont olyan, mint a nők Abéché-ben.” – mondta David.

„Mert te aztán tudod. Egyszer sem jöttél velünk.”

„Nem is. Ezekről lerohad az ember farka.”

„A kis zsidó kényes a körülmetélt faszára.”

„Nem vagyok kényes, csak hallottam, hogy valakinek tavaly levágták a faszát a kettes osztagból, mert elkapott valami fertőzést.”

„Egy faszt. Ilyen nem volt.” – mondta Francois és cigarettára gyújtott. Davidnek is kivett egy szálat, tüzet is adott.

„De, ha mondom. A csávó a végén járni sem tudott. Valami R betűs neve volt, Ronald vagy Robert. Ír rádiós. A kantinban hallottam.”

„Az írek keresztények. Azoknak nem vágják le a fitymáját.” – vigyorgott Francois.

„Itt nem a fityma levágása a lényeg. Ha rossz helyre dugod, lerohad. Állítólag a csávónak akkorára dagadt, mint egy gumibot. És annyira túró volt, hogy nem lehetett elkülöníteni a részeket.”

„Abéchében tiszták a lányok.”

„Tiszták a faszt. Mind Aids-es.”

„Gumival kell baszni.”

„Na ja, a kínai nekem a makkomra se fér rá.” – mondta David, és a kezével mutatta a méreteit.

„Mao-Ce Tungnak kicsi a fasza.” – mondta Francois és fuldokolni kezdett a röhögéstől.

Mindketten nevettek. A cigarettákat az árokba dobták és elindultak, vissza az autó felé.

„Szopatni kell, akkor nem lesz semmi baj.” – mondta Francois. Kikerülték a döglött szamarat és végigsétáltak a falun.

„Csak azt kell.” – mondta David.

Beszálltak az autóba, kikanyarodtak a főútra. Francois megint zenét keresett a rádión. Nem talált. David a hátsó ülésre dobta a papírokat és nézte a bogarak raját, melyet odavonzott a reflektorok fénye.

„Azért szerintem hasznosabb, ha körül vagy metélve.” – mondta Francois.

„Ja, nem csak a zsidók csinálják. Már keresztények is. A higiénia miatt.”

„Nem is túró sodik be, ha kihagysz egy zuhanyt.”

„Hát nem.”

„Meg nem is olyan érzékeny.”

„Mert a tiéd érzékeny?”

„Hát, érzékenyebb, mint akinek levágják a bőrt róla.”

„Ez baromság.”

„Nem baromság. Nem dörzsölődik annyit.”

„Szóval, mert zsidó vagyok, nem elég érzékeny a makkom?”

„Az.”

„Mégis, mennyire érzékeny a tiéd?”

„Eléggé. Van bőr, védve van a makk.”

„Ez olyan kislányos.” – nevetett David, majd hozzátette: „Szóval érzékeny faszu vagy.”

„Az.” – morogta Francois. „Anyádat szívasd.”

„Mennyire érzékeny, egy tízes skálán?”

„Hetes.”

„Az elég érzékeny.”

„Mondom, hogy az.”

„Nem akarod megcsináltatni?”

„Nem.”

„Mert félsz, hogy zsidónak néznek?”

„Nem engedek senkit késsel a közelébe.”

„Ez mondjuk korrekt. Én sem engednék.”

David hátranyúlt az ülésre, az ölébe vette a mappát és befejezte az adatok kitöltését. Csak a falu nevével nem volt tisztában. Francois azonban még a kantinából emlékezett rá, egy alkoholos filccel volt a napi teendők közé beírva. Darhunak hívták. David másodszorra le tudta írni helyesen.

MINÜASZ LÁNYAI (1990)

KOLLÁR ÁRPÁD

Apadal

*Azzá válni, amit apának mondanak,
olyan, hogy egyszer csak, észre sem veszed,
mondjuk épp nyeled a sört, jön egy pillanat,
ahogy nevedről lelép az ékezet,*

*és már nem benned szűrnek a barna vesék,
nem csámpa lábadon nő a szőr tovább,
amit bőrödnek tudtál, másnak menedék,
más íny löki ki az évek zápfogát;*

*kiválik belőled a láz, a tériszony,
ahogy héjából az érett mandarin,
és kívüled lüktet az a marék izom,*

*amit lustán szívnek szoktál mondani.
Apának lenni az, bár sose valld be,
hogy egyszer élsz, de számtalanszor halsz meg.*

Enkidu meghal és elcsodálkozik

*Jó Gazduram, már megint megszopattál,
botlókövedben újra meghasaltam.
Unt vendéged, bár tele még a nagy tál,
úgy küldöd el, hogy nyálasan marasztal!*

*Még nem hiszem, hogy nem nő majd a szőröm,
mint a zsírparé, a mellkas parlagán,
hogy azzá lettem én is, mint a csődör,
akit kiherélt egy égi sarlatán.*

*Még nem hiszem, hogy nem jut jó kadarka,
több kéknyelűt nem tüntet el gigám,
az nem lehet, hogy annyi szívet faltam,*

*s a lüktetés engem is leigáz!
Még azt hiszem, hogy mindez nem igaz,
nem utolsó, hogy most jól megszívatsz!*

SAILA SUSILUOTO

„Éjország” versciklus

(RÉSZLET)

Az éj szerteszét, a szélben otffelejtett mondatok lebegnek, az ég átfázott koszorúszalagjai. A lány így szól: mintha itt állnál az úton jégtiszta szemeiddel. Általánosságokat mondasz. Nem kérdezel semmit, nem tudok válaszolni az ilyen kérdésekre. A kihűlt égboltnak támasztom fejem, a ragyogás úgy árad szét arcomon, mint a jeges víz.

*

Csónakázom a fekete folyón, mondja a lány, síneken járok, metró kocsik süvítnek át. A sötétség tenyerén állok, áruházak fémkígyó sorai. Kis szobák egymás tetején, undorító szagként ömlik át rajtuk a sírás, a szél ujjai dobognak a padlórésekben. A falakat nem azért építik, hogy védjenek, hanem azért, hogy a magányról meséljenek, sohasem elég. Így szól: az istenek tollaslabdái vagyunk, vas-sal terhes rakományok, a repüléshez túl nehezek, úton a találkozás felé, ahol még saját magunkkal sem találkozunk.

Hová is mentél?

*még érzem lélegzeted magamban**még érzem lélegzeted magamban*

még érzem lélegzeted magamban

mintha árnyékot innék, a fény emléke.

*

Hogy teljes legyen, fényét kölcsönöznie kell, és egyszer majd mindent vissza kell adni. Úgy, mintha soha nem érnénk véget. Úgy, mintha elég idő lenne az ilyen adósságokra. Ha kezében karddal tombol, megöli a szembejövőket, az idegent, akinek a földjére lép. A szív meghasad, mikor nem ismeri fel a szomorúságot, de kiét.

MARKUS JÄÄSKELÄINEN

[a busz ablakában zöld ...]

*a busz ablakában zöld
mezők munkaeszközei, esővel
zománcozott, ottfelejtett mondatok.
semmi nem érint most,
semmi sem rezeg a kerekek alatt:
az élő vers belsejében
ismeretlen madár
kiáltása, széttörve, szabadon.*

[a könyvet elolvastam ...]

*a könyvet elolvastam, a fedelek zárva,
homlokomra teszed a kezed:
lázas van?
béka csicsereg a nyírfa tetején,
madarak szökellnek a kő mögött.*

[levelet ír ...]

*levelet ír,
amire senki sem válaszol,
a hiányzó válaszokat maga fogalmazza:
az eladott múlt
gerendáit és szögeit, majd mint újat
ismét megveszi őket,
kamatostul.*

[a város fölé ...]

*a város fölé
ívelő
sötétség,*

*a cigaretta gyilkos,
kedves
izzása*

*a fiatalság félig
elégett*

*középkorúvá
hamvad,*

nem alszik el.

[olvadó hó érintése a lábujjak között ...]

olvadó hó érintése a lábujjak között,
 elég hely, hogy abbahagyjuk a mozgást,
 meghatódjunk:
 az első tavaszi
 fűvön a fenyőrigók
 világmindensége,
 készen

[A nap repülőgépe ...]

A nap repülőgépe
 ereszkedett le a házak
 vállairól
 madár
 mintha aludna
 de
 a fényben
 a fák alatt
 a kis gondok is
 betonból vannak
 a falak
 mély
 barázdái
 arcodon
 az élet éjjele
 mely hamarosan
 véget ér

[A költő első kötete két ...]

A költő első kötete két
év alatt sem fogyott el; a kiadótól levelet kapott,
melyben az el nem adott, a raktárban halmokban heverő utolsó
verseket önköltségi áron kínálják fel.
A költő tudta, hogy a versektől nem kapott semmit;
hiába nézi őket, úgysem szólalnak meg. Csak
egymás gyomrába préselődve nyomorognak a kartondoboz
sötétségében, felejteni tanulnak.
Elhatározta, hogy nem sajnálja magát. Könyve
visszatér a csendbe. Hozzá se nyúlunk, erőt
gyűjt. Sárga borítóját arany színűvé érleli
a magány; a betűket ujjnyomokká.

[A kiadó karácsonyi ünnepségein ...]

A kiadó karácsonyi ünnepségein ébredtem rá, hogy az irodalom –
amit megtanultunk szeretni – beszéd, melyet
kevesen hallanak. Észrevétlen szökik ki a szájból, akár
egy fehér bárányszerű felhő, felszáll a fejek fölé, s a plafonon
lebeg tovább. Íróasztalok, könyvespolcok,
papírlapok, ártatlan nájlondosszék: lélegzet
visszafojtva várják az esőt, a pillanat csendjét.
De senki sem koccint. Kis csoportokban
állnak, villájukat szurkálják a hússzeletekbe,
egybefonódó ujjak a pohártalpak körül. Hosszú
útról érkeztek – ki honnan – hogy lássák egymást,
a házat, mely szótlanságukat átláthatatlan,
meleg ruhákba öltözteti. Úgy beszélnek
egymással, ahogy régi, elfeledett barátok,
idézik fel közös dolgaikat.

MARJO ISOPAHKALA

Rönholmnak

*Olyan bájosan vigyorognak.
Kockáztass hát, és szeress bele egy finnsvédbe.*

*És akkor mehetsz, mutogathatod egy antikkal berendezett lakásban:
íme a nő, aki nem tud harisnyát viselni
és a Mercivel nekihajt az udvari grillsütőnek.*

[Ez a szerelem öreg szauna ...]

*Ez a szerelem öreg szauna,
udvari kút és erdei ösvény.*

*A tükörsima tengeren ringatózó tálca
tele finom italokkal,
nagy tál csokoládéhab.*

Délfelé tartó rönkszállító kamion.

*Világoskék Merci a hatvanas évekből,
nyikorgó bőrülések, a rádióban Elvis,
a bádoghoz súlyosan csapódó eső.*

[Mikor felvirrad a bőrkabát ideje ...]

*Mikor felvirrad a bőrkabát ideje,
oda megyek, ahol a vadkacsák kiabálnak
és a csíkos inges evezős fiú vár.*

*A csónak himnuszt énekel,
a kövek sírnak.*

*Mezítláb érkezem,
magammal viszem a csíkos inges evezős fiút.*

Az öreg férfiak felrezzennek a halászkunyhókban.

*Magas a vízszint,
a fenyők másnaposak
és a hangafű.*

Jéglék

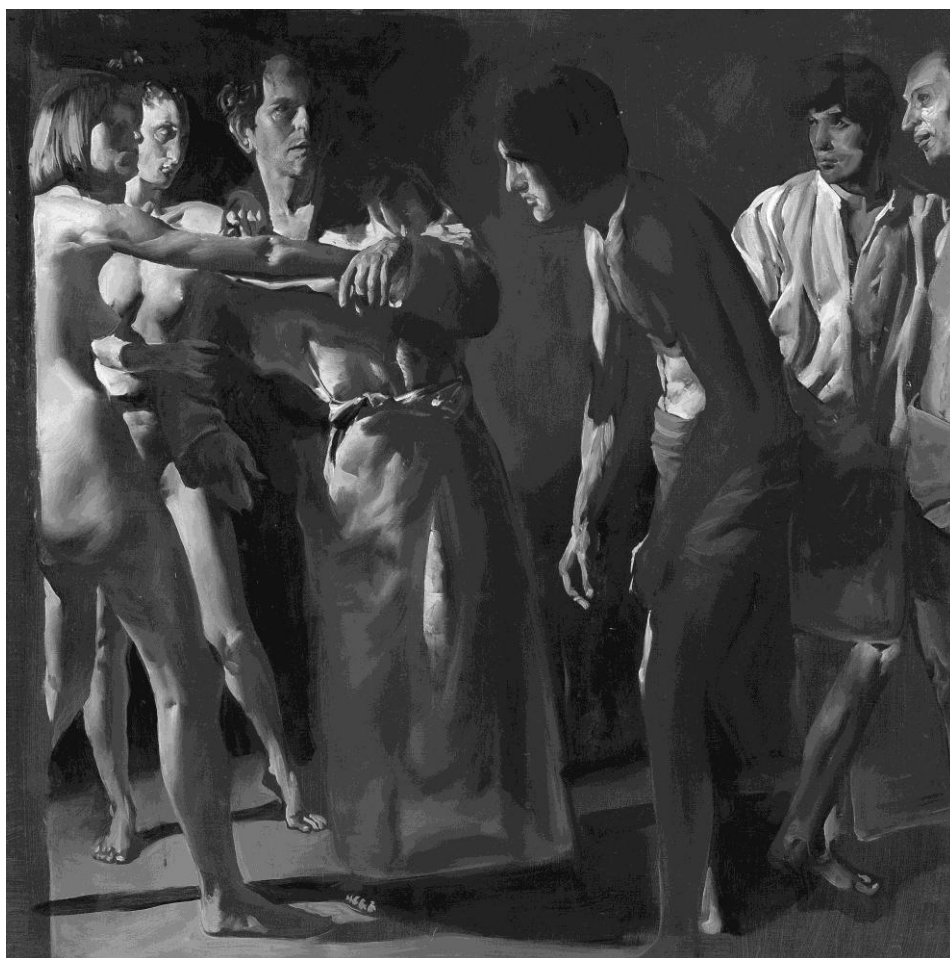
*A sötét erdő közepén látni az eget,
őszinte és lyukacsos,
mint az anyám sütötte rozskenyér.*

*Felettünk az ég és futunk
a füstös szaunából a jéglékbe,
gyapjú zoknink a földhöz fagy,
ha sokáig habozunk.*

*A sötétben piros húst csapkodunk.
A sonka is elkészül egy füst alatt a deszkákon.*

*A hidegben gyapjúnadrágot húzunk.
A farkasok lakta vidéken át vezetünk haza befagyott szélvédőkkel.*

*Kisöcsém megszólal: ez tényleg
üdítő élmény volt.*

BIBLIAI JELENET (1988)

VILJA-TUULIA HUOTARINEN

Hit

Tanulom, hogyan kell uralni az életet

*a közelben hamarosan kihunyó nap
oldalára borult tudásrendszer*

nem ismerem a rítusokat most, amikor szükségem lenne rájuk

*csak a reklám szőke fiúja
bújik az ölembe, a fiú papírarany illata
akár az emberé*

Indulás

*Egyszer láttam a vonatablakból egy szarvast,
ahogy egy sziklafalra próbálta újra és újra felhúzni magát*

*ennek már huszonkilenc éve
ma történt*

*A szenvedéssel nem tehetünk mást
mint hogy magunkévá fogadjuk*

Áldozat

Kiskoromban képeskönyvet lapozgattam, a virágos tapétának dőlve

reméltem, hogy mindjárt eltűnők

*a képen egy lány és egy elvarázsolt rózsza, egy lány és egy elvarázsolt rózsza
egyre kisebb és kisebb a rózsza szirmai között*

és egy madár, egy nagy holló figyelt a rózsza mellett vérbeborult szemekkel.

Ez nem igaz, mondta nagymama, ez soha nem történt meg.

*De a lány nem tágított, a rózsza szirmai összezsugorodtak
míg a legutolsót, a legkisebbet sem lehetett már látni.*

És a madár, a nagy holló kint várt, hogy kinyissam az ajtót:

Csőrével feltépte a hasam *ne aggódj, semmi baj*
csak halottnak tettetem magam

KÁNTOR LAJOS

*Édes Néném!**

VAGYIS: A TÖRTÉNET ELINDUL

Igen, elismerem, elég furcsa, hogy a tulajdonképpeni történetünk csak itt, valahol a könyvünk közepén indul el, ráadásul ott, ahol Szisz és Géza története – sőt, most már, 2009 tavaszán, az Alié is – véget ért (bár szerintem annak nincs, nem lehet vége!). Gondolkozom is rajta, vajon nem voltak ők is jó néhányszor a malomban, még ha az életrajzi adatok és a mi (közös) zentelki-kalotaszenthkirályi malmunk tulajdonosi papírai nagyrészt ellentmondanak is ennek a lehetőségnek. Az biztos, hogy *A mennyei kapuban* ott vannak, veled együtt, Laci – noha Te csak az emlegetés szintjén jöhettél be a képbe, minthogy a könyv írásakor még élők a mű sajátos logikája szerint nem voltak meginvitálhatók. Azóta bővíülhetne a szereplők listája, például Sütő Andriszal és éppen veled. Akivel viszont évszázadok óta „nincs baj” (legfeljebb utcanévként cserélik le, többek közt nálunk, Kolozsvárt), az Mikes Kelemen, az „Édes Néném” szerzője.

Mint ahogy majd hármunk – Mikes, Csiki és Kántor – közössége megvilágosodik az elkövetkezőkben; vágjunk hát bele, Édes Néném, a múlt század (a 20.) hetvenes éveiben kezdődő malom-históriánkba. Előtte azonban, mikesi ráérősséggel és pontossággal el kell mondanom Neked, Laci, hogy Kalotaszenthkirályra történő csábíttatásunk mondhatni váratlanul ért. Volt ugyan némi falusi élményem – korántsem olyan szerves, mint a Tied, Csíkszentdomokoson, Csíkszép-vízen –, és ugyancsak a gyermekkorig vezethető vissza; a bombázások idején vittek ki szüleink a közeli Gyaluba, a nyári szünidőben. (Azokból a hetekből él bennem egy halvány emlék: az Észak- és Dél-Erdélyt elválasztó határ felé sétáltunk, azon az erdei úton láttam először Jékely Zoltánt; és valamiféle helyi irodalmi rendezvény emléke is felrémlik most bennem, ahol Horváth István olvasott fel verset, apámék kommentálták az eseményt.) Jóval később, apai rokonság révén, elkerültem egyszer Désaknára s a jóval távolibb Csíkszentmártonba – egy nagy bőrönddel elindultam onnan a Békás-szorosba is; középiskolás voltam, Te legfeljebb első-másodikos, az elemiben. Feleségemnek köszönhetően jártam aztán Kerelőszentpálon, a mezősgéi Búzában, Kalotaszeg szélén, Tordaszentlászlón is, ott számtalanszor, míg aztán az én Erzsikém (merthogy a Te feleséged szintén

* Részlet a *Barátom a malomban. Négykezes Csiki Lászlóval* című készülő könyvből.

Erzsébet névre hallgat) a falusi iskolákat felcserélhette egy kolozsvári (ám román) szakiskolával. (Erről a román környezeti, majd irodalmi élményről később még beszéljünk; más-más módon, most ebben is megtalálni vélem a közöst.) Szívünkhöz, mármint a családehoz, közel került aztán a nálunk szolgáló „szíki” lányok révén Szék, fiaink ott ismerték meg a fateknőben lubickolás örömét, én pedig egy hamisítatlan népi esküvőn a körtánc közösségtartó erejét. (Laci fiam, a Te, Csiki Laci, sok-sok évvel későbbi munkatársad, filmstúdióbeli „főnököd” Széken filmezte Korniss Pétert, a kiváló fotóst.)

Mindez az élmény azonban nem érte bennem, bennünk a vágyat, hogy falusi vízimalmot vásároljunk hétvégi háznak. Közben persze más falvak is felkerültek listámra. Farkaslaka, Pusztakamarás, Zetelaka, Gyergyószárhegy ünnepi vagy irodalmi-munkás alkalmakat jelentettek; utóbbi veled is összehozott, az első Kriterion-táborban, 1980 júniusában.

És itt muszáj egy hosszabb kitérőt nyitnom, hogy el ne felejtődjék, ki ne maradjon innen szárhegyi gyülekezésünk, a Zöld Lajival és Domokos Gézával együtt kitalált első alkalom, amikor már és még a közös gondokról viszonylagos nyíltsággal beszélhattünk. Nem tudom, eljutott-e hozzád a tavaly, 2008-ban kiadott kötetünk, a *Szekértábor a Szármány hegyén*, benne a Te rövid, ám fontos felszólalásoddal. Idézem egészében, amit az irodalom funkciójának megváltozásáról ott, Gyergyószárhegyen elmondtál:

„Egyetértek Molnár Gusztávval abban, hogy irodalmunk helyzetét elméleti irányulásában is meg kellene vizsgálni. Szerintem az irodalom funkciója megváltozott, és ezzel számolni kell. Ha elmondanám itt most nemzedékem néhány tagjának életrajzát, mindjárt konkrétan is illusztrálni tudnám, mire gondolok.

Ez a nemzedék a 60-as években állt össze. Mi belenőttünk egy bizonyos helyzetbe, a világméretű és hazai megújódás lendületében. Akkor az irodalomhoz elég volt a nemes indulat és a szolgálat. Kialakult egy közös nyelv, amelyet író és olvasó egyaránt érzékelt, amelyben a megfelelő szó a megfelelő érzelmi reakciót váltotta ki szükségszerűen. Azóta ez a virágnyelv megszűnt.

Egy sereg ember elhallgatott, elmagányosodott, megalkudott. De lényegesebb az, hogy a legfiatalabbak egyszerűen szembefordultak ezzel a közvetlen előttük lévő nemzedékkel (nem igazi ellenfelekkel), s függetlenül esztétikai minőségeiktől, kivonulnak. Át kell tehát értékelnünk felfogásunkat az irodalomról. Mert a közvetlen kommunikáció megszűnt. Mások az irodalomnak mint fórumnak a módszerei, s nekünk fel kell számolnunk helytelen elképzeléseinket. Megjegyzem, a mai fiatalokat sem fűzi össze közös program, de közös az elutasítás. A mi csoportunkban még a falkaszellem volt az uralkodó (ahogy Czegő megfogalmazta: »mi vagyunk a vadkutyák«).

Ez a figyelmeztetésed olvasható volt a Korunk 1980. szeptemberi számában; *Irodalmunk és közönsége* cím alatt közöltük a szárhegyi tanácskozás Dávid Gyula leírta jegyzőkönyvéből az alighanem legfontosabb nap felszólalásait, egy

„provokatív” bevezetővel (*Szárhegy: jelképből fórum*) – nagy botrány, központi bizottsági kivizsgálás lett belőle (nyilván szekus feljelentés alapján), alig úsztuk meg kirúgás nélkül. Itt viszont az a lényeges, hogy Te 1980-ban még egyáltalán nem akartál kivonulni a romániai magyar irodalmi életből, mi több, az új helyzetben az új utak keresését vállaltad, sürgetted. Vagyis a zentelki malom megvásárlásával még korántsem a visszahúzódás mellett döntöttél, inkább a jobb alkotási lehetőségeket kerested. Aztán másképp alakult az életed, életedek.

A nálam lévő hivatalos (félhivatalos, az adott kor lehetőségeihez igazodó) papírok szerint a zentelki malom tulajdonjoga a következőképpen alakult: a román nyelvű, gépelt eladási-vásárlási szerződés szerint Te mint vásárló (Csiki Ladislau), kolozsvári, Mócoc útja (Moșilor) 20. szám alatti lakos (Bukarestben kiállított személyi igazolvánnyal) 1979. augusztus 6-án 29 000 lejért megvásároltad Foia Mariától mint egyetlen örököstől a zentelki (Zam) ingatlant, amely a Kolozs megyei törvényszék ingatlanönyvében a 679-es pozícióban szerepel, a 71/1, a 71/2 és a 72. szám alatt. Az 5000 lejes előleg kifizetésével jogot nyertél beköltözni a házba, azaz malomba. Nyilván megtörtént 1979. szeptember 1-jéig a teljes összeg kifizetése – ezt a kilencvenes évek közepétől érrefelé vég nélkül tartó, újabb perek során senki nem vonta kétségbe –, a táblázás viszont akkor (és azóta sem) történhetett meg, ismerjük a korabeli törvényeket. Ehhez persze Neked, Laci, már semmi közöd, sem a korábbi tulajdonos Moldovan–Foia–Băraș család tagjai közti vitához, követelésekhez; hiszen Te (amint ezt a Bálint Marika és Király Laci tanúk aláírásával hitelesített szerződés igazolja) 1981. december 24-én a malmot eladtad a marosvásárhelyi Szabó Évának (és pedagógus férjének, Szabó György Pálnak), akiktől viszont mi Zsigmond Ferencékkel (és hogy az akkori feleséget ki ne felejtsem, mert a névnek szerepe lesz: Tőkés Annáékkal) együtt vásároltuk meg a zentelki birtokot; ezt Szabó György Pál kézzel írott, magyar nyelvű elismervénye tanúsítja, 1983. augusztus 9-ére keltezve.

Nem fárasztalak tovább a most már legfeljebb a bíróságra tartozó (különböző szinteken és Cîmpulung Moldovenescig különböző városok törvényszékein bemutatott) iratokkal. (Amelyek végül meghozták tulajdonosi státusunk elismerését, de még mindig nem a telekkönyvezést is!) Maradjunk a malom kellemes emlékeinél, nem utolsósorban az irodalmiaknál. Az elbeszélés logikája követeli, hogy előreugorjam néhány évet, és „*A Kalota partján*” című, a szentkirályi önkormányzat és az Ady Endre Kulturális Egyesület által megjelentetett tekintélyes kötetből idézzelek Téged, az Ady-napok egyikén, 2000. július 29-én felolvasott szövegedet, amely érdemben világítja meg, hogy mit jelentett Neked a zentelki malom – messze túlmutatva a birtoklás két évén. Sokan hallgattak minket azon a bizonyos július végi napon, Erdélybe hazatéréseid egyikén. Többek közt olyan hallgatód is volt, mint az ugyancsak itt előadó, Kolozsvárról Budapestre elszármazott akadémikus barátunk, Poszler György. (Tudomásom szerint ott, a malomban ismerkedtetek meg, 2000-ben. Ő, Poszler Gyuri mutatta volna be utolsó

regényedet, a Magvető kiadta *Ajakírt* Pesten, az Írók Boltjában, 2008 októberében, ám oda a Tanár úr nem tudott elmenni, betegsége miatt, Te pedig már egészen máshová készülődöttél...)

De most tiéd a szó.

Ajándék történetek

Egy tudós értekezhetne Kalotaszentkirály szerepéről az egyetemes és a magyar történelemben – amelyről én leginkább azt tudom, olyan volt, hogy a falu fennmaradt, él, és ez már világtörténelmi eseményszámba megy Európának ezen a felén.

Én valójában csak Kalotaszentkirálynak a saját személyes történelmemben játszott szerepéről tudok és beszélek. Nem úgy ám, mintha általam fontosabb lenne ez a falu, de úgy, hogy én lettem fontosabb tőle.

Mindannyiunknak vannak kedves helyei, helyszínei, aminthogy idő, korszak is van ilyen az életünkben. Nekem rossz korszakom volt abban a rossz időben, amikor jó helyre találtam Zentelkén. Miért tagadnám: véletlen folytán kerültem ide. Bánffyhungyadi barátaim ajánlották ezt a helyet menedéknek, ahol dolgozhatom, és még a magyar televízió műsorát is foghatom. Így vásároltam meg a zentelki vízimalmot, baráti kölcsönökből.

Ez volt az első figyelemre méltó jótétemény, mely a „hely szellemére” vallott: kiderült, hogy vannak barátaim, akik nem csak a bajban segítenek. Akkor már, a hetvenes évek közepén, nagyon egymásra voltunk utalva mindannyian, a családunk körébe szorultunk vissza, és építgettük a szomszédvárakat. Dühönghett, nyomaszthatott aztán a diktatúra, mi jól megvoltunk egymással, egymásnak. Reménytelenül szürkének látszott a világ, mi azonban izgalmasan, sőt kalandosan éltünk akár egyetlen szobában. Hát még egy vízimalomban, melynek nemcsak lapátos kereke és őrlőköve van, hanem romantikája is.

Ennyit a múltból. Tartozunk neki. Még vissza is sírjuk azokat az egymással átélt kalandokat, baráti estéket, közös ébredéseket – mintha nem tudnánk mit kezdeni a szabadságunkkal, az időnkkel, helyünkkel. Mintha nem találnánk a helyünket...

Mintha nem találnánk vissza az ifjúságunkba.

Volt itt tehát számunkra domb és patak, gyerekeinknek sok jó pajtás – Kalotaszentkirály számomra mégis az embereit jelenti. Itt már nem használom a múlt időt. Máig velem vannak jó néhányan, és velük együtt jó néhány történetük az életrajzom része.

Nehogy elcsépett közhelynek hatna fentebbi vallomásom, mesélek inkább.

Az egyik télen, karácsony és újév között a malomban fogott a hó. (Két gyerekem volt még akkor.) Egy reggelre úgy ellepte az utat, az ingázó munkások is csak az új kocsmáig jöttek, ott várták ebédidőig az autóbust, mindennemű lé-

lekmelegítőkkal, melyek között volt szó, mese is. Dobkályhával fűtött személyvagon volt akkor még a kis szárnyvasúton a faanyagot szállító vonathoz csatolva – az is elakadt. Mi pedig élveztük a kényszerszabadságot. Csakhogy kezdtünk kifogyni az egy hétre hozott ennivalóból, és a helyi bolt nem igazán volt ellátva áruval, mi meg az árukkal.

Úgy látszik azonban, nemcsak a sors útjai kiszámíthatatlanok, hanem a gyomorkorgás hangja is bejárja a maga rejtekútjait. Vagy ahogy mondani szokás, létezik megérzés, empátia. Egyedül a szeretet, a megbecsülés tehet olyannyira érzékennyé, hogy megsejtsük, ha társunk bajba jut, és segítünk is rajta. Ez az én legnagyobb szentkirályi tanulságom – a többi, a tény és a való ennek bizonyítéka csupán.

Egy reggel egymásra borított tányérok között hurkát, kolbászt találtunk a hólepte küszöbön. Nem tudtuk, kinek kellene megköszönni. Másnap is kaptunk disznótorost valakitől. Hogy hányszor és kitől, máig nem tudom, csak azt, hogy kitartott az utak felszabadulásáig az elemózsiánk.

Ma azt mondom: nemcsak rajtunk segítettek a szentkirályi emberek, hanem önmagukon is: hogy emberek maradhassanak. Azt mondom ma már: nem kell féltetni azt a közösséget, mely önzetlenül ad, és sem köszönetet, sem hálát nem vár, hanem saját önbecsülésétől lesz erősebb, amikor ajándékozik a kevésből, amije van.

Mielőtt elérzékenyednék, még hozzá nyilvánosan, hadd mondom el, hogy nem a hurkák, kolbászok estek jól, hanem a ránk-gondolás. És hogy nemcsak fogható, ehető adományt kaptam én itt, nem is csak szeretetet, hanem sokféle szellemi jókat.

Tudom én – tudtam akkor is –, hogy nem csupa ajándékozás, barátkozás, idill itt az élet, beszámolhatnék családi és családok közötti perpatvarokról, hivatali és munkahelyi viszonytagságokról, packázásokról, egyebekről. Azzal a boldog tudattal tenném, hogy még a gond, a baj, a csalás és a félelem tudása is csak úgy adatott meg számomra, ha bejutottam ama családok házába, bizalmába. Ha egyik lakója lettem a falunak.

Nincsenek azért illúzióim. Vélhetőleg a legtöbb falusfél nem is emlékszik rám. Intő példa az egykor itt tanítóskodó Balogh Edgár, akire már az én időmben sem emlékezett senki. Nem akarok, persze, Edgár bácsival vetekedni, még a felejtésben sem, ahogyan Ady Endrét sem hívom ki ismertségi vetélkedőre.

Fonákul venné ki magát az is, ha a falu dolgairól szólnék azoknak, akik nap mint nap megélik. Az itt kapott ajándékokról is csak annyit, hogy nem tárgy- és adatszerűen élnek az emlékezetemben, hanem érzésként. Jó érzés. Boldogság szinte.

Beszéltem azóta több országbeli ismerőseimnek is a szentkirályi élményeimről. Az érthetőség kedvéért az itteni népviselet méltóságteljes pompáját, egyszerű szépségét meséltem, szemben a vásári túlságokkal, pénzes olcsóságokkal.

Az itteni emberek is ilyenek, mondtam, vagy ilyennek kellene lenniük. Számomra ilyenek. Mintha az Ady-versből ismerném őket, és nem valóságosan.

Mesélek nekik mást is. Az egyik történetet, az akkori idők szellemének érzékeltetésére, itt is előadom.

Megjelent egy nap a malomnál egy előjáró, és nemcsak nyelvtanilag, hanem emberileg is idegen, hivatali nyelven közölte, szüksége van az őrlőkőre, valamint felszólított, hogy azt nyomban bocsássam a még fel sem épült új malom rendelkezésére. Kézenfekvő módon, érvként a magántulajdonhoz való jogomra hivatkoztam. Magyarul, hogy az a malomkő az enyém. Mintha nem értette volna. Állami ember volt, egy államban, mely mindent saját tulajdonának tekintett, személyemet is beleértve.

Nem részletezem a tárgyalásnak alig, egyezkedésnek még kevésbé nevezhető többnapos hercehurcát. Időközben kiderült, hogy gyanúsítható vagyok, és ha gyanús, akkor már bűnös is. Holmi malomban tanyázó hétvégi fiatal társaság tudtom, sőt jelenlétem nélkül itt „politizált”, nem tetsző dolgokat mondott, talán kiabált. De lehet, hogy csak magyar népdalokat énekelt, ami persze ugyancsak a politizálás egy neme. Ártatlan voltam benne, mégis felelős érte. Annál inkább, hogy „nyilvántartásban voltam már”: évekig követték bel- és főként külföldi (értsd: magyarországi) vendégeimet a „szigorú vállalat” akkori szolgálatosai. Remélem, utólag sem árulok el államtitkot, ha elmesélem, hogy egy ízben bele is farolt kocsijuk a malomárokba, mi pedig a tornácról kacagtuk őket, nyilván felelőtlenül, habár nem felhőtlenül. Végül segítségül hívták további szolgálatos társaikat, és ezzel lelepleződött a valódi kilétük – már ha addig nem tudtuk volna, kifélék-mifélék. Ifjú vendégeim daloltak ráadásul, ami ellenzéki megnyilatkozásnak számít – és talán az is.

Hátrányba kerülve kiegészítettem a falu akkori főfőemberével: odaadom a malomkövet, amennyiben ejti a feljelentést a fiatalok ellen. És lőn! Amiből a hamari tanulság az, hogy a hatalom elveken nem alkuszik, de anyagi hasznáért feladja az elveit, melyeket többnyire ő maga is utál valójában.

De ne vonjunk le ilyen messzemenő következtetéseket egy malomkőből. Benem derűs, sőt nevetséges, groteszk történetként őrződött meg a kőcsere. Mert csere volt valójában. Ragaszkodtam ugyanis ahhoz, hogy ne csak a dalos ifjakat hagyják békén, hanem valamiféle követ is hozzanak a régi helyére. Hoztak is. Igaz, ezzel már nem lehet örölni, már csak egy népi építészeti emlék kelléke csupán. S ha elgondolom, hogy amikor megvettem a malmot, hányan érdeklődtek titokban, lesz-e éjszakai őrlés, feketén!

Nem azért vásároltam én malmot, hogy keressek rajta. Mégis sok hasznom volt belőle. Ha egyéb nem, az iménti történetek, az emlékeim és néhány ember barátsága.

Kell több ennél?

Köszönöm.

Hát ilyen volt a malom és környezete – és ilyen is maradt, amilyennek leírod 2000-ben. Persze Foiák óta sok minden változott bent és kint, nyilván pedig nagyon sok azóta, hogy 1907-ben Lovász Márton (a lenti, pincebeli mestergerendára vésettek tanúsága szerint) megépítette. A változásokat, mondanám: az irodalom irányába terelőket Te indítottad el, apáddal, például a konyha részt kettéosztva egy „rabcifallal”, ami ugyan csupán farostlemez, de lehetővé tette mosdó és plusz (emeletes) fekvőhelyek kialakítását. Közös barátunktól, Kisjancsi Józstól, a kalotaszentkirályi volt polgármestertől tudom, hogy volt idő, amikor apád itt kint lakott, itt dolgozott – fával, gipsszel. (A méretes gipszvázákból máig maradt a malom részben.) Első, megtalált leveled – a malomból a malomba címezve – ebből a régi világból őriz motívumokat, egyúttal az átadás-átvétel részleteire utal. Mert amikor már hivatalosan nem Te voltál a tulajdonos, akkor is gondod, szíved csücske volt a zentelki malom. Szabóék Vásárhelyről keveset jártak arrafelé, távolinak bizonyult nekik Kalotaszentkirály, a zentelki birtok; neked viszont, Laci, továbbra sem volt mindegy, hogy ki költözik majd beléje. Gondolom, így jutott el a vásárlás lehetősége Kopacz Mariékhoz, grafikus barátnénkhöz, ő említette nekünk a Csiki Laci malmát. Ha emlékezetem nem csal, először épp veled vagy Erzsivel jártam „háztűznézőben” Kalotaszentkirály zentelki felében, a még vízzel tele malomárok partján.

De hogy végre valóban közel kerüljünk a malmunkhoz, említett első – ipari célú (?) gyűrt, vastag nagy papírra kék kariókéval, nagybetűkkel vésett – leveledet átmásolom ide:

1983. IX. 24.

Helló!

(Egy író lakása, melyben nincs írópapír...)

1. A padlásfölgjára alá felhalmozott tárgyakon kívül csupán a nagy szoba szőttes függönyei az enyimek. A függönyöket nem volt szívem leszedni. Amikor kicserélitek őket, majd hozzátok el.

2. Ami itt maradt (pl. faanyag), használjátok – egy része hárs. Egyrészt időhiány, másrészt az ócskaságok esetleges „újrafelhasználásának” odakínálása miatt nem lomtalanítottunk. Tehát: részben elnézést, részben jó mulatást kérünk és kívánunk.

3. Úgy vélem, a deszkáimból vágatta társtulajdonosod a kemence mögé halmozott léceket. Bátorkodtam öt szálat elvenni belőle.

4. A nagy szobai kancsótartó tulajdonjoga számomra tisztázatlan, ezért itt hagytam. Nejem a megmondhatója...

5. Atyámmal együtt el voltunk ragadtatva, milyen jól néz ki itt minden. Használjátok egészséggel.

6. Üdv és hurrá:

Csiki L.

Nos, miután a Zsigmond–Tőkés családdal közös birtokunkba került a malmod, elosztottuk használatra a helyiségeket. A bejárati tágas malomtér és a konyha (s a még csak mosdótálas, folyóvíz nélküli mosdó) közös maradt, a nagy szobában Zsigmondék rendezkedtek be (náluk három gyerek, nálunk kettő – nem szólva a népes Tőkés famíliáról, időnkénti látogatásaikról); mi a bizonyára gabona- és zöldségraktárnak használt oldalsó, kisebbik helyiséget alakítottuk Kolozsvárról kiszállított régi fekvőhellyel hálósobának. Apád utóda a barkácsolásban Zsigmond Feri lett (öregedő balettesként pótolhatta mozgásigényét), neki köszönhető a malom felső bejárata előtti tér megemelése, a föld egyengetése (ebbe fiaink is beszálltak), valamint az így kialakult kis térség elkerítése, beültetése bokrokkal. Én kezdettől érvényesíteni próbáltam a szlogent: ide, a malomba a szellememet hozom, fizikai munkát ne várjanak tőlem. Megelégedtem a víz-hordással, a malom végénél található, akkoriban bő vizű (azóta teljesen elapadt) csorgóról.

Ami a szellemet illeti, természetesen volt mit folytatni. Azt nem tudom, hány versed, prózád, esszéd született itt Zentelkén, és íróbarátaid (egyik-másik az én barátom is) a feltételezett közös ivászatok mellett mit alkottak errefelé, mihez inspirálódtak. Amit természetesen regisztrálhatok ebben a malom-történetben, az Panek Zoltán hosszabb jelenése nálatok, amikor az Igaz Szó humor-száma készült. (Ha Zoltán csak általunk megélt történeteit is bevenném a credóba, és még a műveiről is szólni próbálnék, megidézne, amit róla Te meg én írtunk, szétfeszíteném az amúgy is feszülő könyv méreteit.) A magam zentelki ihletődéseiről majd próbálok számot adni, mindenesetre már itt jelzem, hogy ezen a tornácon írógépelni a világ legjobb dolgai közé tartozik. Olyan jó, mint az Adriában – vagy a Kalotában – lubickolni.

Mielőtt belekezdene a saját malomtörténetekbe, nem feledkezve meg nyilván a vízi örömeiről, próbálok utánaalapozni a Te malomi elkötelezettséged írásos nyomainak (az *Ajándék történeteken* kívül). Azt hiszem, a legfontosabbat találtam meg a *Természetem rajzában* (a csíkszeredai, Hajdú Farkas-Zoltán szerkesztette Nobile Officium sorozatban kiadott *Visszaút* című kötetedben). Ott írod (mondod), a Bukarestből Kolozsvárra költözés idejéről:

Tudod, 1978 volt a legjobb évem. Bemutatták egy darabomat, első ízben utaztam Nyugatra, irodalmi díjat kaptam, tulajdonosává váltam egy vízimalomnak, és megismertem, megszerettem benne az apámat. Nehogy azt hidd, hogy az életrajzát mesélte, vagy valami ilyesmi. Egyszerűen csak rendbe tettük ketten azt az épületet.

Barátaim szerint a malmot Karácsony Benő iránti rajongásom miatt szerztem meg. Nem ilyen irodalmias okokból pedig. Gyerekkoromban, Csíkszentdomokos fölött, a Lokon, gyakran megfordultam egy vízimalomban, azóta vágytam rá. Nem vissza: rá. Más egyébbel is így vagyok.

1992-es a szöveg. Egy évtized kevés volt, hogy kigyógyulj a malom-nosztalgia-ból. Talán nem tévedek, ha azt gondolom, Márkháza amolyan pótlást jelentett, odaát. De még itt vagy, a múltidézésben legalábbis. „Természeted rajzához” tartozik annak a föllevenítése is, ahogy Nyugatról hazajőve, folyamatosan, két éven át próbáltak illetékes elvtársak „elbeszélgetni” veled, megvesztegetéssel, fenyegetéssel meggyőzni („...amikor nem jelentem meg a kihallgatáson, másnap megmondták, hány halat fogtam egy pusztá partról, amelyen egy bokor se nőtt”). Innen tovább ismét a malom következik:

Bennem annyi kárt okoztak, hogy elveszítettem a sérthetlenségembe vetett hitemet, azzal együtt az önbizalmam egy részét. Nem fordulhattam segítségért senkihez. Két éven át ijesztően egyedül éreztem magam. És ami a legrémesebb: nem látszott a vége.

Harmincötödik születésnapomon elvonultam a vízimalomba, és döntöttem. Nem nagyon tartott már ott semmi. A romániai magyar nemzetiség becsületes hangadóinak és szószólóinak a »megtartó tudatát« elégtelennek éreztem, mint utánam még annyian. Belefeledkezni nem akartam, helyébe mást kitalálni nem tudtam.

Már a hosszú, négyévesnek leírt várakozás, a nehéz átköltözés utáni időkből való az a budapesti történeted (nem jelölöd évszámmal), amely ugyancsak a Visszaútban található – és ugyancsak a malom környéki világhoz kapcsolódik. Az erdélyi együttélés sajátos története a *Vendégek*. Most csak az elejét idézem – román ügyeidre, arra, amit a román irodalomért tettél, még visszatérek. Akkor hát „a novella” indítása:

Afféle vagyok, akinél egy román pópa alszik a földön. A nagyszoba padlóján, szivacson hever, kis kecskeszakálla a mennyezetre mered. Nagyon csendes ember. Imádkozni sem hallottam.

Afféle vagyok ráadásul, aki tantervhiba folytán három szemeszteren át hallgatott ószláv előadásokat az egyetemen, és a biblia némely passzusát kívülről fújja az ortodox liturgia nyelvén. Recse goszpod pritecson glagolaase...

A pópa azonban, ha beszél, álmában sem ilyeneket mond, lehetne pedig oka istenéhez fohászkodni. Beteg az érettségizett fia, Pesten végzik el rajta a műtétet.

Kalotaszegi faluban szolgál a pópa, ottani ismerőseim ajánlották be hozzámm, egy ákombákomokkal teli levélben. Magyarul annyit tud, mondja is sürűn: – Köszönöm. – Románul válaszoljatok neki.

Egyszóval abban a magyar faluban, inkább a környékén létezik már egy eklézsiára való román ember. 1849-ben még gyilkolni jártak le a hegyről, egyetlen házat hagytak épen a településen, de ma már az sem áll. Vajon tudja-e ezt

a pápa? Vagy ő csak arra »emlékszik«, hogy mi kerékbe törettük a derék mócot, Horeát? Ha meg nem tudja, miképpen mondjam meg neki? Legfőképpen pedig: miért mondanám? Nem is küszködöm efféle kényszerekkel, miközben ő békétlenül alszik a padlón, éppen csak eszembe jut. Az is, hogy mennyire ki van szolgáltatva nekem ez a pap. Otthon nincs jó orvosa vagy kórháza, itt nincs pénze szállodára. Budapestről nem tud egyebet, mint hogy ide irányították a fiát gyógyulásért. Kértem, sétáljon egyet, ismerje meg a várost, »nagyon nyugati«, de őt nem hagyja az aggodalom, bénítja a bánat. A kórházig megy el, és onnan vissza. Zoknisan ül és szótlanul a dívány szélén, ölében összekulcsolt kezekkel. Zavar a néma jelenlét, árad belőle a kétségbeeséssel elegyes remény, miközben mosolyogni próbál. Étel, italt nem fogad el, és azt mondja: – Köszönöm.

Nem kérdezhetem meg tőle: szeret-e minket. Nem is kell, hogy szeressen. Elég, ha békében megvagyunk egymással.

Nem innen, hanem még az előző idézetnél kapcsolódom a történetedhez, a malomban megélt kinti világhoz. Nem közvetlenül a zentelkihez-szentkirályihoz, noha adott ponton egy-két falubeli is bejön a képbe. Mint tudod, közösen „laktuk” – többnyire hétvégeken – Zsigmondékkal a malmot. Hozzánk elég sok vendég járt, itthoniak és „kintiek”; Anna (Zsigmondné) testvérei, szülei, a népes Tőkés család tagjai ugyancsak ki-kijöttek; amikor lehetett, egyeztettünk, váltásban könnyebb volt elférni. Azok az elvtársak, akik Téged, Laci, annyit vegzáltak, illetve a kollégáik természetesen tovább gyakorolták munkájukat, éberségüket: a zentelki vízimalom a nyolcvanas évek második felében érdeklődési körükbe került. Gyanakvásukat igazolandó, igyekeztek belül kerülni a lakattal zárt ajtón – és meg is találták a megoldást, a malomárok felől könnyű volt meglazítani néhány deszkát, a malomteret a konyhától elválasztó fal kis figyelő ablakát betörték, és szomszéd gyerekeket felbérelve, az ablakon át bemászatva őket, most már nyithatóvá vált a gyanús birtok. A nyomokat megtaláltuk, de később akadt, aki elmondta, mi történt. Terhelő bizonyítékokat nem találva, számonkérésünk elmaradt, ám Tőkés László családtagjai közt volt, akitől ott bent, „elbeszélgetések” idején rákérdeztek a malomra is. A mi közvetlen kárunk néhány régi képeslap, a szép lányok fotóival, no meg egy AMO-szappan. Közérzetben persze ennél sokkal több, hozzászámítva az általános hangulatot, a korabeli szerkesztőségi légkört, a fenyegetéseket, pártfigyelmeztetéseket (ezeket itt nem részletezem, úgyis sorra kerülnek a mindjárt megidézésre kerülő levelekben).

Jó volna, ha nyolcvanas évekbeli levélváltásunkat egészében tudnám reprodukálni, ám biztosan töredékes lesz az összefoglaló. Még amit megtaláltam, azt sem tudom biztosan, évre-hónapra-napra betájolni (1984. május?), mert például levelezőlapod bal alsó sarka sérült, így a túloldali dátum számomra kérdőjeles, postai pecsét pedig egyszerűen nincs rajta, noha egyértelmű, hogy a magyar (és román) postára bíztad soraidat. Mégis ezzel kezdem, jellemző volta miatt.

Bp. 198[?]. V. [?]

Drága jó Lajosom!

Én már csak büntudatomból eredően is sokat gondolkodok rád. Sokat is vallok rólad. Reméltem is, hogy itt találkozunk – állítólag arról volt szó. (Általában tájékozott vagyok a hazai dolgok felől, a te szigorú sorsodról is.) Elő-előveszem kérdéseidet és két ízben leírt válaszaimat. Most lenne ám ideje a számvetésnek, itt az alkalom. De most ismét (!) olyan más minden. Nem rossz, sőt... de más. Node, ami késik, nem múlik. Addig is, bár a malomban, gondolatok néha ránk.

Múltkorában így ültünk egy sarokban, P. G. mester, Bodor Á., Kocsis Pista, Láng úr, később Vári A. Meg hát én. – Jó Magvető-termésre van kilátás hazai vonatkozásban; én szinte kizárólag ezzel foglalkozom. Amúgy jól vagyunk, sőt... Családoddal együtt szeretettel ölel: Csiki L.

(A feladó címeként a Semsey Andor u. 12, IV/6, Budapest, XIV. ker. szerepel – a mi itthoni, régen Mikes Kelemen utcai postai címünkre érkezett a levél, a Str. Croitorilor nr. 15-be, Cluj-Napocába.)

Soraidhoz néhány magyarázó mondat kívánczik. Mindenekelőtt a nevek kiégészítése: P. G. mester – természetesen barátunk, Páskándi Géza, aki el is várta, hogy mesternek tekintsék; az Erdélyből eljött társaság többi tagja: Bodor Ádám, Láng úr Gusztit takarja, a később jövő pedig Vári Attila. Szeretném feloldani, illetve részletezni a jó Magvető-termésre vonatkozó utalást, ám ez bonyolultabb bibliográfusi feladat volna. Tény, hogy a Magvető már a hetvenes években jó néhány erdélyit (volt erdélyit) jelentetett meg, igényes kiadásban, Páskándi Gézától Székely Jánosig, Szemlér Ferentől Kocsis Istvánig. Ebben bizonyára szerepe volt Keresztesi Évának (Évukának – ahogy még kolozsvári szerkesztőként ismertük), az ő ajánlásait bővíthették, tágíthatták Ti, Laci, Bodor Ádámmal, amikor kevéssel kiérkezésetek után ugyancsak Magvető-szerkesztők lehettetek. (Még az „Évuka-korszakban”, 1980-ban, magam is felsorakozhattam a Magvető-szerzők közé, az „Elvek és utak” sorozatban, ám kritikai portyázásaim válogatásába nemzedékedből még csak Farkas Árpí és Király Laci került be. És sikerült egy elég széles válogatást kiadatni, szintén 1980-ban, Szabéditől is, *Enyém ez a történelem* cím alatt.) A Te Magvető-szerkesztői munkád részleteiről sajnos keveset tudok, annyit viszont igen, hogy a „hazai” vonatkozások valóban mindvégig fontosak voltak számodra.

Gondolkodom azon, hogy mikor is küldhettem Neked a kérdéseimet – amelyekre nem érkeztek meg a válaszaid. A Korunkba nem szánhattam a távinterjút, az országot elhagyók ugyanis a cenzúra feketelistájára kerültek. A *Birtokon belül?* (ez a budapesti Pallasnál jelent meg, 1989-es jelzettel) a „Téli beszélgetések Erdélyben” címet viseli... Akkor hát? Vagy mégis itt szerettelek volna megszólaltatni? Erre hajlok. Egyébként a „téli” jelző ugyanarra utal, ami lapodból is kiolvasható: szigorú sorsunk a nyolcvanas évek közepétől sokféleképpen nyilvánult

meg. A legnagyobb bűnök közé tartozott a külföldi közlés (itthoni cenzurális jóváhagyás híján), ezt bizony büntetni szokták, letiltásokkal, útlevél-megvonással. Ilyesmiről hallhattál, akár erről is beszélgethettetek ott túl, „egy sarokban”, Gézával, Gusztival, Ádámmal, Pistával.

Hát ilyeneket panaszoltam föl abban a két, Neked címzett levelemben, melyeknek nehezen olvasható, indigós másolatát megtaláltam (az első kézzel, a második géppel írott), és most újra elküldöm őket. Lehet, érdekes lesz az újraolvasásuk.

Édes Néném,

írhatnám én is Neked, kedves Laci, 87 virágvasárnapján, amikor olyan az idő, mint a kedvünk, még itt, a malomban is, hideg van, pedig idekint mindig jobban érezzük magunkat, mint másutt. De hát errefelé is „homogenizálódik” a világ; Józsi barátunk [Kisjancsi József] idén tavasztól már nem titkár és kultúrfőnök, hanem néptanácsi alelnök, ami hivatalnoki állás (tehát nem igazán bizalmi), ki tudja, meddig tart, s már szinte egyedül van „más” egy tudod, milyen jellegű falu vezetőségében. (Vele még nem beszélünk, tegnap délután jöttünk ki, favágással, televízióantenna-szereléssel próbálkoztunk, mert a télen a szél leszakította; ma bizonyára megtudom a részleteket. Bár ezek sem jelenthetnek újat, miután a közelmúltbeli „választás” után a kolozsvári városi bizottságban már egyetlen [magyar] titkár sincs – az a bizonyos Rácz Albert is kimaradt, aki február végén olyan szépen beszélt Bukarestben a tanulási lehetőségeinkről, mondván, hogy aki nem hiszi, járjon utána, azaz jöjjön, és nézze meg a valóságban. Nocsak...) – De térjek vissza az én Édes Nénémhez, aki konok következetességgel nem válaszol nekem, még a konkrét kérdéseimre sem, s még csak nem is üzen, pedig tudhatja, hogy lenne kivel. Így aztán valószínűleg kútba esik a Szilágyi Domokos Emlékkönyv kiegészítése, bővített kiadása (persze lehet, hogy nélkülem készül el). Nem tudom, hogy Jován mit szólt, és ha a Magvető valamiért nem akarná, szó lehetett volna a Gondolatról – Csapody Miklós barátom már régebben beszélt velük, de aztán leállítottuk ebben az irányban, mert nálatok mégis mutatkozott érdeklődés. És talán próbálkozni lehetett volna a Múzsákkal; hallom, Bráver Feri [írói nevén: Mátyás B. Ferenc] ott van most. Ez azonban az „Édes Néném” állapotnak csak az egyik (és lehet, nem is a legszomorúbb, lehangelőbb) oldala; ami számomra érthetetlen (még mindig): hogyan felejthetik el az emberek olyan hamar azt a világot, amely tegnap még őket is ilyen hangulatokba kényszerítette? Vagy csak így, szüntelen átváltozásokban lehet élni? Ezt már magamtól kérdelem. És ebből folytatva egy másik kérdés: a mi életünk már nem is élet? Pedig az is változik, a gyors lefelében. Ahányszor szétnéz az ember, és elgondolkozik, annyiszor döbben meg. Velem szemben a falon a Kós Károly képe, Cseh Guszti rézkarca; ő adta a háznak, azaz malomnak – így illik Kalotaszegen, ott legyen Kós minden házban. Erről a népdal jut eszembe: Kiment a ház az ablakon. Kós Károly ugyan nem ment ki, őt

„csak” kitették. Persze, nálunk még itt van, de már az Írószövetségben (az Egyetem utcai teremben) nem lehetett kitenni a fényképét, a Nagy Istvánéval és Baconskyéval együtt. És ezt annak a Vladnak kellett közölnie a vezetőségi tagokkal, Fodor úrékkal [Fodor Sándorékkal] (tudod, én már évek óta kihagyattam onnan), aki igazán szépen írt Kósról – olyannyira, hogy a mostanában igényelt tematikus gyűjtemények sorában megjelent Kriterion-füzetet tépni, ill. újrakötni kellett éppen Vlad inkriminált soraiért, ahol Kósra mint pozitívumra hivatkozik! (Ion Vlad most az Írószövetség titkára; a p.[árt]titkár még Uricaru, bár „jobbat” akartak helyébe, csak épp nem sikerült Vaida-Voevod unokáját bevinni a bíróba – kibukott szegény; Ali [Lászlóffy Aladár] után viszont Pista [Szilágyi István] sem tag már, tehát titkárságokban [?] sem lehet – most az „arányt” szegény Jancsik Pali személye biztosítja, úgy látszik, már az is jó, ha valaki nem szólal meg.) Különben arról, hogy a könyvkiadásban mi van ma, az tud számot adni, aki megnézi az akár két évvel ezelőtti s a mostani kiadványok számát, minőségét – miféleségét. Annak idején Cseh Guszti rézkarcát kivették ugyan a Kriterion Galéria füzetből, maga a füzet viszont megjelenhetett még, azóta a sorozat eltűnt, immár a második képzőművészeti Kriterion-sorozattal, a kismonográfiákkal együtt. A látszat ugyan az, hogy még létezik, hiszen Bajor könyve (Abodi Nagy Béláról) tavaly még kijött; a fokozatos sorvasztás klasszikus esete ez is: Banner könyvét Fuhrmanról s az enyémet Györkösről már nem engedték (miután 86-osok lettek volna), tervből pedig magát a sorozatot is törölték. Gézáék [Domokos Gézáék] szegények próbálkoznak, de az új helyzetben – különösen a Guszti [Molnár Guszti] ügye után (amely Gézán is csattant) – egyre kevesebb reménnyel. A szétziláltság, a szétszórtságban [!] kétségbeejtő állapotában vagyunk, ami csak a Győzőknek kedvez [Hajdu Győzőre, az Igaz Szó és Rác Győzőre, az akkori Korunk főszerkesztőjére utaltam] (s a szomorú az, hogy ezt a nevet nyugodtan írhatnám kisbetűvel is, egyelőre sajnos így is igaz). Most látom, ahogy leírom: megint belopakodott soraimba az optimizmus. Vajha az „egyelőre” ne csak önbolondítás volna. Mit mondjak? Ma reggel (még nincs tévéadás, s a leszakadt antennát különben sem sikerült még megjavítani) hallgattam a rádiót, a Csemadok kongresszusáról szóló híradást. Némileg biztató, hogy beszélnek problémákról (tévéadásban, egyetemi továbbtanulásban a magyarok részarányáról), még a nacionalizmusról is; de megint először az ottani magyar s utána a szlovák nacionalizmusról. Hát minket nem így tanítottak Leninből! Szegény nemzetiségek (nemzeti kisebbségek, mert ez a valóságos helyzetnek megfelelő státusz!), amelyek folyton, még mindig fenyegetik a többség nemzeti érdekeit! Még a végén gázkamrába akarjuk küldeni, ahogy Konnerth szerint (bár állítólag ő ezt nem mondta el, olvasta fel – csak írták) a németekkel tették azok az átkozott magyarok. Akik közt még az az y-os Petőfi (Petőfy – ahogy Titus Popovici írta a Románia literárában, kétszer is a nevét) is ilyen „sovinisza” sorokra ragadtatta magát: „A magyarok istenére esküszünk”... Szóval már Titus Popovici is – ami nem is meglepő, „történelmi” filmjei

után. Közben az a szép, hogy az a Romulus Zaharia nevű senki, az „Ademenirea” [Ámítás] c. regény szerzője is disszidált. (Emlékeztetőül: ebben szerepel a Világosság egész gárdája nacionalistaként, sőt nacionalista a nevén nevezve – Nagy István is!!) – Ahogy ezeket írom, érzem, hogy bűdösödik a levegő itt a malomban is – pedig ezt nem szabad megengednem magamnak. Gyorsan abba is hagyom a levélírást, abban a reményben, hogy virágvasárnap után igazi lesz a húsvét. (Igaz, hogy előbb van még nagypéntek.) Hátha kiülhetek nemsokára megint a malomárok partjára, hallgatni a víz csobogását. Mert a víz folyik, jóllehet szennyest visz le magával. Vigye is, minél gyorsabban.

Édes Néném! Leszel-e hajlandó egyszer végre édes öcsémme változni? Például már a közeljövőben?!

Baráti szeretettel (többi barátainknak szólóan is)

Kántor Lajos

Kalotaszentkirály, 1987. ápr. 12.

Újraolvasva ezt a panaszáradatot, az indulatosságukban sokszor hevenyészett (átnézetlen) mondatokat, mindenekelőtt megerősítve érzem a feltételezést, hogy megelőzte a küldeményt már egy-két levél. Gondolom, innen is kiolvasható, hogy úgy akarok társalogni veled, mint aki lélekben még mindig itt élsz, legalábbis minden itt történő érdekel, s nem felejtetted még el a személyeket, kiadókat, a Kriteriont stb. (Például volt kollégádat, Molnár Gusztit, akit a Szekuregóta figyelt, és akinél Bukarestben „sikeres” házkutatást tartottak; és aki kevés-sel ezután elhagyta az országot.)

A tévé, tudod jól, azért volt nekünk a malomban olyan fontos, mert Kolozsvárt csak Bukarest volt fogható, a hírhedt Ceaușescu-műsorokkal, ott viszont már bejött Budapest – és némi információ.

További kommentár helyett következze második megtalált levél (amely érdemben szintén az „Édes Néném” körbe tartozik):

Kedves Laci,

ezen soraim, mint írni szokás, remélem, jó egészségben találunk. És azt is remélem, hogy Te ugyanezt reméled, hiszed rólam, és a hallásomban sem kételkedsz majd, mint a rossz emlékű Végh Anti (egykor valamennyire barátom), aki szerint a malomárok vizének csobogása megrontotta fülhallásomat. Már kezdtem azt hinni magamról, hogy nem írok több levelet Neked a malomból, mert csak untatnálak vele, hiszen Te a Pestet Budától elválasztó Duna hullámaiban gyönyörködhetsz naponta, mit Neked a Kalota. Aztán rájöttem, hogy igaztalan ez a vád; noha következetesen nem írsz nekünk, nem válaszolsz, sőt nem is keresel meg, de ez egy dolog, és más az, hogy szívet mégsem tudtál, akartál cserélni. Az Észben idén nyáron olvasott nyílt leveled (Brazíliába küldted) egyértelműen meggyőzőtt erről. Különböző Tóth László (nem a mi hajdani Tóth Lacink, a festő [a darabod

díszletét tervező], ő ugyanis már egy ideje a német életformát kóstolgatja, de mégis a miénk – a költő, aki Dunaszerdahelyről telepedett át Pestre), szóval Tóth Laci aligha véletlenül dedikálta Neked a versét, amely az egyik legigazabb írás rólunk, rólatok mostanában. Mindezek ellenére talán mégsem írok most Neked, ha nem éppen itt, a Kalota partján napozva kerül a kezembe Csajka Gábor Cyprian hozzászólása (Hazulról haza?). Ez a válasz jobban tetszett, mint például Páskándi Géza barátunk ismét vállveregető bölcsködése (minden részgazsága ellenére nagyképű, pózoló szöveg, mint sajnos Géza jó néhány megnyilatkozása, amióta Pesten, azaz Budán „újjászületett”).

Csajkának elvben és a maga példáját illetően, bizonyára igaza van. Elgondolkoztam én is, ezen a mai napsütéses, de szeles délelőttön. A nyár utolsó napját kihasználándó, gondoltam, napozom egy jót, és meg is fürödtem a patakban. (Tegnap kicsit megemeltem a gátacskáinkat s vele a víz szintjét.) Az aratást befejezték, az oldalban a kaszálást is, a krumpliszedés még nem kezdődött el, fürdőzők ilyenkor nincsenek, szóval üres a határ, a legjobb idő ez a meztelen őszeneségre. Senkit nem zavarok, és senki nem zavar. Igen ám, de a szél! Már-már hazajöttem a malomba, de előbb keresni kezdtem egy szélvédett helyet, bokrok aljában, a vízhez mégis közel, ahol tovább élvezhetem a nap melegét. Találtam ilyen, a Kalota túlsó partján; egész délelőtt kint olvastam, a teljes – még a fürdőnadrágtól sem korlátozott – szabadság illúziójában ringattam magam (bár olvasmányom ennek ellenkezőjéről próbált meggyőzni), a bokrok felfogták a szelet, a napsugarakat azonban beengedték. Az is eszembe jutott, Csajka Gábor sorait olvasva, hogy negyvenvalahány évvel ezelőtt alig száz-kétszáz méterre innen húzódott az országhatár, s akkor nyilván nem engedték volna, hogy csak úgy átláboljak a Kalota vizén, szélcsendes helyre. Gyanús lettem volna, hogy mit akarok. Holott ugyanúgy otthon lettem volna az egyik, mint a másik parton.

No, nem akarom metaforává növeszteni ezt a kis, háborítatlan augusztus végi nudizmust, és nem akarok párhuzamokat vonni. Csak tudatni akartam veled ezt az én spontán „hozzászólásomat”. Amihez viszont hozzátartozik az is, hogy amilyen hülye vagyok, én inkább maradtam volna a szélben, ha úgy tudom, hogy aztán nem engednek vissza a szélcsendes partról az innensőre, ahol a malom is áll. Áll, jöllehet gerendái itt-ott lazulnak, épp most beszélünk az áccsal; egyébként meszelés is volt, miután társaink átköltöztek szembe, a kőistállót átalakítva hétvégi háznak. Mi viszont, függetlenül attól, hogy anyagilag nem tudtuk volna vállalni az építkezést, itt a malomban érezzük magunkat továbbra is jól, tehát szívesen őrizzük a folytonosságot. Ezt azért írom Neked, mert tudom – és egyre inkább értem –, mit jelentett számodra, számotokra a malom. (Fényképet is küldtünk róla, de nem reagáltál rá.)

Kedves Laci, ha még emlékszel, valamikor elkezdtünk egy interjút. Most (ott!) szeretnék kötetet összeállítani belőlük, és nem akarnám kihagyni azt, amiről a kérdések – és remélhetőleg a Te válaszaid – szólnak. Hajlandó vagy-e, néhány

nyugodtabb (?) év után, mégis válaszolni nekem, ha nem is a levelekre, de legalább az interjúkérdésekre? Ha igen, ejtsd módját beleegyező válaszodnak, illetve a feleletek biztonságos elküldésének. Mert azért leadás előtt – a kötet véglegesítése előtt – én is szeretném olvasni őket.

Látod, most az lehet a látszat, hogy ilyen ravaszul összehoztam a dolgokat, megpuhításodra. Becsületesemre, az interjú-ügy a „Hazulról haza?” dolgától függetlenül élt bennem mint megoldatlan feladatunk, most önkéntelenül kapcsolódott össze a kettő. De végül is nem bánom. Hátha Te sem... Esetleg egy képeslapon életjelt is adsz magadról!

Baráti üdvözléssel

[a kissé sérült gépirat-másolaton nincs aláírás]

Kalotaszentkirály, 1987. aug. 31.

Így egymás mellé rakva az egykori szövegeket, egyrészt azon töprengék, miként is indultak feléd ezek a levelek, kérések-kérdések. Az 1987. áprilisi alighanem szabályos postán, azért is oly dodonai helyenként. Az augusztusi talán már kézből kézbe vagy a diplomáciai lehetőséget kihasználva. (A Te mindjárt következő leveled – a borítékon ugyan szabályos címezéssel, még Cluj-Napocával is ellátva – egyértelmű, hogy nem látott postát, hivatalt.)

Ahogy összeállnak a mozzanatok, a készült és elmaradt interjúra, kísérletre is fény derül. Ezek szerint valóban a budapesti beszélgetőkönyvembe szerettem volna belerakni, ha lett volna mit (vajon fennmaradtak válasz-próbálkozásaid?); minthogy pedig nem adtál, nem küldtél szöveget, maradhatott az alcím a „Téli beszélgetések Erdélyben”, csupa még itt élő erdélyivel: Sütő Andrással, Kányádi-val, Szabó T. Attilával, Balogh Edgárral, Harag Györggyel, Horváth Imrével, Lászlóffy Aladárral, Markó Bélával, Egyed Péterrel, Tompa Gáborral – és egy akkor még barátnak számító kolozsvári román prózaíróval kiegészítve: Augustin Buzurával.

A lényeg, hogy végre írtál:

Budapest, 1987. október 10.

Kedves Lajos, barátom a malomban!

Nem valószínű, hogy ez a levelem pótolja összes elmulasztott válaszomat leveleidre, ráadásul ez is késve indul. Ugyanis, alighogy befejeztem Titkos fegyverek c. regényemet ama világról, melyben ketten mintegy negyven esztendőn át éltünk: sürgősen gyomorvérzést kaptam, amiértis szabadságomat kórházban töltöttem, s azóta is maródi vagyok, legalábbis úgy teszek. Merthogy most következő szabadságom alatt, Szigligeten (malom híján) újabb regénykét szeretnék felvázolni, valami olyan munka-alcímmel: Merényleti kézikönyv kezdőknek. A többit képzeled hozzá...

Azt hiszem: fő, hogy végre ismét lendületbe jöttem, dolgozom. Számomra kissé másként vetődik fel a Tóth Laci fogalmazta kérdés, már csak azért is, mert én hamarabb s talán jobb légkörbe érkeztem, mint ő. Vitáim, persze, nekem is voltak, s egy másfél éves késéssel megjelentetett prózaversben én is megfeleltem vádakra és „elvárásokra”, olyannyira, hogy azóta nem is nagyon érdekelnek. Te tudod, hogy én sosem éltem „irodalmi életet”, s bár most az írószövetség választmányában kénytelen vagyok szólni a „határokon túliakért”, a literatúra beltenyészte továbbra sem érdekel. Hosszadalmas lenne kifejteni egyértelmű véleményemet – s neked hiába is tenném: te ismered a helyzetet, a kényszereket és választási lehetőségeket. Erről talán ennyit.

Tényszerűen igaz viszont, hogy az utánunk, tehát 1984 után érkezettek helyzete nehezebb (állás, lakás tekintetében éppen úgy, mint fogadtatásukat illetően), de hát az igazság az, hogy én magam sem vártam ilyen kegyekre, csupán csak egy kis levegőre. Azt hiszem, az a fontos, amit ír, nyilvánosság elé bocsájt az ember, s nem az, amit kocsmaasztalok mellett szövegel. Nem ezért, hanem egészségügyi okokból lettem absztinens, persze. Ráadásul – érettségem és megfontoltságom jeleként – pipázom. Ezzel és vörös szakállammal együtt még művésznek is nézhet a sarki hentes (aki egyébként sofőrnek néz s én boldog vagyok, hogy becsületes szakmára tart érdemesnek).

Ne haragudj, hogy nem szaporítom a szót e kérdés körül: kinőttem a vallo-másos korszakomból. Egy viszont szentigaz: mindig is a romániai magyarság ügyében dolgozom, szóban, de főként írásban. Fellengősnek hangzik ez; ám mást akarva sem tehetnék: minden élményem odaköt, s nem csak becstelenség, hanem egyszerű képtelenség lenne letagadni, vagy elfelejteni. Sajna, itt egyfajta romantikus-lelkes magyarság-modellhez keresik ott a mintát, s ez bármennyire felemelő, ma már kevésnek, sőt hamisnak látszik. Bőséges munkát ad nem is egy, hanem több generációnak, amíg a reális képet felmutatja, s ami nehezebb: elfogadtatja itt. Úgy, hogy tennivaló van s marad bőven.

Életem folyásáról csak annyit, hogy mintegy másféléves letargia és lábadozás után, végre kezdek dolgozni, látni és élni. Nem volt mindig könnyű – de nem is vártam ilyent, tehát csalódni sem csalódtam. Nem is panaszkodhatom. Mondok egy példát.

Feleségem, aki hivatásszerűen idős embereket gondoz (amolyan középvezetőként), egy tévé-műsorban keményen kirohant az őket érintő kormányrendelet-tervezet ellen, majd a kormányzóvivő közlése szerint éppen az effajta kirohanások hatására kedvezően módosították az illető határozatot. Feleségem éppen úgy nem „közéleti ember”, mint én, éppen csak teszi a dolgát. Valahogy így kellene. (Igaz, ő minden idejét, erejét erre szánja, holtfáradt már – de boldog.)

Ha már családi húrokat pengetek, hadd mondok el, hogy fiúgyermekemet érettségi után behívták a néphadseregbe, mégpedig holmi különleges, titkos

szolgálatra (ne gondold rosszra azért!), és jó messzire a szülői háztól. Úgyhogy nekem most van külön dolgozószobám, amit csupán három víziteknőccel és négy afrikai karmosbékával kell megosztanom. Lányom szakszervezeti bizalmi és osztálybizottsági tag ama tejipari szakközépiskolában, mely semmittevését maximális ösztöndíjjal jutalmazza. Felvitte az isten a dolgunkat – pedig nem is kértük.

Tovább: barátainkról.

Bodor Ádám, mint feltehetőleg tudod, Szlovákiában súlyos autóbalesetet szenvedett, családotól. Ádám két hónapig élet-halál között lebegett, most már lábadozik. Hosszadalmasnak és nehéznek néz ki a dolog, de ami a fő: agyi és egyéb sérülései ellenére friss a szelleme és a humora (amit azért nehéz elviselni, mert béna arcidegei miatt nem tudni, mosolyog-e vagy sem). Köntös-Szabót hónapok óta nem láttam, részben az én kórházi üdülésem, részben az ő elfoglaltsága miatt: ugyanis regényírás közben átépítik feje felett a házát, amitől olyan ideges, hogy ismét cigarettázni kezdett. Vári Attila, mint látom, dühös vitacikkeket ír a novellái mellett, azonkívül friss apa (egy lányé) és autótulajdonos. Kocsis Pistát nagyon rég nem láttam, Bodor Palit szintúgy. Utóbbi egyik legnevesebb honi publicistává lőn, munkabírása számomra is irigylésre méltó. Ágoston Vilkát és Bráver Ferit kiakolbólították a minisztériumi lakásból; utóbbival gyakran találkozom, könyvét is szerkesztettem és szerkesztem még a másodikat is, de hullámozó hangulatait már nehezen követem. Most talán az állás szűnik meg, és büszkén tartja magát, hogy nem akar újra a felsőbbség segítségével elhelyezkedni. Vilkát szem elől tévesztettem: újságíróskodik, ami az ő lelkiismeretességével és komolyságával elég nehéz lehet.

No, mást mit?

Úgy tűnik, jövőre elkezdek utazni (én is éppen akkor, amikor megdrágul a dolog!), de nem Kolozsvár felé. Röpke áttűnésem ott és szülőhelyemen, a 25. érettségi találkozó ürügyén, eléggé megviselt ahhoz érzelmileg, hogy kétszer is meggondoljam, amíg egyszer elindulok. Pedig jó lenne néha elbeszélgetni a „fiúkkal”, veled, másokkal. Ez itt nem szokás.

Mindent egybevetve, maradok őszinte híved és barátod:

Csiki Laci

Ha már barátok lettünk és maradtunk a malomban (és azon kívül), nem tehetem meg, Laci, hogy ide ne iktassam az én malom-metaforás kísérleteimet, nagyjából az idézett leveleink idejéből. Ezekben nem a panasz az elsőrendű, hanem a túlélést segítő genius loci keresése, a rátalálás öröme. Mielőtt – majd egy új fejezetben – az úgymond változás, a '89-es politikai fordulat utáni malom-élményekről számolnék be, valamiféle prózába (esszébe?) foglalt, régebbi vallomásaimat veszem elő. Untatlak, nem untatlak velük, kénytelen leszel (újra?) meghallgatni.

Áll a malom (mi végre?)

Érdeemes volna egyszer újragondolni a játékaikat. Mondjuk a homokvárépítéstől és a rabló-pandúrtól a felnőtt-társasjátékokig s a sportágak hosszan üzhető amatőr-változataiig (a tenisz mellett nem zárva ki innen az állítólag országos, sőt nemzetközi bajnokságokkal is elismert és így a gyermekkori kedvtelésen túlemelt gombfocit sem). Ha nem is különösebben előkelő helyen, az én házi rangsoromban szerepelt valamikor a malom – körülbelül ugyanolyan helyezésben, mint az embernemérgelődj és a halma. Ez utóbbi az emlékezet olyan mély rétegeibe süllyedt le, hogy az értelmező szótárt hívom segítségül, nehogy hibásan rögződött, megkopott-deformálódott hangalakkal jegyezzem ide a családbeli öreg néikkel vívott bábu-csatákat.

A malom ugyancsak a régmúlt tartozéka; olyannyira, hogy föl sem tudom idézni „szakszókincsét”. A csikicsukira emlékszem, ez amolyan egy ajtóra nyíló kettős malom: amikor az egyiket zárom, a másikat nyitom egyúttal (a táblán). A malmozó álmának beteljesülése, hiszen így az ellenfél korongjait szinte számolatlanul veheti le – majdnem biztos a győzelem. Rémlik – bár lehet, ez csak későbbi asszociáció –, hogy beszélünk szabad malomról is, bármikor nyitható-csukható egy ajtóval, amelyet nem fenyegetett a szemben ülő partner korongja.

Akkoriban, kezdő tizenévesen aligha gondolhattam egy másfajta, valóságosabb malom-játék lehetőségére. Jártam ugyan gőzmalomban, kevéssel a háború után, öröltetni is (városi létemre) a gabonapiacon vásárolt búzát, árpát vittünk oda, meglehetősen kis tételben, apámmal. Sokat, fél napot kellett várni, amíg hazahozhattuk a lisztet, s ezalatt szülői kiegészítő oktatásban részesültem: akkor tanultam meg, ami keveset ma tudok a hajdani malom-(örlés)technológiából; például azt, hogy mit jelent „tréjerezni”, pontosabban, hogy mire szolgál a triór (a gyommagvakat kiválasztó rosta). A klasszika-filológiában való elmélyedés előtt ugyanis apámnak bőven volt alkalma a paraszti élet hétköznapijainak megismerésére, a – számomra legfeljebb járulékos – élmények közvetlen megszerzésére. Láttam később, kirándulásokon, vízimalmot, sőt eljutottam a szélmalmok hazájába, messziről gyönyörködtem a látványban, és hallgattam a magyarázatot, miképpen szolgált arra fent, Északon az óriás-lapátjaival a levegőbe kapaszkodó szörnny, Don Quijote hajdani ellenfele, a tengerpart vízszabályozására.

Aztán, nekem is váratlanul, eljutottam a Kalota partjára, Lovász Márton 1907-ben épített malmába, amely kívülről olyan, mint egy parasztház, jobbágykékre volt festve a fatornác feletti rész, a falura néző oldalon, s a klienseket (jaj be csúnya városi szó!) fogadó alagsori bejárat körül. A molnárék ajtaja – ma is ott lóg fölötte, belülről, az idegent jelző csengő – a vakolatlan deszkaépítményből nyílt, hátul. A negyedik fal a malomárokra néz, illetve néz le, szűk pillantásnyi területen, minthogy két méterrel arrébb már a szomszéd kerítése, melléképületeinek (egyszerűbben: istállónak, árnyékszéknek) a háta határolja a teret, a kilátást. Természetesen itt, a keskeny malomárok fölő magasodva található a szerkezet,

a malomköveket forgató nagy kerék, erősen korhadóan, és ide vezette, a kerékre a vizet a nemrég maradékaiban még fellelhető favályú.

Mint e rögtönzött helyrajzi vázlatból látható, a malom – nyolcvanvalahány évvel építése után – áll. Áll, de mi végre? Mert örölni már régóta nem öröl, funkcióját (melyet egykor a falubeli két másik társával osztott meg) átvette a korszerűbbnek ítélt gőzmalom. Hosszú időre a malomárok is kiapadt, üresen, alkalmi szennylével-esővízzel tócsásodva ásítozott végig Zentelkén, míg a helybeli vezetők meg nem elégték a dolgot, úgy ítélve, hogy vízimolnárok híján a falu érdeke (a Kalotából levezetett) patakvízzel „üzemeltetni” az árkot, frissíteni a levegőt, odavonzani libákat-kacsákat, no meg mosásra az asszonyokat.

És odavonzani a városi zaj, a civilizációs áldások-ártalmak elől hétvégeken és a nyári szabadság heteiben menekülőt, a pihenni, esetleg alkotni vágyót. Mert különleges viszonyokat fejez ki az, amit mindközönségesen csendnek és zajnak nevezünk. A favályú elbontása után a köveken lezubogó víz decibelben kifejezve nem tudom ugyan, milyen hangerőt fejt ki, de azt tanúsíthatom, hogy a malomház mellett (szerencsére nagyon ritkán) elhaladó autót előbb látja meg, mint hallja a vízparton sütkérező. És mégis: nincs nyugtatóbb, pihentetőbb ennél a természet csendjévé erősödő vízesés-zajnál. Az már külön öröm, ha a Vlegyásza, a környező falvakra vigyázó hegy felől nem hoz felhőt a szél, s a magába néző, magával társalkodó behunyt vagy nyitott szemmel egyszerre hívhatja segítségül a Napot és a Víz csobogását.

A malom ugyanis nem állt meg. Korhadt fakerekével is öröl. Gondolatokat. Városiakat és falusiakat. Akkor is, ha átjönnek a szomszédok, ügyes-bajos dolgakkal; akkor is, ha az otthoni munka folytatásaként („csikicsuki”) járnak a kezek. Kifejezett céllal, vagy csak úgy, céltalanul. Amire – hányszor elfelejtjük! – szellemi higiénénknak mérhetetlen szüksége van. A közeli és távoli célok felé a vízparti csenden keresztül is vezet út. Ezt persze nem mindenki érti. Sem az nem érti, aki vég nélkül üvölteti táskarádióját; sem az, aki a ház körül barkácsolva bosszúsan-gyanakodón nézi a másik semmittevését (dolce far niente); sem az, aki a maga és a más kíváncsiságát kielégítendő, mindegyre tudni szeretné, mi történik ott belül – a lehunyt szem s a nyitott fül mögött.

A malom azonban mindezzel nem törődik. Vízparti magányában energiát termel. Energiát termel újra.

Ez a terminológia talán mindenki számára érthető a céltudatos, eredmény-centrikus századvégen.

Hát ez az egyik régi szöveg, de vállalom. Sorjáztak aztán újabbak is. Jobbak, rosszabbak? Azt mindenesetre nem gondolom, hogy a Te prózáddal, Laci, versenyre kelhetek. Én persze ragaszkodom hozzájuk.

MISKOLCZY AMBRUS

Kazinczy és Wesselényi

Jellemző, hogy amikor Kazinczy a *Hiteit* megköszönte Széchenyinek, akkor ebbe a levélbe Wesselényit is beleszötte, mintha elejét akarta volna venni meghasonlásuknak: „Öröm hallani, hogy egy lelkes nagyunk így szól, és ha a régi Rómában élnénk, kérni fognám polgártársaimat, rendeljenek supplicációt a halhatatlan isteneknek, mivel a hazának ily fiat adtak. Valóban nagyságodnak s méltó barátjának, Wesselényinek igaza van, midőn a nemzetiséget nem nézik egynek a fennállóval, a szokottal. Muftit és jancsárt illet az a gondolkodás, hogy nekünk nem hasonlítani kell másokhoz, hanem másoktól különbözni, és ezért a jótól is idegenkedni.”

A török hasonlat Berzeviczytól származik, ő hasonlította a magyarországi konzervativizmust a törökhöz. Wesselényi pedig sok vonatkozásban szintén Berzeviczy Gergely folytatójának tekinthető, olyannak, aki a nemzeti önállóság és a modern árutermelés igényét kapcsolta össze, a szupranacionális gondolkodási formákat maga alá rendelő modern nacionalizmus jegyében. Tudtak is egymásról. Kazinczy megküldte Kakaslomnicra a Wesselényi Miklóshoz intézett verses episztoláját, amelyet abból az alkalomból írt, hogy 1809-ben a zilahi seregszemplén a tizenhárom éves ifjú vezényelte a megyei nemesi felkelők seregét. Ez aligha tetszett Berzeviczynek, hiszen ő majdnem belehalt a nemesi felkelésbe, a vele járó fizikai megerőltetésbe, és elvből is támadta azt. Viszont érthette a költemény finom üzeneteit:

*De a hazáért nem csak veszni szép:
Szép élni is őerte ...*

Wesselényi Miklós is tudhatott Berzeviczyról. Weimarban kiadott könyve (*Ungarns Industrie und Commerz*. 1802.) megvolt a családi könyvtárban.

Wesselényi Miklós munkásságában viszont Berzeviczy társadalmi radikalizmusa a nemzeti önállóság igényével még erősebben fonódott össze, mint Széchenyiné. Kazinczy jobban vonzódott Wesselényihez, mint Széchenyihez. Igazán szoros kapcsolatban az atyával állott. Hiszen ez volt az egyetlen mágus, aki támogatta, miután kiengedték a „kalitkából”. Wesselényi a magyar színjátszást lelkesen támogatta. És azért is szolidáris volt Kazinczyval, mert maga is megjárta Kufsteint, ahol egyébként foglárjai életét megkeserítette. De indulatkitörései ellenére sem volt az a vad oligarcha, aminek egyesek beállították. Egy szinten felül, mint Kazinczy írta: „Az oly emberek látása, mint amilyen W. nagyokká teszi még a kicsinyeket is.” Amikor Közép-Szolnok megye élére került, akkor: „Alatta semmi mesterkedések által nem nyomathatott el az igazság. Dicső panasz volt ellene, hogy előlülése alatt barátjai s atyafiai vesztek el legtöbbször kereseteiket. A nemesi elsőségeket híven tisztelte, de mindent kötelességeire szorított. Az adózó népnek atyja, barátja, vé-

delme, jóltevője volt. Az ily tisztviselőt ki-ki tiszteli, de sokan gyűlölik. Fizetését a raboknak ajándékozta. Kevélyebb volt, mint hogy a megyebeli szegénységgel magának dolgoztatott volna, és hogy azt azok se tegyék, kiknek a sors nem kedveze, gazdagon segélgette az illyeket. Hevessége sohasem kíséré az előlülői székbe, soha ott ki nem pattant, noha gyakran ingerelteték, s voltak, akik óhajták, hogy kipattanjon. Kémélettel vala a megye tagjai eránt, a megbukottakat megintette, megfeddette, s ahol makacskodást talált, hangosan, de soha bosszút, nyilván vagy alattomban nem forralt.” Diétai fellépései alapján „Erdély ötöt tartá első beszélőjének. Nem rettegén, nem remélvén, nem óhajtván semmit, nem szóla lelke sugallása ellen. Beszédit a gyorsírók utána írák, aszerint ahogy azokat előre készüllet nélkül mondani szokta volt. Azok lelket ragadók, még ha olvastatnak is.” Wesselényiről, az íróról nem nyilatkozott Kazinczy, de a mecénásról annál inkább: „De a széplelkűség mindenhol hagyja nyomait, s a mi hazánk megdicsőíté magát az egész Európa előtt az 1808-diki diétáján, midőn a Ludoviceára kevés idő alatt temérdek pénzt adott, s Schillernek özege s gyermekei javára a magyar színen is játszatott Wesselényi.” Ezek után:

*Kétled-e hogy lelkiünk él, vándorol? Ott fene Cato
S lágyszívű Brutus, itt Wesselényi valék.
Erdély, szűnd keseregni fiad, nem holt el az; él még;
S hős lelke a régi fényre deríti Zsibót.*

Azt akarta tehát Kazinczy, hogy a fiú is méltó legyen apjához, és erre minden remény megvolt. Hozzá intézett költeményébe is beleszötte azt a jelenetet, amely 1805-ben történt, amikor Wesselényinél „éjjeli 2 óraker fekvén le mindennap,” és közben a kis Wesselényi a gyertyából lovakat gyúrt, és hirtelen megszólalt benne a majdani államférfi. Kazinczy elmondta, hogy 1803-ban Bécsben, látta Virginia képét, melyet Brutusé mellé tettek, mire „a gyermek felhallgata, hogy a konzul a maga két fiát megölette. »Engedjen meg a Mélt. Úr, mondá hozzám; azt a cselekedetet nem lehet javallani; ő elébb volt atya, mint konzul.« Igen; felelék s elmondám, amit erre Rousseau mond. Az nem teszi jóvá az atya vétkét, bízta volna másra az öletést. Oh! mondám az öregnek, a mélt. úrfiban több nemes, több emberi érzés lakik, mint a herceg Orleansban (Philippe Égalité); az XVI. Lajosra hallálal votizált. Másnap kérdém Tőkést, a nevelőt, ha tanítványa ezt vagy valamit illyest mástól halla-e? Nincs neki arra szüksége, felele Tőkés; a gyermek ideje előtt megért, mert mindég szüléi körül forog, s ott csak tudománybeli vagy hazai dolgokat hall. Emlékezzék erre, aki éri; a kis Wesselényi nagy fia lesz a hazának.” Kazinczy el is nevezte princeps juventutis Hungaricae-nak (a magyar ifjúság legjobbjá), egyben intve az atyát, hogy tartsa távol a fiútól az „alacsony hízelkedők”-et. Ő maga is nevelni próbálta, és nemcsak említett költeményével, hanem leveleibe foglalt jó tanácsaival. Tartott attól, hogy az apa indulatossága terhes örökség lehet, hiszen az idős Wesselényi egyszer karddal támadt Tőkésre, aki elmenekült. Kazinczy saját anyját is szerette és tisztelte, de felfokozásai miatt úgy vélte, ilyenkor „oly rettenetes a maga nemében, mint Wesselényi a férjfiak között”.

Alighanem az ifjú Wesselényi számára sok szorongás forrása lett Kazinczy tanítása, mert minden atyai intéssel egyben magasra emelte a mércét. A szép és jó kultusza azonban egy életre szólt. Wesselényi édesanyja így látta a széphalmi mester és fia viszonyát, amikor tanácsait kérte: „Kazinczy Ferencztől becsültetni s rettegni megvetésétől, mivel ő csak a jókat tudja szeretni, oly pajzs, mely láthatatlanul is őtet a romlás nyilaitól védi.” Az

atyai barátságot erősítette meg Wesselényi 1814-es széphalmi kirándulása, ami magyarországi körutazásának része volt. Az útitervet nem más, mint Kovachich Márton György állította össze, és ebben Kazinczyt „a mi Fénikszünk”-ként jellemezte. Viszont, amikor a széphalmi mester a vendégnek saját kufsteini poharával és kanalával terített asztalt, alighanem figyelmeztetni is akarta, hogy a börtönt, ahonnan ő neki, mint féniksznek kellett kiemelkednie, el kell kerülni. Kazinczy úgy érezte, hogy Wesselényi háromnapos látogatása élete „legszebb napjai közé tartozik”. Hogy pontosan miért, nem tudjuk meg, mert ugyan barátait és ismerőseit lelkesen tudósította, érdemi mozzanatokról nem szólt. Levelei inkább csak arról az érzelmi áradásról tanúskodnak, ami az együttlétet jellemezte. Irodalomban, közös olvasmányaikban is éltek. Felesége az ifjú bárót Don Carlosnak, útítársát és nevelőjét, Pataky Mózeszt pedig Posának nevezte el. „... még néki is irigylem az ideát” – vallotta meg Kazinczy. Az idea és irigylése az irodalmi világ és a politikai kultúra összefüggéseit jelzi. Nem anekdotikus a kérdés: mit jelképezhettek Schiller drámájának hősei?

Kazinczy nem sorolta a *Don Carlost* a halhatatlan művek közé, s talán azért sem, mert érezte korhoz, mármint saját korához való kötöttségét. A mű ugyanis – mint még kitérünk rá – a felvilágosodás embereinek dilemmáit vitte színre. Kazinczy Goethét jobban szerette, mint Schillert, mert a weimari udvaronc költeményeiben találta meg azt, amit örök emberinek nevezünk, és ami megfelelt a klasszicista modellnek. Keserűen is panaszkolta, hogy „nősténykéink Schillert, és nem Göthét szeretik, mert a *gigantesquet* és nem az *igazi szépet* tudják appreciálni.”

Lehetett valami önkínzás is abban, amikor Kazinczy a *Don Carlost* olvasta. A börtönből való szabadulása után ragaszkodott is hozzá: „véghetetlenül derék munka”. Ha kellett, idézte is, még hozzá Fülöp királyt, és rögtön helyesbített: „Stolz will ich den Spanier! Jaj annak, akiben a dicsőség szeretete nem lángol! Csakhogy azt a jó ember nem ott keresi, és nem azon az úton, ahol és amelyen a gonosz.” Rejtélyesen hangzik az is amit Döbrentei-nek, Gyulay Lajos nevelőjének írt, és pedig annak jelzése, hogy az ifjú Gyulay Lajos a *Don Carlosból* „az ízlésen kívül egyebet is tanulhat”. (Tanult is, mert a majdani liberális tábor szilárd híve lett.) Schiller ezen darabját Bölöni Farkas Sándor fordította le magyarra, Kazinczy azonban – úgy tűnik – nem kapott rajta, nem ösztönözte kiadásra. A másik fordítót, Pataky Mózeszt sem. Talán valamennyien tudták, hogy a cenzúra úgysem engedte volna a megjelenést. De a *Don Carlos* fordításokról való hallgatásnak mélyebb oka is lehet.

Amikor a 14 éves Wesselényi Miklós egyik levelében Schillerre hivatkozott, akkor Kazinczy szinte visszahőkölt. A gyermekifjú világfájdalmas érzéseiről adott számot, és a sors forgandóságát azzal érzékeltette, hogy kőszirtes dombra nőtt fáját, amelynek árnyékában szívesen meditált, a vihar tövestül kitépte: „Szomorú az én sorsom is, de azért nem csüggedek el, nem engedem magamat az orkánoktól letiportatni, *Schillerként* a szerencsétlenségek tompuljanak meg állhatatosságomon. Egész igyekezetemet arra fogom fordítani, hogy (ha nem a magas kőszirten is), de hasonló legyek élő fámhoz, segítsen a méltóságos úr engem ezen feltételemben, légyen barátom, s hogy ha valahogy vagy az indulatoknak, vagy a fény hiábalóságának engednék, akkor mint Don Carlosnak *Marquis Posa* szólítsa nevén az én génuszomat, juttassa eszemben atyámat, és esküszöm, hogy érteni fogom.”

Kazinczy válasza: „A méltóságos báró Don Carlost hozza elő. Oh mint örvendtem én, midőn ezt láttam, hallottam! De a Terentius olvasásáról azt mondta Grotius, hogy őtet

másként olvassa a férjfi, másként a gyermek. Ezt mondhatni mindenről, kivált pedig Don Carlosról. Sokan azt a munkát a szép versek, szép némettség, szép kifejezések miatt olvasák, sokan mint a románt a szép scénák csiklandásai miatt. De hányadik az, aki a Posa beszédjeinek fontosságába bérhatna, aki meggondolná, hogy az csak a teátrumra való, és nem a közönséges életre, hogy Schiller csak azért festette úgy, hogy a teátrális effektust csináljon, nem hogy a közéletben is úgy lehetne bánni, sőt hogy az a feszesség még a teátrumon is nem használ, hanem árt. Szeretném, ha a mélt. báró Göthének munkáit vagy megvételné, vagy mélt. Cserey Farkas úrtól kölcsön kérné, s *Egmond*ot belőle elolvasná – egyszer olvasván, örökké fogja Egmondot, mint én az egész *Göthét* – s elmélkedni akarna, hogy mit nyér ez, aki nem hajlik mint Egmond, s mit az, aki úgy bánik, mint Oranien. Oranien Albe nem tehette a maga ideáinak áldozatává. Egmondot azzá tette, s az Egmond *egyenessége* nem használt, az Oranien *hajlósága* használt a szabadságnak.”

Kemény mementó lehetett ez az ifjú számára, de önmaga számára is. Kazinczy önmagát is a barátság és az erény áldozatának tartotta, mert – vallomása szerint – az vitte a jakobinus összeesküvésbe, és onnan a börtönbe. A *Don Carlos* alapszerkezetében az antik tragédiák világát idézte. A szerelmi háromszögdráma hőse és áldozata valamiféle Ödipusz-komplexus hordozója, hiszen apja, Fülöp király azt a francia királynőt vette el, akit ő már korábban ismert, és mennyasszonya lehetett volna, ha az atyai hatalom és szenvedély nem érvényesült volna. Posa egyszemélyes összeesküvő. Világpolgár – Schiller értelmezése szerint –, de egyben nacionalista, akit saját vallomása szerint „egy elnyomott hősnép küldött,” mint „az egész emberiség követét”. Számára a barátság csak eszköz. Azt akarja elérni, hogy az uralkodó Don Carlost küldje a lázadó Németalföldre rendet teremteni, és így az elnyomóból felszabadító lehessen. Ugyanakkor őszinteségével és hajlékonyságával megnyeri a király kegyét, aki viszont Albát küldi rendet teremteni. A trónörököst végül a kezdettől fogva mindent tudó inkvizíciónak adja át a király, és a szabadsághősnek is életébe kerül a kettős játék. Nem véletlen, hogy a nagy kulcsszavak: a titok és az erény. Az előbbi tizenhétszer fordul elő, az utóbbi negyvenszer. Egy okkal több, hogy Kazinczy – aki oly elszántan kereste a virtust magyar megfelelőjét – magára és saját korára ismerhesen ebben a drámában. Innen a vonzalom és az idegenkedés. Az udvari környezet romlott, gyanakvó, mindent kifigyelő – ahogy sok magyar a bécsi udvart látta. Posa szabadkőműves, sőt illuminátus alak. Martinovicsra emlékeztethet, igaz, titkos társasága csak kétszemélyes, és nem hazudozik olyan szemérmetlenül, nem fantáziál olyan gátlástalanul, de nem is titkosügynök. Stratégiája és megszállottsága a forradalmi terrort előlegezi meg, a felvilágosodás dialektikáját érzékelteti, azt, ahogy az ész uralma új zsarnokság felé mutat, az erénydiktatúra felé, ahogy az Franciaországban be is következett. Amikor azon mesterkedik, hogy vezesse a vezetőt, nyíltan kimondja a királynak, hogy nem udvaronc, gondolatszabadságot akar, és ezzel az egyéni önrendelkezés igényét juttatja kifejezésre. Kazinczy is sajtószabadságot kért volna – gondolatban – az uralkodótól, ha találkozik vele. A magyarok Don Carlosa pedig maga volt a nádor. A drámában a régi hatalom győzött, de mondhatnánk azt is, hogy – az inkvizíció által – a jezsuita mítosz maga alá gyűrte a titkostársasági mitológiát. Schiller a maga magyarázatában hangsúlyozta is, hogy „a gyakorlati törvények” kell hogy vezessenek bennünket, nem „a teoretikus ész,” és lehetnek az eszmék bármi szépek, „semmi sem vezet a jóhoz, csak ami természetes”. A titkos társaságoktól pedig óvatosan óvott is Schiller. Kazinczy nem is nyilatkozott bővebben az egykori Marti-

novics-féle összeesküvésről. Posa pózai helyett „hajlóság”-ot ajánlott Wesselényinek. Azt pedig másnak írta meg, hogy a „Posák nem egyébre valók, mint Tacitusnak szavai szerint *ambitiosa morte inclarescere*” (nagyszerű halállal híressé válni). Ugyanakkor vonzotta a schilleri világ, és ezért tartotta irigylésre méltónak a Wesselényi–Pataky viszony jellemzésére a Don Carlos–Posa hasonlatot. Nyilván az érzelmeinek inkább engedő ember és az okos mentor bensőséges kapcsolatára gondolhatott, a barátságra, amely szublimálta a rendi különbséget a vagyonos arisztokrata és a szellemi munkából élő értelmiségi között. De egy év múlva Zsibóról megjött Széphalomra a szomorú hír: „az én Posám nincs többé”. Pataky a zsibói Wesselényi családi kriptában talált örök nyughelyet. Id. Wesselényi Miklós, amikor felfogadta Patakyt, akkor a gyermek tanítvány és az ifjú nevelő kezét egymásba téve, így szólt: „*légyetek barátok*”. Testvérek lettek, és testvériségük jellemzésére Wesselényi Don Carlost idézte Kazinczynak.

A Don Carlos–Posa hasonlatnak volt múltja, és lett jövője – aktualitása: politikai és metapolitikai aktualitása miatt – abban a nagy drámában, amelynek mindenki részese volt. Posa és Don Carlos szerepének átélése nem póz volt, nem szerepjátszás, hanem szerepkeresés. Ez pedig Pataky halálával Wesselényi számára nem ért véget. Az 1820-as években az ifjú báró új barátságot kötött, majd erényszövetséget Széchenyi Istvánnal, aki a szabadság templárius lovagjának szerepében készülődött a nagy tettekre. De „a filozófia templárius keresztjét” nem öltözkéire akarta kitenni, hanem szívében hordani. Az erényszövetséggel valamiféle láthatatlan, önkéntes, valós, ám mégsem létező titkos társaságot alapított, olyat, amely pótolta azt, amit az atyák számára a szabadkőművesség és netán az illuminátus rend jelenthetett, hiszen az ő céljai és a hajdani titkostársasági kultúra céljai közösek voltak, éspedig a polgári erényekkel ékeskedő emberek számának növelése, „az igazi erkölcsi függetlenség magvainak elhintése”, miközben azt vallotta, hogy „mi semmit sem akarunk titkos utakon, titkos társaságokkal, amelyeknek titokzatos szabályai és törvényei vannak”. Ugyanakkor Széchenyi István eszközei és módszerei is emlékeztettek az illuminátusok eszközeire és módszereire. Többször is fordult Metternichhez, hozzá intézett emlékirataiban is fejtegette programját. Az államkancellárnak ő volt a Posája. Neki pedig Wesselényi lett. Meg is jegyezte naplójában, hogy erdélyi barátja akarta átvenni Posa szerepét, amikor – 1828 februárjában – elérzékenyülve az ő szerelmi bánatán, azon, hogy Seilern Crescentia megközelíthetetlennek tűnt, úgy akart közvetíteni, mint Posa márki Don Carlos és a királyné között. Viszont Széchenyi Wesselényivel való barátságát arra is fel akarta használni, hogy hasson arra a nemesi rétegre, amelynek mozgósítására és aztán kordában tartására ő maga alkalmatlannak tartotta saját magát. Barátságuk – „a magyar reformkor kezdetének egyik legizgatóbb talánya” – vallomások, egymást bátorító, buzdító barátság is volt, ugyanakkor mindketten tudatosan akarták egymást alakítani közös céljaik, ám aztán eltérő eszközeik alkalmazása érdekében. Amikor viszont kezdtek meghasonlani, akkor Wesselényi paradox módon – Kazinczy hozzá intézett intését átértelmezve – Egmont példájával óvta: „Te hiszel mint Egmont, s félek, hogy hiedelmed ha reád nézve nem, de veszélyes lesz honyunknak; Te mint eszközt akarsz a kormányt használni, éppen ez amannak veled célja; hogy Te érd el célokat, arra Te igen gyenge vagy, s mindnyájan igen gyengék vagyunk, ama pedig igen erős s igen okos.”

Széchenyi és Wesselényi eltérő társadalmi közegekben szocializálódtak. Széchenyi bejáratos volt az európai magas körökbe, de kevésbé mozgékony a hazai törvényhatósági

életben. Itt viszont Wesselényinek – apja nagyságával is megerősített – legendája lehetett. A legenda pedig hatalmas erő. Gondoljunk arra, hogy a napóleoni legendának milyen varázsa volt; annak révén is a szürke kis unokaöcs 1848-ban megnyerte az elnökválasztást, majd császárrá emelkedhetett. Az ifjú Wesselényi robusztus megjelenése és egy-két annak megfelelő gesztusa őt magát is legendássá tette. Horn Ede később így érzékeltette, hogy mit jelent a fizikai erő a magyar politizáló közvélemény számára: „A fiatal hadnagy [Széchenyi] izmos és erős alakjában, koromfekete arcában, éles vonásaiban és tüzes szemeiben; Wesselényi herkulesi természetében, mi alatt rengett a föld, első pillantásra felismerjük a régtől híres hunok méltó utódát. Ezeket az előnyöket nem kell lebecsülni olyan primitív [=ősien egyszerű] nép esetében, mint a magyar, melynél az egyéni bátorság az ember fő vonása és legnagyobb erénye. És ha Széchenyi gyakran is hangsúlyozza, hogy hatalmas egymásba futó szemöldökei népszerűségének sokat ártnak, mégis biztos, hogy amikor a gróf erős karjaival ketté szeli a Duna hullámain, és versenytársai előtt haladva egy órán keresztül úszik át fáradhatatlanul a hatalmas áron, akkor ezzel a csodájára járó tömegben nagyobb népszerűséget arat, mint a Dunai Gőzhajózási Társaság felállításával... És amikor Wesselényi kifogy az érvekből, fél kézzel felemeli azt az asztalt, amelyen az ellenszónok áll, és szónokostul kiviszi a teremből, gyorsan visszatérve, becsapja az ajtót, és így eléri, hogy véleményének megfelelően szavazzanak, akkor ezt a győzelmet nemcsak ellenfele kényszerű távollétének köszönheti, hanem azon különleges eljárásnak, amellyel ellenfelét el-távolította...”

De ne tévesszenek meg a látványos gesztusok. Wesselényi az 1830-as évek elején részben mindenekelőtt szellemi felkészültségével, és nem csupán a helyzetnek megfelelő teatralitásra is alkalmas fellépésével vált a magyar liberális ellenzék első nagy vezéregyéniségévé. És kellett ehhez Kazinczy atyai barátsága. Amikor tizennyolcadik életévét betöltötte, akkor is a széphalmi mesternek öntötte ki szívét: „Barátom! megvallom, név nélkül el-halni, elenyészni, nem emlegettetni, ezen gondolatoktól elborzadok.” Az atyai barát is tarthatott attól, hogy mi lesz ebből a lelki erjedésből. Hogy miként és mennyire, nem igazán tudjuk, mert a híradások szűkszavúak. 1816-ban Kolozsvárt Wesselényinél lakott, és itt „literarius consessust” is „tartának”. De aztán levelezésük megszakadt. Wesselényit 1819–20-ban lekötötte az országos úrbéri összeírással szembeni ellenállás. Ezt ugyanis az uralkodó az országgyűlés megkerülésével rendelte el. Mivel az adóalap növelése volt a cél, földesúr és jobbággy egyaránt érdekelt lett az adócsalásban, és az eredmény kudarc, ugyanakkor végzetes kudarc, mert az erdélyi úrbéri viszonyokat nem sikerült törvényesen áttekinthetővé tenni. Az ellenállás sikere pirruszi győzelem volt. Maradhatott is Wesselényiben valami rossz érzés, bár országos hírre tett szert. Mindez erősítette a divatos és szokásos világfájdalmat, de éltették „megedzett” princípiumai: „a Jónak, Szépnek és Nagynak imádása, a barátság szent érzése”. Csalódásaira, fájdalmaira Kazinczynál keresett gyógyírt. A csalódások egyik oka az is lehet, hogy szépíróként nem sokra vitte, nem is mutatta meg Kazinczynak írásait. Kazinczy sem látta meg benne a majdani közírót. *Erdélyi Leveleiben* – ebben a cenzúra miatt is tizennégyszer átdolgozott művében – „Miklós éppen nincs tömjénezve, sem Zsibó, mert úgy szólok, hogy nem dicsérve is hevesen dicsérem.” Aztán azt szerette volna, ha az ifjú barát gyorsan megnősül, és kormányszéki szolgálatot vállal, mert „a tisztviselő nagyobb hasznot hajthat, mint a legérdemesebb” magánember. Különös javaslat ez éppen 1823-ban, amikor még 14 évvel korábban arra figyelmeztette

fiatal barátját, hogy „a mélt. úr ha bukni fog, csak az által fog bukni, hogy a Sallustius kifejezése szerint *mohóbban fog kapni a becsültetésen, a hivatalokon, a ragyogáson, mint a jóknak szükség.* Azért félttem ettől a mélt. urat, mert a mi időnk veszettségének ez minden forrása.” Kazinczy ugyanis látta, hogy az egykori szabadkőművesek, mint Széchenyi Ferenc is, hivatalt vállaltak. És Wesselényit azért még 1811-ben úgy tekintette, mint „házáznak, nemzetemnek egy nemsokára feltűnendő csillagát”.

1823-ra a tisztviselő állás dicséretével felpuhult volna Kazinczy? Éppen akkor, amikor a megyék ellenálltak a királyi rendelésnek? Az, hogy 1824-ben Mária Teréziát lelkesen magasztalta, mintha erre utalna. De a királynő dicsérete alapvetően nem volt más, mint a reformokra kész alkotmányos királyság dicsérete. 1825-ben már Zrínyi Miklóst, a szigetvári hőst állította példaként a *Hébe* című zsebkönyv olvasói elé. Igaz, Zrínyinek összbírodalmi kultusza volt. Hormayr „Osztrák Plutarkhoszá”-ban Zrínyi „híres osztrák”, Kazinczynál magyar hazafi, aki kötelességének és lelkiismeretének parancsát követi, tehát Kant és Rousseau ideális embere is. Ugyanakkor olyan időbe helyezi, amely múltba vetített jövőképre vall, mert akkor „a köznépet is a legtisztább magyar nemzeti szellem és érdek egyesíté”. Az érdekegyesítés nemsokára a magyar szabadelvűek politikai programjaként jelenik meg. Nem kétséges, hogy Kazinczy is a gyakorlati engedelmesség és az elvi ellenállás híve volt, valamint annak, hogy a magas tisztségviselők a maguk módján hassanak az uralkodóra. Ezért ajánlotta Wesselényinek olvasásra azt a beszédet, amelyet Veszprém megyében Kolossváry Sándor kanonok intézett a megyét megfegyverezni jött királyi biztoshoz: „Gyönyörű munka, s egyeztetni a jobbágyi hűséget és a törvényhez ragaszkodást”, és természetesen elítélte Berzeviczy és Gustermann alkotmányellenességét. Erről még beszélhettek is személyesen, mert Wesselényi, mint aki ellenzéki közéleti pályára készül, még abban az évben elment az augusztusi zempléni megyei gyűlésbe, ahol már 600-700 ember vett részt, és zajosan tiltakoztak a királyi biztos kiküldése ellen, nem is engedték elnökölni, ezért a gyűlés a katonai fellépés szomorú kilátásával ért véget. Kazinczy leveleiben nem árulja már el, hogy miről beszéltek, arról sem számolt be, hogy Wesselényi úgy akadályozta, hogy Lónyay Gábor királyi biztos eljusson az elnöki helyhez, hogy székét ide-oda tologatva elzárta az utat. 1825-ben is csak arról írt Cserei Miklósnak, hogy „az én Miklósom”, majd tudósítja a diétai fejleményekről. De úgy tűnik, inkább mások tudósították Wesselényiről. Neki – írja Dessewffy Aurél – „sokkal tartozik Magyarország, ő nélküle a diétán az ifjú és dúzs mágnások tüze soha se kapott volna jó irányt, s régen elhült vala. Ő tartja benne a lelket, esze s tiszteletet parancsoló karakter-ereje által.”

Kazinczy most már a régi kisfiút látja, aki apja mellett katonáskodott. Kisebb-nagyobb módosításokkal újra közölte hajdani hódoló költeményét, talán azért is, mert aggódott amiatt, hogy az ifjú túl sokat forgolódik Vénusz mezején:

*Óh, fogjon Aphrodité védködébe!
S ő, aki Páriszt a harc vésze közül
Elkapta, kapjon el most téged is!*

Versesztétikai szempontból ez – talán – „zárvány”, és annak eredménye, hogy „megbicsaklott” a költő ihlete, „nincs benne költői mélység”, csakhogy az élet felől nézve, véresen komoly intés az önmérsékletre, bár nem lett fogamatja, mert Wesselényi légyottjain egészségét megrendítő betegséget szerzett.

Attól is tarthatott Kazinczy, hogy fiatal barátja a politika áldozata lehet. Nem minden nevelő célzat nélkül idézte fel Wesselényi Ferenc alakját. Cikkében megjelenik saját keserősége, mintha úgy érezte volna, hogy a történelem neki személyesen nem kedvezett, és megjelenik az eszményi politikus alakja. „Nagy idő nagy embert szül, és viszont nagy ember nagy időt teremt; ezt kiáltja az örök tapasztalás. De az egyszersmind azt is hirdeti, hogy hasztalan minden lelki nagyság, ha hogy a törekedést Szerencse nem segíti. Rómának az a nagy fia, kit Plutarch, a maga nemzete Dionjával együtt a régiségnek minden más hősei felett magasztal, e szókkal vesze Philippi mellett: »Rény, nyavalyás izé, én téged mindennek hittelek, s most látom, hogy veled a Sors laptaként játszik!« Wesselényire életére a még halálában is tiszteletes Brútusznak e nagy mondása teszi a textust. Mi lehetett volna Ő egy jobb időben! Mert nem az vala-e valahol, aminek fejedelme, aminek hazája óhajtotta?» Közben mintha Kazinczy megbékélt volna Hormayrral, mert a kor jellemzésére tőle, „az ausztriai Monarchia historiográfusának és az udvari Archivum tudós s felemelkedett gondolkozásáról ismeretes” Plutarchjából idézett. Figyelmeztetésnek és útmutatásnak is szánhatta viszont annak bemutatását, ahogy Wesselényi megelőzte a vallási viszályok elharapozását, azzal, hogy „könnyekre fakadva kéré itt a rendeket, hogy magányos dolgaikat a köz javának ne halmozniák ellen, hogy távoztatnák a gyűlölködést, s a vallás dolgai helyett gondoskodjanak inkább arról, hogy hazájok az idegen járom alól kiszabadíttassék.” Ugyanakkor Kazinczyban nemcsak a levéltáros szólalt meg, amikor jelezte, hogy az ún. Wesselényi-összeesküvés nem egyszerűen az összeesküvők műve: „A vármegyék levéltárjai tele vagynak [Wesselényi Ferenc] levelezéseivel, s azok örök bizonyosságai, hogy lelke tiszta volt. Az idegen generálisok nem hittek neki, és minthogy a zavarban halászni jobb, magok csináltak bajt, s a nádort arra szoríták, hogy inkább a polgári dolgokat intézgesse. Mint szövődék az a zendülés, mely a zólyomi gyűlésben vete lobot (1667), és amelyet az idegen, de jó Gróf Rottál János aranygyapjas vitéz szelíd szerekkel óhajtott volna megelőzni, beszéljék mások.” Neki nyilván a Martinovics-féle összeesküvés jutott az eszébe.

Kazinczy számára az igazán kellemes meglepetés az lehetett, hogy megjelent Wesselényi első műve: *A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól*. Most már nyugodtan dicsérhette: „Fénylesz te, és a te tiszteletemet is érdemlő társad, Széchenyi, írás nélkül is; de én örvendek, hogy írás által is fényletek. A tett emlékezete fenn áll ugyan, de az idő ködbe borítja: írástok századok múlva is szól a szívekhez.”

Két mozzanat nyerte meg különösen Kazinczy tetszését, és ezt a *Felső Magyar Országai Minervában* meg is írta. De először – a mű tartalmi ismertetése után – az ifjú szerzőt többek között így jellemezte: „...felvilágosított hazafi”, és ezzel valahogy éreztette, tanítványról van szó, akit mások – ő is – felvilágosítottak, neveltek. A továbbiakban arra a párhuzamra utalt, amely az ő nyelvújítási törekvései és általában a reformtörekvések között fel-lelhető, egyszóval az európai mintakövetés és hazai hagyományok kölcsönhatásának dialektikájára. „... a nyelv barátjai magyarság virágát is lelnek itt” – írta a széphalmi mester, és idézte, amit a cenzúra nem húzott ki, (amit kihúzott, azt kapcsos – {} – zárójelbe tesz-szük): „Gyűlölöm én az idegen majmolást, nevetségesnek tartom akármi tárgyat is csak azért hogy külföldi, a hazait megvetvén, annál előbb becsülni. Buzgó tisztelője vagyok mindennek, ami nemzeti, {hiszem és vallom azt, hogy egy nyelv s törvény egy nemzetnek egyedül tarthatja fenn nemzeti lételét, s hogy életmódnak, öltözetnek, s törzsökös szoká-

soknak is nagy befolyások van a nemzetiségre,} de azt is hiszem és vallom, hogy igen káros valamit csak azért szeretni s becsülni, akár jó, akár rossz, mivel hazai s régi, s hogy nevetséges a honnyit mindeneknél jobbnak tartani, abban ott is, ahol nincs fényes tulajdonságokat látni, {s annak sem hibáját, sem hijánosságát el nem esmérni}. Idétlen szüleménye ez a hazafiságnak, minden tökéletesítésnek és javításnak elzárja útját, és sok hazaelenségeinek nyilvános mesterkedésénél több kárt okoz.”

Valószínű, hogy a cenzúra vagy az előre látó recenzió öncenzúra azon epizód leírásánál is működésbe lépett, melyben amikor a francia „kereskedőség”-et megkérdezte a kormányzat, hogy „mit kellessék a kereskedés előmozdítására tennie? Azt felelte: Laissez nous faire. A munkás és tenni kívánó ember nem szeret a más szájával enni. Ahol az uralkodás részéről a parancsolat vagy kényszerítés zsibbasztó hatalma befoly, megbénul ott a világon már óriási munkákat végbevitt legszebb ereje az embernek, a szabad akarat, s önnön találmány szerint való munkálkodás.” Kazinczy ezt csak a francia mondásig – „Azt bízzák az urak miránk!” – idézte, de előtte jelezte, hogy kiknek szól, és pedig „azoknak, akik a szokás tisztelőivel s a grammatikák és lexikonok dolgozóival, s Isten tudja, mely felső hatalommal szeretnék az írókat a maga szabadságától megfosztani”. És Wesselényinek megírta, hogy amit könyvében írt, „ezt kiáltozom mindég, s ötven eszt.[endő] olta”.

Az ahogy Kazinczy Wesselényit olvasta, szépen példázza, hogy a nyelvújítás – a közös eszmei alapról – miként játszik át társadalmi reformba. De nemcsak arról van szó, hogy az idős bajnok átadja a stafétabotot. Ha Kazinczy pesti naplóját vagy levelezését olvassuk, nem sejténénk, hogy feltámadt benne a hajdani „összeesküvő”, pontosabban a nyilvánosságot óhatatlanul kísérő kulisszák mögötti politika részese, aki azért nem volt elég óvatos, hogy mindent szóban intézzon. Egyik levelét Vay Ábrahám bizony ellopta, amikor 1831 márciusában Sátorajáújhelyt körülnézett, hogy a kancellárt – március 13-án – informálja. Ebben a levélben Kazinczy helyi és országos ügyekről tudósította Dókus László főjegyzőt, aki később maga is a kormányzat szolgálatába állt:

„Kérem a’ Tek. Urat, hívassa le magához Kassait, ’s tudassa vele hogy levelét Zsolczán általadtam Szabó Jánosnak, ’s azért nem magának B. V. Urnak, mert ez akkor inkább el vala foglalva mint hogy azt akkor megolvashatta volna; és hogy Assessorrá leve. De mint-hogy Sztankó az én vétkem nélkül kimaradt, s Kassai és Sztankó soha sem forradhatnak jól eggyé, kérem, ne tudassa Assessorrá neveztetését Sztankóval; mert az Sztankónak fájhatna.

Sok apró dolgokat tudok már, de azokat később írom meg mikor Szilasinál is voltam. Illyen a’ Károlyi György gyönyörű Relaciónális beszéde, és a’ Wessel[ényi] kikötése Wéscsey Miklóssal.

– A’ Coronatiókor egy Inscriptio volt

AMOR
POPULI

PRINCIPIS
FELICITAS

mellyet így is lehet olvasni Amor Principis Populi felicitas – így is Amor Populi Principis felicitas.”

A szójáték: „A fejedelem szeretete a nép boldogsága” – „A nép szeretete a fejedelem boldogsága.” Ez viszont Kazinczy egyik korábbi megnyilatkozásának a parafrázisa: „az a nép boldog, amely szereti fejedelmét, és amely szeretve érzi magát fejedelmétől”. (Tehát nincs kizárva, hogy Kazinczy sugallta az inscriptiót.)

A spicli magyarázata: „Közben sok zemplénivel találkoztam, és az ő beszédjükből könnyen kivettem, hogy az úgynevezett világpolgárok gyűlöletes elvei Őfelségéről a nép számára már egyáltalán nem ismeretlenek, mint ez egyértelműen kiderül az itt mellékelt levélkéből, amelyet miután Dókus főjegyző házában titkon, nagyon figyelmesen körülnéztem, figyelemre méltónak találtam. Ezeket a sorokat Kazinczy Ferenc írta Pestről.” Azért – jegyezzük meg – Vay mint jó rokon megtehetette volna azt, hogy az aláírás nélküli levél írójának kilétét nem fedi fel. És az utókornak elmondhatott volna néhány érdekes részletet, de inkább fecsegett. „A jó és rossz érzésű emberek már tévesen állítják, hogy franciák járnak-kelnek a vidéken.” Dókus szerint az utóbbi időben nem is fordultak meg erre. „Ami Wécsey Pált illeti – jelenti Vay –, én őt az ifjúság vétkei által megrontott, beteges, minden rosszal egyetértő, nyugtalan lelkiületű emberként ismertem meg, és ebből arra következtetek, hogy önzése aligha engedi meg, hogy ha úgy adódik, akkor nemesi előjogai rovására az úgynevezett népjogokat szerfölött védelmezné.” Egyébként informátorunk mintha neheztelt volna Wécseyre, mert azt is megírta, hogy Sátoraljaújhelyt nála szokott megszállni, de most miután meghalt az anyja, nem fogadott vendégeket. Jelenthetett volna többet az ellopott Kazinczy-levélben említett Károlyi György követjelentéséről, amely fontos liberális hitvallás volt, és arról is szólt, hogy miért tagadta meg a királytól kért újoncok megszavazását. A követjelentést valószínűleg Wesselényi Miklós írta, talán Kölcsy Ferenc közreműködésével. A megyegyűlés elhatározta nyomtatásban való kiadását is, meg is jelent néhány példány, de a kancellár, Reviczky Ádám megtiltotta a további kiadást és terjesztést, magát a követjelentést egy párizsi forradalmi központ hatásának tudta be. Ez történt januárban, és a szenvedélyek nem ültek el. Kölcsy öntudatos hangú tiltakozó feliratot készített. A liberális reformmunka pedig folytatódott. Wesselényit pedig beválasztották a diétai operátumokat véleményező bizottmányba, és még annak a bizottságnak az elnöke is lett, amely az újoncoszás módját véleményezte. Vay Ábrahám kétségbe is esett, március 14-én javaslatot is tett:

„Szatmárba tegnap egy hete gyűlés és pedig lármás gyűlés volt, melyre némely szolgabíró urak harangozták az embereket. Mít végeztek azonban a konfiskált papirosokról? Még nem tudom, azt úgy tudom, hogy az én szerencsétlen kollégám, amint mondják, jelen sem volt. Az istenért tegyenek Excellentiátok Szatmárról minél előbb rendelést. Wécsey annak többé nem lehet embere.” Éspedig Wécsey Miklós adminisztrátor, aki az elcsent Kazinczy-levél szerint megegyezhetett Wesselényivel.

Besúgónk sajnos Kazinczy jellemzésével adós maradt. Ennyire azért mégis csak jó rokon volt. Viszont a hallgatás arra vall, hogy Kazinczyt az ellenzéki maghoz számította. Hogy mennyire tartozott oda, nem tudjuk pontosan. Kazinczy egyesektől távol tartotta magát, mint Balásházy Jánostól, aki a kaszinót szervezte. Másokhoz viszont szorosan kapcsolódott. Így Wesselényihez, akit 1831 márciusában külön megkért, hogy pártfogolja Kölcsy Ferenc szatmári követté választását. Ez nemes gesztus volt, mert Kölcsyvel többször is megromlott a viszonyuk. Kölcsy például elég nyersen figyelmeztette, hogy nyelvújítási és stilisztikai törekvéseivel már az egész nyelvfejlődésre káros hatással van. Az eredetiség és a szerzői jogok kérdésében is meghasonlottak. De a közös értékrendszer, mindkettejük elkötelezettsége, szellemi emelkedettsége, ügybuzgósága feledtette a személyes sérelmeket. „Köztünk sem szerencsésebb szóló, sem tudósabb, sem tisztább lelkű ember nem ült, mint Kölcsy” – írta Kazinczy Wesselényinek, amikor egyben az akadémiai ülésről is be-

számolt. És nyilván ott vetődött fel Kölcsy követé választásának gondolata is. Egy helyi akadémiai spicli jelentette is, hogy Kazinczy 1831 februárjában Pesten rebellis írókkal tanácskozott, Döbrenteit le akarták mondatni a titkárságról és helyette Kölcsy akarták megválasztani, aki azért is veszélyes, mert nagy tudású, hajthatatlanul ragaszkodik elveihez, nyájas és jó modorú, és ezért népszerű. De besúgónk a diétai követségről nem tudott. Kazinczy a diétai követi tisztséget sokra becsülte: „Nincs szebb magisztrátus a hazában, mint a nép reprezentálása, nincs szebb alkalmatosság fényünket láttatni, mint midőn egy egész nemzet előtt szólhatunk. S egész életemben szerzett fényemet odaadnám azért, ha valamely fontos dologban, hol a ravaszság erőt akar venni, felkelhetnék, véletlenül az igazság mellett szólhatnék, a dolgot megfordíthatnám, s azt látnám, hogy lellem és a jók jónak kiáltanának.” 1808-ban írta ezt (éppen Cserey Farkasnak). De csak az 1832–36-os diétán válhatott valóra ez az eszmény Wesselényi, Kölcsy, Deák Ferenc fellépésével. Kazinczy ezt már nem láthatta. Nem tudni, hogy az ő útja hová vezetett volna. Az irány a liberális reformellenzék volt.

LÁNYOK FARMERNADRÁGBAN AZ UTCÁN (1971)

SZABÓ ÁGNES

Az idillikus költői prózanyelv újrapozícionálása Kazinczynál

„Híres volt az Ida-hegye¹ sok nimfákról,
Az ép, s marhák szája nemharapta fákról. [...]
Most pedig az Ánglus Kertnek világ előtt
Kellemetes volta nagyon híressé lőtt.
De azt kérde: Ánglus Kertel ki dicsekszik:
És ki tudja azt is: az Ida hol fekszik?
Barátom! jer velem! mindjárt megmutatom:
És a kettőt együtt, véled csudálatom.”²

Nem állítunk valótlanúságot, ha azt mondjuk, hogy az egyik legnépszerűbb, paneljeinek évszázadokon át tartó hagyományozódása miatt könnyen felismerhető toposz, szinte az összes művészeti ágban fellépő motívum, Árkádia, a pásztorok hazája. Az aranykor mítoszát magában rejtő motívum irodalmi regiszterekben való megjelenése ugyanakkor sohasem problémamentes, hiszen az idillt megjelenítő művek legtöbbször az irodalmi konvenciók ellenére is dacolnak a statikus műfajfelfogásokkal és az irodalomtörténeteszek leginkább elmosódó műfaji határokról, variábilis szövegekről beszélnek velük kapcsolatban.³

Az idillnek Guzmics László már 1820-ban egy tágabb és egy szűkebb fogalmát határozza meg: „*Idylle kisded kellemetes képet, rajzolatot jelent, következésképpen a' pásztor-énekekre csak szorosbb értelemben alkalmaztatik, tágosbb értelemben minden más jól eltalált leírásokat, rajzolatokat jelent.*”⁴ A továbbiakban Guzmics tágabb jelentését értem a kifejezés alatt.

Vörös Imre szerint ez a látszólag könnyed művészet az irodalom legellentmondásosabb területei közzé tartozik, a megnevezés egyszerre utal egy összetett műfajiságra, hangnemre, tematikai differenciáltságra, amelynek kontúrjai lényegi kétarcúságából, vagyis

¹ Montes Idai. Frigiában Trójához közel lévő erdős hegyek. (A szerző jegyzete.)

² Árokalyi Énekek – Azaz méltóságos gróf B. Bethlen János Úr Őnagysága nemes Doboka vármegyei árokalyi jószágá ritkaságainak, szépségeinek, és némely történetinek verseibe foglalt leírása Iklandi György László prefektus által az 1801. esztendőn kezdve. II. ének. – Az Árokalyi udvar felett lévő, Ánglus Kert formára kiösvényezett erdő leírása. Kolozsvár, 1811. (A továbbiakban: Iklandi, 1811.) Idézi SZABÓ T. Attila, *Erdélyi történeti kertek egy biológus szemével*, In: *Történeti kertek – Kertművészet és műemlékvédelem*, szerk. GALAVICS Géza, Bp., 2000, 69–85.

³ Lásd pl. BÁSZEL Aurél könyveit vagy DEBRECZENI Attila, „Pásztori múzsa...” című tanulmányát, ahol az „idill áthajlásairól” beszél.

⁴ GUZMICS László, *Idylle (vagy a' Pásztoroköltés)*, In: Tudományos Gyűjtemény, 1820, V. kötet, Pesten, Trattner János Tamás betűivel, és költségével, 53–82.

a természettől való kényszerű elszakadásból és az oda való visszavágyódásból fakadóan nehezen rajzolhatók meg. Az idill nem kezelhető külön műfaji kategóriaként, hiszen poétikai besorolása az ókortól fogva tisztázatlan.⁵ Míg Plinius idejében többnyire az epika sajátos műfajának tekintették, addig Diomédész Vergilius *Első eklogáját* már drámának tartotta.⁶ A poétikai megközelítések szerint sokszor az idillikus költészet szinonimájaként használt bukolikus költészet darabjai nemcsak hogy nem illeszthetők egyetlen műfaj égisze alá, hanem egyetlen műfajon belül is leginkább „az idill áthajlásaival” találkozhatunk, így például lírai betétekkel tarkított pásztordrámákkal, a dialógusok miatt drámáknak tekinthető lírai művekkel, vagy pásztorregényekkel.⁷

A bukolikus költészet meghatározására irányuló kísérletek rámutatnak arra is, hogy ez a fajta képlekenység nemcsak a műfaji besorolásnál van jelen, hanem a művészet minden szintjét áthatja.

Simon L. Zoltán a pásztorköltészet történeti, műfaji, stílusbeli metamorfózisait vizsgálva nevezi a bukolikát stílusok és beszédmódok keverékének, amely „mindent elnyelő szöveggént” a legkülönbébb műfajok elemeit olvasztja magába.⁸

A műfaj történetének tárgyalása során – évszázados értelmezői hagyományok ellenére is, amelyek a bukolikát ősi műfajnak tekintik és alakulását egészen az antik pásztorünnepektől, dalversenyektől követik – homályba vesznek az olyan fontos részletek, mint a pásztorköltészet kialakulása, az ünnepek orális hagyományából kibontakozó nyelviség és az ezzel járó mediális közegváltások problematikája, a pásztorélet, Árkádia és az aranykor végérvényes összefonódásának kérdése, amely egyes feltételezések szerint csak a reneszánsz korában ment végbe.⁹

A pásztorköltészet eredetéről szóló legendák sorával leszámoló Bászél Aurél Theokritosz idilljeinek forrásait vizsgálva a pásztorénekek kialakulását Szicíliahoz és a pásztori életforma szokásaihoz, ünnepeihez köti.¹⁰ Az ünnepeken elhangzó dalok, bár Theokritosznak és követőinek köszönhetően az oralitás szintjéről átkerülnek az írásbeliség szintjére, a szövegeket „megtisztító” mechanizmusok hiányában a reneszánszig sokszor „irodalom alatti” szövegekként definiálódnak.

Az antik költészetnek az elitista irodalomtól jócskán messze álló eme szegmense már a reneszánsz idején az egyszerű (humilis) stílusminőségről a közepesre (mediocris) emelkedik,¹¹ majd a 19. századra a felvilágosodás erkölcsnemesítő szándékával ötvöződik és az érzékenységek kultuszának jegyében leszámol saját profanikus felhangjaival.

A theokritoszi hagyományokból fakadó parlagiasságot Gessner is elhagyja műveiben: „Tudom ugyan, hogy egynehány képek és szólások Theocritusban, ennyire elváltozott

⁵ Vörös, 1991, 142.

⁶ Simon, 2007, 86.

⁷ Debreczeni, 1999, 110.

⁸ SIMON L. Zoltán, *Aranykor a műfajok határvidékén – Epikus és georgikus motívumok a pásztori költészetben*, In: *Aranykor – Árkádia, Jelentés és irodalmi hagyományozódás*, szerk. KROÓ Katalin, FERENCZI Attila, Bp., 2007, 82–128.

⁹ Simon, 2007, 82.

¹⁰ BÁSZÉL Aurél, *Theokritosz idylljei és a görög római idyll*, Bp., 1880, 55.

¹¹ A három stílusnemet (egyszerű, közepes, fennkölt) jól példázza az ún. vergiliusi kerék. Simon, 2007, 88.

erkölcsink mellett, parasztoknak és durváknak látszanak: az ilyeneket kikerülni igyekeztem.” – írja *Idylliumainak* előszavában.¹² Gessner a parlagiasságot elhagyó vergiliusi erkölcsiség visszaállítására tesz kísérletet, amikor így folytatja: *„De itt nem értem azokat, amelyeket egy francia fordító Virgiliusban nem szenvedhetett; amelyeket én értek, azokat Virgilius, a követője Theocritusnak, már elhagyta.”*¹³

Az érzékenység kapcsán kibontakozó új hangvétel és ennek lehetséges értelmezési tartományai azonban nem aratnak osztatlan sikert a recepciótörténetben. Bászél Aurél, habár elismeri Gessner és ezáltal Kazinczy úttörő munkásságát a bukolikus költészet terén, tagadja az antik és 19. századi pásztorköltészet kapcsolatát, nála a stilizáltság egyet jelent a pásztori idill valódi értékeinek tagadásával: *„Ilyenformán Theokritos pásztori költeményeinek nincs is semmi közük a modern ún. pásztorköltészet gyenge, mesterkélt s nem igaz termékeihez ... a görögök ... az életet nem is idealizálták, nem is tulajdonítottak neki ártatlanságot vagy szeplőtlen tisztaságot. Nem tüntették fel azt sentimentális és beteges színezetben, mint Gessner, Voss és követőik.”*¹⁴

A gessneri mű, habár Magyarországon példátlan sikereket könyvelhetett el, ahogy Debreczeni Attila Fürst Aladár nyomán kimutatta, az olvasói elégedettségen és néhány költői indíttatáson túl nem vált a modern pásztorköltészet alapjait meghatározó, kötelező érvényű alkotássá, leginkább imitálandó minta maradt.¹⁵ Ez a jelenség főképpen azzal magyarázható, hogy a sokak által „cukrosvíznek” tekintett költői próza nem engedte érvényesülni a magyar szépliteratúrában élő hagyományos értékeket, az évszázados pilléreket jelentő értékek feloldódása pedig megakadályozta a szépirodalmi integrálódást.¹⁶ Horváth Ádám, Báróczi és Virág elhatárolódtak a túlságosan cizellált gessneri világtól: Horváth azért, mert ezt a fajta kifinomult költészetet összeegyeztethetetlennek tartotta saját költészetével, Báróczi és Virág pedig azért, mert erkölcsiségét túl távolinak és gyengének érezték a virtuseszményhez képest.¹⁷ Hogy a német szentimentalizmus egyik legmeghatározóbb alakját miért követték nagyon kevesen, Fürst két okkal magyarázza: egyrészt mert költészetével Gessner kimerítette az idill lehetőségeit, őutána nehéz lett volna újat hozni a bukolika terén, másrészt a műfajt annyira könnyűnek ítélték meg a költők, hogy művelését csak szórakozásnak vagy nyelvgyakorlásnak tekintették.¹⁸ A kellem jegyében született idillek számos bukolikus mű létrejöttében játszottak inspiráló szerepet, de egy önálló, gessneri költészetből kifejlődő költészettel, Csokonain kívül, nem találkozhatunk.

Döbrentei Gábor 1811-ben csalódottan számol be barátjának arról, hogy képtelen a magyar „*Idyllistákról*” írni, mivel csak parlagias, az igazi bukolikus költészettől távol álló írót talál: *„Az Idyllistákról kezdék valamit, ‘s a’ Magyarokról – is. Zrinyi idejéhez képest érdemes, csak olyan Holpricht [azaz: göröngyös, döcögős]”*¹⁹ ne volna, Faludi Kanász,

¹² *Geszner’ Idylliumi, Fordította Kazinczy Ferenc*, In: *Érzelmes históriák*, Bp., 1982, 213.

¹³ *Geszner’ Idylliumi, Fordította Kazinczy Ferenc*, In: *Érzelmes históriák*, Bp., 1982, 213–214. Itt feltehetőleg a Huber-féle fordításra gondol.

¹⁴ Bászél, 1880, 67, 76.

¹⁵ Debreczeni, 1999, 109–110.

¹⁶ VÉRTESY Jenő, *Kölcsey Ferenc 1790–1838*, Bp., 1906.

¹⁷ Debreczeni, 1999, 108–109.

¹⁸ FÜRST Aladár, *Gessner Salamon hazánkban*, ItK, 1900, 177–193, 322–335.

¹⁹ Beszúrás tölem, Sz. Á.

Szabónak lett volna ahhoz lelke, de a' ludaskása, a' sok igen köz kifejezés elcsúfítja, Csonkai gugás halálon sírányozó vén Pásztor Asszony. Illyes formák gömbölyögnek-ki itéletemből. Hubai csupa követője Gesznernek. Sajnálom, hogy velek nem várt, míg Originál Wendungot nem adott volna darabjainak. Perecsényit az Istenért el nem kell hagyni. Ő Juhász bundában pipál. [A margón Döbrentei jegyzete: Így változnak itéleteim. Hasztalan, minden Irónak bakokat kell löni. De jaj, ha mindég csak azt lö.]²⁰

A borús hangvételi levél túlzónak tűnhet, arra azonban rávilágít, hogy az idillikus költészet megítélése már abban a korban is ellentmondás. Döbrentei ironikus hangvételét hallva nem csoda, hogy Kazinczy ellenségei a nyelvújítási harcok idején a széphalmi meseter újításainak parodisztikus kigúnyolását ilyen, érzelmekkel átítatott prózába csomagolták: „[...] Hol, mint a rokon kötél az égiekkel, az örök kikelet virány bársonyán, a komló ernyőben s a hársallén, vagy a zamatos gerezdek Thyrsusai közt boldog csenddel nyugom a béke karjain; hol Glücsi! velem karöltve nézed az est pírholagos sugárát, mely égi bíborral festengeti az aranyos felhőket. Hol, míg homlokom aranyüstök omladoz, [...] nem félek az idő mohától, sem a gótfalak kormaitól; hol, mint vízlakos örök gyönyörben úszván: a tiündér – és tünetvilában véget esmerő kor lesz a felem; [...]”²¹

A gessneri kifinomultság a kazinczyánus ízlésvilágot felülíró romantikus költőnemzedék világában önmaga paródiájává válik. Míg Kármán József *Fanni hagyományai* című művében a gessneri idézetek a szereplők valódi érzéseit hivatottak képviselni, addig Csató Pál 1837-es *Megházasodtam!* című művében a feleség felolvasását hallgató férj, Gessner egyik, Daphnis szájába adott cizellált monológjánál a kanapéra borulva egyszerűen elalszik. A regényben az intertextualizálás nem merül ki pusztán a szöveg átemelésében, Csató a két szöveget tematikailag is egymásba ágyazza, a felolvasásra figyelő férj Daphnis altató szavai hallatára bóbiskol el.²²

Az idillt érő bírálatok és ironikus visszhangok ellenére a Gessner-fordítás érdemeit ugyanakkor nem lehet elvitatni. A mű mérföldkőnek tekinthető abból a szempontból, hogy bebizonyosodott, nem csak az antikból örökölt hexameteres versforma képes betölteni az idillhez rendelhető versforma szerepét, hanem a költői prózanyelv is tökéletes erre a célra. A prózanyelv elsődlegessége mellett érvel Csokonai is, amikor Kazinczy fordításának költőiségét Gessnert meghaladó, példaértékű bravúrnak tartja: „A' szép Lélek' munkáját, ha a' vers nem nagyon tsiklándoztatja a' füleket, a gondatlanok megvetik; az edgyűgyűeknek pedig, tsak a füleknek kénnyre szerént zörögjön a Rigmus, a' Helikon' Remekének ítélik. – Lehet Poezsis – Vers nélkül, van is. A' Gezner Idilliumi, azért, hogy Versbe nintsenek, az emberi elmének legszebb szüleményi a Poézsisba: noha meg kell vallani, hogy vagyon ő benne a' szóknak és Szententziáknak néműnemű titkos ki mérséklése,

²⁰ Döbrentei Gábor Kazinczy Ferencnek, Bonyha 1811, június 19., KazLev, VIII, 2020 lev. Kéziratból javította és a margináliát feljegyezte Hász-Fehér Katalin.

²¹ [SZENTGYÖRGYI József, SOMOGYI Gedeon], *Mondolat*, In: *Pennaháborúk, Nyelvi és irodalmi viták, 1781–1826*, Bp., 1980, 459.

²² „Róza (könyvet és széket vesz elő s az asztalhoz ülve olvas): »Idyllek Gessnertől, fordította Kazinczy Ferenc« – Lengy (ásítva): Ah! – Róza (olvas): »Daphnis. – Egy csendes éjjel Daphnis kedvesének ablakához csúszott, mert a szerelem előzi az álmot. [...] Most Daphnis gyenge hangzatokon így kezdé epedő dalát: Édes, legyen alvásod kedves – « – Lengy (ki már eddig is ásítózott, és szunyókált, két karjára lehajtja fejét és elalszik)» – CSATÓ Pál, *Megházasodtam*, Idézi Debreczeni, 1999, 96.

folyása, és harmóniája: *a' mely talám még a leg szebb verseknél is lágyabban igézi meg a' füleket, és a mellyet ama vékony ízlésű Magyar Fordító elért, ha meg nem haladott.*"²³

A poétikai megközelítések nemcsak az idill műfajairól és hangnemeiről nyilatkoznak eltérően, hanem a bukolikus költészethez kapcsolódó Árkádia- és aranykor-képzetek viszonya sem tisztázott kellőképpen.

A mára általánosan elfogadott tézis, miszerint Árkádia a múzsák és a pásztorköltészet hazája, egyes feltételezések szerint csak a reneszánsz humanistáinak köszönhető, akik a műfaj metamorfózisából fakadó fejleményeket az antik bukolikára is visszavezették.²⁴ Tény azonban, hogy az aranykor-mítosz legalább olyan mélyen gyökerezik a népek mitikus hagyományában, mint az özönvíz-mítosz. A feltehetőleg babilóniai forrásmunkákból dolgozó, a mítoszt a görögök költészetben elsőként parafrázáló Hésziodosz az aranykor idejét az istenek egymást felváltó nemzedékének kezdetére datálja. A Kronosz uralkodásával kezdődő aranykort a világ fejlődésével járó romlás következtében egyre silányabb anyagokkal fémjelzett, hanyatló időszakok (az ezüst, a réz és a vaskorszak) követik.²⁵ A végső romlás korszakát az ún. Sybilla-jóslat szerint új aranykor fogja felváltani, melynek központi alakját minden szerző más személyhez köti. Vergilius IX. eklogájában Julius Caesar tölti be ezt a szerepet, a IV. eklogájában említett, új aranykort elhozó gyermek személye körüli találgatások pedig elindítják az eklogák krisztianizált értelmezését.²⁶

Az aranykor legfőbb ismérve, Kronosz uralkodásának édenkerti állapotát biztosító, a föld természetes, művelés nélküli termékenysége az augustusi korra több kultúrafelfogással keveredve az erkölcsi romlatlanság metaforájává vált.²⁷ Földrajzi adottságaiból adódó attribútumai, mint az örök tavasz, termékenység, bőség a morális tisztasággal párosulva az eszményített boldogság hazájává emelte Árkádiát. A topográfiailag elhelyezhetetlen, álomszerű árkádiai vidékek Vergiliusnál kapnak elsőként erős lokális színezetet. A Georgica II. énekében Árkádia referenciális, ugyanakkor konkrétan nem lokalizálható környezetben jelenik meg:

*„Ám sem az erőkben gazdag mész föld, sem a pompás
Gangés és az aranyhomokos Hermus se ragyog túl
híreden, Itáliánk! Szebb vagy, mint India, Bactra,
szebb Pancháia dús, tömjén-termő fővenyénél. [...]
Innen örök tavasz int, nyár zsendül a többi havakban,
kétszer vemhes a juh, kétszer virul ágon a termés.
Erre nem él ádáz tigris, vérszomjas oroszán, [...]”*²⁸

Kronosz földjének az itáliai tartományokkal történő azonosítása Vergiliusnál központi motívummá válik. Eklogáiban és Georgicájában az észak-itáliai tájakat szólaltatja meg,

²³ CSOKONAI Vitéz Mihály, *A' vers tsinálásról közönségesen*, Csokonai Vitéz Mihály összes művei, *Tanulmányok*, s. a. r. BORBÉLY Szilárd, DEBRECZENI Attila, OROSZ Beáta, Bp., 2002, 18.

²⁴ Simon, 2007, 82.

²⁵ Lásd bővebben: TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Az aranykor-mítosz és a Boldogok szigetei*, In: HÉSZIODOSZ, *Munkák és napok, Görög és latin írók – Scriptores graeci et latini*, Bp., 1955.

²⁶ VERGILIUS, *Negyedik ekloga*, 6–7., *Vergilius összes művei*, ford. LAKATOS István, Bp., 1973, 22, 41.

²⁷ Simon, 2007, 99–100.

²⁸ VERGILIUS, *Georgica, II. könyv*, 36–39., 49–51, *Vergilius összes művei*, ford. LAKATOS István, Bp., 1973, 67.

ahol a theokritoszi pajzán örömeiket a földművesek és pásztorok nyugodt, sokszor gondterhes boldogsága váltotta fel.²⁹ A vergiliusi bukolika jellegzetessége, hogy a költő Árkádia eszményített világát kurrens politikai eseményekkel aktualizálta és alakjait személyes ismeretségei alapján mintázta.³⁰ A mítoszt és valóságot tökéletesen összeegyeztető Vergilius művészetét Bászeli Aurél éppen ezen sajátosságai miatt ítéli el: „Vergilius pásztorai mind álarczok; Vergilius „Bucolikái”-nak falusi viszonyai mind valódi, személyes viszonyoknak elburkolt rajzai; Vergilius pásztorai az akkori korból és ismerősei köréből vett élő személyek.”³¹

Vergilius Árkádiája a bukolikus hagyományokat felelevenítő klasszicizmus idején a 19. században újra reneszánszát éli és a szentimentális költészet jegyében új értelmezési tartományokkal bővül. Schiller az antik világ harmóniájától elszakadt modern kori költészet lehetőségeit tárgyalva az idill hatáskörébe utalja az elveszett aranykor felidézését. A költészet alkotási folyamatainak révén képes beteljesíteni és ezzel „átmenteni” az aranykort a modern kori ember számára. Az „eszmény” és „valóság”, az antikoknál még természetes módon összefonódó, a modernításban meg bomlott egysége csak a műalkotásokban kerülhet újra összhangba. A harmóniát újra megteremteni képes költészet, amelyben egyszerre van jelen az elveszett aranykor feletti fájdalom és az aranykor tökéletes összhangjának tünékeny pillanata, merőben átértelmezi a költészet addigi státuszát és önmagát új kezdetként értelmezi: „Tűzzön ki feladatául olyan idillt, amely a kultúra alanyaiban és a legértelmesebb, legtüzesebb élet, a legtágabb körű gondolkodás, a legrafináltabb művéség, a legnagyobb társadalmi kifinomultság közepette is megvalósítja ama pásztortörténetet, egyszóval amely az embert, aki Árkádiába bizonyosan nem térhet vissza, elvezeti Elíziumba.” – mondja Schiller a költészet feladatáról.³²

A schilleri zárómondat kapcsán megfogalmazható „kezdet” és „eredet” megváltozott viszonyára, mint a romantika legmarkánsabb jellemzőjére hívja fel a figyelmet Eisemann György is: „Az aranykorra, az ősalápotra hivatkozás [...] távolról sem merül ki valamilyen eredendőnek gondolt létállapot merő megismétlése iránti vágyakozásban, egy régmúlt időszak lemásolásának kísérletében. A nyelv, a költészet mindent átható ereje nem a történetiségében megragadott létezés eredetét akarta rekreálni, hanem annak új kezdetét kívánta megteremteni. A romantika aranykor-vonzalmát – a poézis világalkotó képessége és a nyelve historizmusának tudata nyomán – legelsősorban egy megváltozott hagyományszemlélet jellemzi. Olyan múltfölfogás, az »autentikus« létforma olyan elgondolása, mely önmagát új kezdetként szembesíti az átöröklött tradícióval, mint rendelkezésre álló eredettel.”³³

Az idill visszaadása ezért az antikoktól eltérő utakon mehet csak végbe. Schiller ellenzi a naiv költők imitációját, szerinte a bukolikus idillnek új kitörési pontokat kell keresnie,

²⁹ VERGILIUS *Összes művei*, ford. az utószót írta LAKATOS István, Bp., 1973. 427.

³⁰ Uo., 424.

³¹ Bászeli, 1880, 78.

³² FRIEDRICH SCHILLER, *A naiv és szentimentális költészetéről* In: *Művészeti és történelemfilozófiai írások*, szerk. ford. PAPP Zoltán, MESTERHÁZI Miklós, Bp., 2005, 320. (Schiller, 2005)

³³ EISEMANN György, *Az „aranykor” beszéde – az „ezüstkör” írása – A klasszicitás figurája a modern irodalom önértésében és hagyományszemléletében*, In: *Aranykor – Árkádia*, szerk. Kroó Katalin, Ferenci Attila, Bp., 2007, 284.

hogy a modern kor számára követhető mintává váljon. A pásztoridillek „kultúra előtti” világa egy idejétmúlt létállapot jelölője, amely az előttünk álló cél helyett csak a múltba vezet és „a veszteség szomorú érzését közvetíti”.³⁴

A gessneri idilleket Schiller kizárja a modern költészet köréből, mert azok nem az esztétikai alapokon nyugvó, a naiv és szentimentális költészet megkülönböztetéséből fakadó poétikai szabályok alapján épülnek fel. Szerinte az ember és természet diszharmonikus kapcsolatának áthidalására irányuló kísérlet egyfajta felemasságot szül Gessnernél, amely sem a „naiv” sem pedig a „szentimentális” esztétikai kategóriáknak nem tesz eleget: „*Egy gessneri pásztor például nem tud természetként, az ábrázolás igazsága által elbűvölni bennünket, mert ahhoz túlságosan eszményi lény; de ugyanígy nem tud eszményként, a gondolat végtelensége által kielégíteni, mert ahhoz túlságosan szegényes teremtés [...] így egyesítésén fáradozván, egyiket sem érvényesíti maradéktalanul, így teremtménye sem nem teljes természet, sem nem teljes eszmény, s épp ezért is nem is állhat meg egészen a szigorú ízlés előtt [...]. Különös, hogy ez a felemás jelleg kiterjed még a nevezett költő nyelvezetére is, mely határtalanul ingadozik költészet és próza között, [...]*”³⁵

Gessner Kazinczy által fordított idilljei 1788-ban önálló kötetben, majd 1815-ben Kazinczy összes műveinek II. és III. kötetében látnak napvilágot.³⁶ Az első kiadás népszerűségét és dicsőítő kritikáit a húsz év után újra kiadott, csiszolatott idillek már nem tudták túlszárnyalni. Kazinczynak az átdolgozások éve alatt saját önálló szépirodalmi művei is megszületnek. Az 1810-es években fogott hozzá önéletrajzi ihletettségű, utazási élményeit megörökítő művéhez, az *Erdélyi Levelek*hez is.

Az *Erdélyi Leveleket* nemcsak azért kezelhetjük az életmű kitüntetett darabjaként, mert a kortársak szerint ez a széphalmi mester addig legjobban sikerült prózai alkotása, hanem azért is, mert szinte itt nyílik Kazinczynak elsőként lehetősége arra, hogy nyelv- és fordításelméleti nézetei kapcsán hangsúlyozott külföldi minták szerves bekapcsolását a magyar irodalomba saját prózai művén keresztül érzékeltesse.

A továbbiakban azt fogjuk megvizsgálni, hogy Kazinczy a Gessnertől örökölt bukolikus költői prózanyelvet hogyan tudja úgy újrapozicionálni az *Erdélyi Levelek*ben és a hozzá kapcsolódó szövegekben, hogy azok, megőrizve a finom egyensúlyt mítosz és valóság között, egyszerre tesznek eleget a schilleri kritériumoknak és az aranykor-narratívának.

Kitérő – a theokritoszi-vergiliusi hagyományok fellesztése

Visszatérés Árkádiába – Széphalom

A pásztorjátékokat felelevenítő ünnepségek vagy a főúri udvarokban játszott pásztordrámák mellett létezett a korban a pásztori létforma felidézésének egyfajta szofisztikáltabb változata is, s ennek elsődleges célja egy olyan tudományos közeg megteremtése volt, amely az ország felemelkedését szolgálta volna. Az olasz Árkádiai Akadémia mintájára működő és egyes kutatások szerint szabadkőműves indíttatású ún. *Árkádiai Társasá-*

³⁴ Schiller, 2005, 316.

³⁵ Schiller, 2005, 318.

³⁶ GESSNER' *Idylljei*, 1788, és Kazinczy Ferencz munkái. Szépliteratúra, Pesten, Trattnernél, nagy 8° 9 kötetben, rézmetszetekkel. (A II. és III. kötet tartalmazza az idilleket.)

gának felállítását hazánkban elsőként Kazinczy szorgalmazta 1790-ben, bár a tudós elit összefogását végül nem sikerült elérnie.³⁷ Kazinczy a római, Goethét is soraiban köszöntő társaság szabályai alapján készítette terveit, miután látta, hogy a magyar tudós társaság felállítására irányuló tervek sorra elbuknak:

„Láttam tudniillik azon lépésekből melyeket Pesten létemben hazánknak legböltsebb fíjai a' mostani nádor ispán unszolására a' Magyar Tudós Társaságnak alkotása eránt tettek, hogy ez a' köz ditsóségre 's haszonra tzelző munka felállani nem fog, 's egygy új plánum ki-dolgozásához fogtam, melly köztünk a' római Arcadiái Társaságnak példája szerint, (mellynek diplomája 's törvényei kezem közt vannak) egygy Magyar Arcadiát' támasszon [...], 's el-tökéllem magamban, hogy mivel a' pesti Királyi Magyar Tudós Társaság vagy tellyességgel nem, vagy igen későn fog felállhatni, ennek az Arcadiáinak meg-nyitására Hertzegségedet kérem.”³⁸

A római szabályzatot, a Társaság diplomáját feltehetőleg valamelyik magyar tagtól kapta.³⁹ A levelezés és személyes érintkezések útján fenntartott hálózat Magyarország négy kerületét és Erdélyt fogta volna össze, olyan vezetők irányítása alatt, mint Aranka György, Teleki Ádám vagy Horváth Ádám. A tervek szerint a pásztori életet imitáló társaság évente hatszor gyűlt volna össze különböző főúri kertekben, ahol a „legelő” vagyis az írók az antik irodalmi versenyeket felidézve előadták volna műveiket, a „védők”, azaz a mecénások és a „gyönyörködők”, vagyis a publikum előtt. A tudós elitet makro- és mikro-szinten összekovácsoló intézményben a társaság tagjai magyar hangzású neveket vettek volna fel saját csoportjuk szerint, így lett volna Kazinczy „Bozsvai Aladár” és valamelyik segítője pedig „Mátrai Kadika”.

A színházi programsorozatnak beillő találkozókön kívül kisebb, személyes megbeszéléseket is tarthattak volna a pásztorok, meghatározott szabályok alapján:

„1.) A' fő vagy al pásztorok rendeléseinek el-olvasása, 's az azokra vártt válaszoknak feltétele. 2.) A' három hónapi leveleknek el-hirdetése. 3.) Köz dolgokat illető tanátskozsok. 4.) Litteratori tudósításoknak egymással közlése. 5.) Két vagy több pásztorok közt támadt litteratori pernek elintézése 's össze-békeltetések. 6.) Valamely esetnek fellyebb jelentése. 7.) Panaszok, vádok, ajánlások.”⁴⁰

A megbeszéléseket megörökítő jegyzőkönyvek az adott kerület alpásztorához, majd az „Örökös fő-jegyzőhöz, Kazinczyhoz kerültek volna. Bár a terveket Batthyány válasza sem méltatta, a következő levélrészlet arról tanúskodik, hogy Kazinczy ebben az időben nemcsak új orgánumával, az *Orpheussal* szorgalmazza az irodalmi élet összefogását, hanem figyelme az irodalmi mechanizmusokat működtető társadalmi, gazdasági és szociális vetületekre is kiterjed: „Minden három hónap végzetével bé-küldök én Hertzegségednek subscriptió végett egygy Circularret, az az látogatólevelet; ez az al pásztorokhoz fog

³⁷ A Társaság alapszabályairól és működési elveiről két megválaszolatlan levél is tanúskodik. KazLev, 23. köt. 5665. lev. Kazinczy Batthyány-Strattmann Alajosnak, Regmec, 1791. január 7. A korábbi tervezetről szóló levél nincs meg, de Kazinczy Kis Jánosnak írt levelében utal rá, hogy 1790-ben már elküldte az „Árkádiaiak Társasága” plánumát Batthyáynak. KazLev, 2. köt. 424, Kazinczy Kis Jánosnak, Regmec, 1793. július 27.

³⁸ KazLev 23. köt. 5665. lev. Kazinczy Batthyány-Strattmann Alajosnak, Regmec, 1791. január 7.

³⁹ SZÖRÉNYI László, *Latin nyelvű Árkádia a XVIII. századi Magyarországon*, ItK, 1981/1, 184–191.

⁴⁰ A 38. lábjegyzetben id. levél.

menni, ő általok pedig a' megyebeli pásztorokkal közöltetik. De ugyan ekkor indítatik-el minden pásztorhoz postán vagy bizonyos alkalmatosságon a' három hónapi periodicus írásnak eggy szakasza is, a mellyben a' társaság tagjainak bé küldött verseiken vagy prosájokon kívül lessz. 1.) tudositás a' felől mitsoda munkák jöttek ki leg közelébb; 2.) mik vannak sajtó alatt; 3.) mik munkában? 4.) a' pásztorok közzül ki holt meg, ki ment más hivatalba, hova tette által lakását, 5.) recenziók.”

A Társaság szervezeti felépítésére és működési elveire kiterjedő tervek több szempontból tanulságosak. Egyrészt Kazinczy Bessenyeitől és Arankáéktól eltérően egy olyan társaság vázát adja, amely a strukturált irodalomfelfogás szerint egységet teremtett volna a szórványosan élő művelt csoportok között, másrészt a Társaság valóságos kapcsolatot épített volna ki az olvasóközönség azon szegmenseivel is, melyek szokásairól az olvasástörténet ma igen keveset tud. Ugyanis az Árkádiaiak Társasága mindhárom rendjébe (Lelgélők, Védők, Gyönyörködők) tartozhattak volna olyan „asszonyoságok is, a' kik nyilvánosan jeleit adják hogy érzékenyek nyelvünk szépségei eránt.”⁴¹

A felvázolt terv annyiban megegyezik a korábbi tudós társaságok felállítását szorgalmazó plánumokkal, hogy az anyanyelv szerepe itt is kiemelkedő fontosságú, bár az árkádiai klasszicizmust Kazinczy tervein keresztül bemutató Tóth Sándor Attila szerint Kazinczy irodalomszervező politikája itt még nem fonódik össze az anyanyelv kérdésével.⁴² Ennek az állításnak azonban két tény is ellentmond. Kazinczy éppen a magyar nyelv iránti elkötelezettsége miatt választotta Batthyányt az „Örökös fő-pásztorságra”: „Már akkor vala szerentsém Hertzegségednek anyai nyelvünk eránt vonszó hajlandóságot esmerni, 's el-tökéllem [...] ennek az Arcadiának meg-nyitására Hertzegségedet kérem.”⁴³ A másik tény, amely a nyelv központi szerepére hívja fel a figyelmet meglepő módon Goethétől származik, ugyanis a mintául szolgáló római társaságot Goethe mutatja be *Utazás Itáliában* című művében.⁴⁴ Goethe a Társaság céljául az olasz költészet nemesítését és a nyelv pallérozását nevezi meg, amelynek kereteit a bukolikus élet imitálása biztosította.

Kazinczy 1811-ben idézte fel újra árkádiai elképzeléseit. Ebben az évben születik meg *Floralbus Phocidensis római arcászhoz* című episztolája, amelyet Tomeczi piarista papnak küldött, aki *Floralbus Phocidensis*-nek nevezte magát Kazinczyhoz írt leveleiben.⁴⁵ A felvett pásztornév talán arra utal, hogy a szerzetes a római Árkádiaiak Társaságának tagja volt egykor. Az öreg szerzetest, aki Kazinczy tudósítása szerint csak unalomból verselgett a sátorlajújhelyi klostromban és aki az írói halhatatlanságtól igencsak messze állt, ezzel az episztolával köszöntötte Kazinczy.

⁴¹ A 38. lábjegyzetben idézett levél.

⁴² Vö: TÓTH Sándor Attila, *Rómából a Pannon Árkádiába*, Bp., 2004, 26.

⁴³ A 38. lábjegyzetben idézett levél.

⁴⁴ GOETHE, *Utazás Itáliában*, ford. RÓNAY György, Bp., 1984, 375.

⁴⁵ KAZINCZY Ferenc, *Floralbus Phocidensis római arcászhoz*, In: *Kazinczy Ferenc összes költeményei*, szerk. GERGYE László, Bp., 1998, 156–157. Tomeczi Kazinczyhoz írott levelei nincsenek meg. Tomeczi Ferencről bővebben: SÁRKÖZY Péter, „Az olasz negédes kertjében” *Az árkádikus költészet és a 18. századi magyar irodalom*, Bp., 2008, 212.

Az episztolában Kazinczy saját otthona jelenti Árkádiát. Széphalom mitizáló ábrázolása a pásztori költészet kötelező elemeit vonultatja fel.⁴⁶

„[...]”
 Egy dombnak ormán, s a hatlábnyi ablak
 Setét-utálót hágy sejtetni véle.
 Egy kedves asszony, két szép kisedével,
 Kinél még Guidó sem bájosabbat,
 Híven fogadja vendégét, ha szív
 Vezérli a házhoz, és ha szívre vágy,
 Nem a szokás' babbonájira.
 S ha kép, ha könyv, ha szép fekvés, kies tér,
 Messzére elnyúló rét, s kalászos holdak,
 És kétszer hat helység' szemlélete,
 S ezek között a Borsi' s Újhelyé;
 S száz öltre a háztól egy szent tölgyliget,
 S felül azon mustot-hozó tetők,
 Ha malmainknak zörgéseik az éj'
 Tündér csendében, s egy szelíd patak,
 Megpattant láncza kékelő hegyeinknek,
 Varázs erővel hatnak őreá is:
 S ha mind ezeknél még inkább az a kedv,
 Melly a gonosz sors' üldözéseinek
 Nem gyáva homlokot vet ellenébe,
 Nem retteg semmit, és semmit nem óhajt,
 Békében él magával s a világgal:
 Mondd, jöjjen s lássa ezt – Itt Arcádia!”

Széphalom itt a klasszicista narratívának megfelelően nem csak a boldogság par excellence-a, hanem a babonassággal leszámoló felvilágosodás hazája is. A verselői helyzetben megszólaló szubjektum konkrétan nem jelenik meg a műben, de a vendég perspektívájából kibontakozó árkádiai kép miatt a költői „én” vendéglátóként konstruálódik meg az olvasó előtt. A szerzői szereplehetőség és Széphalom poétikai reprezentációja a lokalitás szintjén is megragadható szövegstruktúrát feltételez, mivel tudjuk, hogy Kazinczy Széphalmot valóban hasonlatossá akarta tenni Árkádiához. Még fogsága idején is rendelkezett kertjéről. Kiszabadulása után több tervet is készített a majorság kialakítására, valamint egy angolpark létrehozására, azonban anyagi lehetőségei sohasem engedték

⁴⁶ A klasszikus antikvitásra visszavezethető, Vergilius legkiemelkedőbb munkáit, a *Bukolikákat*, a *Georgicát*, az *Aeneist* és az azokhoz kapcsolható attribútumokat modelláló ún. „vergíliusi kerék” nyomán a három stílusnemhez bizonyos tipizált stílusok, eszközök, szimbolikus terek kezdtek el kötődni. Mindegyik stílusnemhez hat attribútum, egy foglalkozás, egy hős, egy állat, egy eszköz, egy hely és egy növény társult. A fenséges (gravis) stílust képviselő eposzhoz így például a katonaság, Hector, a paripa, a kard, a város vagy katonai tábor és a babér kapcsolódott. Vergilius standardizált kellékei és helyszínei mindegyik stílusminőségben és műfajban továbböröklődtek és kötelező elemekké váltak. (Frederick M. RENER, *Interpretatio – Language and Translation from Cicero to Tytler*, Amsterdam, Rodopi, 1989, 168–169.) A pásztori élet jellemző helyszíne ezáltal a kies tér lett, amely csendes, nyugodt környezetével az idilli állapotok képzetét teremti meg és enyhét adó, gyümölcsöt nem termő fáival a pihenést és az alkotást szolgálja. (Simon, 2007, 84.)

meg, hogy eredeti elképzelései alapján építse ki kertjét.⁴⁷ Ezt a fajta „valóságot” erdélyi látogatása során fogja meg tapasztalni.

Visszatérés Árkádiába – Erdély

„[...] a harmónia [...] egyrészt valamely elmúlt kor által megvalósított, s ezért nosztalgikusan vágyott valami, másrészt pedig mint valamilyen utópikus formában újraélhető, megvalósítható idilli állapot: Árkádia valamely letűnt aranykort jelképez, melynek megteremthetősége az egyes szerzők álláspontjától és a Goethe-kor kulturális-ideológiai pozíciójától függően többféle fénytörésben jelenítődik meg.” – mondja Orosz Magdolna, jelezve Árkádia sokrétű jelenlétét a művészetben.⁴⁸

Az ember és természet közötti harmónia visszaállítása érdekében a klasszicizmus természeteszemléletéből adódóan általánossá vált az a művészeti törekvés, hogy az aranykort idéző tájak ne csak az irodalomban, zenében vagy festészetben bejárható textusok, hanem valóságos, fizikai valójukban is „olvasható” terek legyenek. Az ideális természetet megjelenítő főúri kertek és angolparkok egyszerre idézték fel imaginatív térként Árkádia sokszor keresztény szimbolikával beoltott mitologikus fikcióját és egyszerre nyújtották referenciális térként az elveszett harmónia örömét.

A 18. században feltörekvő, majd a század végére elsődlegesnek tekintett kertművészet vezető szerepének előkészítése több művészeti ághoz kötődik.

A 17. században leáldozó barokk ízlésvilágot tükröző természeteszemlélet és mesterkelt kertművészet az építészettel karöltve a király abszolutista politikáját és isteni származásának legitimációját szolgálta. Míg a Versailles-ban található uralkodói birtokon a király isteni származását bizonyító centrumként XIV. Lajos hálósobája állt a palota, a park és a város geometriai középpontjában, a birtok teljes kiépítésének befejezésekor már bíráló kritikák érték a monumentális, bejárhatatlan és élvezhetetlen komplexumot. A Napkirály monarchiáját és hierarchikus világrendjét szimbolizáló kert a 18. század elején mindinkább a politikai elnyomás és a zsarnoki hatalom jelképévé vált az európai nemzetek szemében.⁴⁹ Az 1649-es angol polgári forradalom kitörésével a művészet összes szférájában elkezdődött az udvari ízléssel való végső szakítás. A kertépítészetre az ancien régime-mel leszámoló ízlés irodalmi vetületei is ösztönzőleg hatottak. Milton 1667-ben megjelent *Elveszett paradicsom*ában vetette fel az architektonikus befolyásoktól mentes „szabad” kert gondolatát. Az építészeti hatásoktól megszabadított, természetes állapotokat tükröző kert gondolatának teoretikus folytatói az ún. „árkádikus festészet” természetábrázolásait tartották a kertben megjelenítendő természetrészeket archetipikus mintáinak. William Mason angol poéta, rendező és kertteoretikus a *The English Garden* című tankölteményében Claude Lorrain, az árkdikus festészet meghatározó alakjának tájképeihez utasítja a kerttervezőket:

⁴⁷ Saját kertjének felméréséről: KazLev II. köt, 81, Kazinczy Józsefnek, 1795, augusztus 17.

⁴⁸ OROSZ Magdolna, „Árkádiában éltem én is”, avagy aranykor a virágcserepben, In: *Aranykor – Árkádia*, szerk. Kroó Katalin, Ferenczi Attila, Bp., 2007. 172.

⁴⁹ Adrian von BUTTLAR, *Az angolkert – A klasszicizmus és a romantika kertművészete*, ford. GALAVICS Géza, 1999, 15.

„E fénylő képeken tanulta Claude
Nyugat színébe vonni vásznait:
Emlékeid lapjára róva kapd el,
S hozd Angliába; itt honosra formáld
Az ötletet; s ha a Természet ád
Hozzá, mi kell: van szikla, árny s patak,
Építs új Tivolit...”⁵⁰

Claude Lorrain festészete, az álomszerű tájakba illesztett idilli-pásztori jeleneteivel nemcsak a szentimentalizmus természeteszemléjére volt hatással, hanem a kor építészete is visszahatótt. Több olyan angolparkot létesítettek a 18–19. században, amelyekben a Lorrain festményein látható épületeket másolták le, a fákat, növényeket pedig a festményen való elrendezés szerint ültették. Az *Aeneas Déloszon* című, aranykort vizionáló festményen látható pantheont például Stourhead kertjében húzták fel.⁵¹ Stourhead tervezőjéről, William Kentről, a festői kertalakítás atyjáról Horace Walpole, az angol miniszterelnök fia úgy emlékezett, hogy a megdolgoztatlan földterületeket vásznakként kezelte, amelyekre festményt kellett festenie.⁵²

A szemléltető példaként emlegetett festészet hatására a kertépítészet egyre inkább a festészeti minták felé fordult, míg a két művészeti ágat egyenlőként kezdték el kezelni.⁵³ A tájkertek háromdimenziós, bejárható képként funkcionáltak, a homogén teret úgy alakították ki, hogy önálló szcenikai egységekként jelenjen meg a szemlélő előtt. Az elméleti fejtegetéseket 1720-ban gyakorlatban is megvalósító Pope elképzelése szerint a helyesen kialakított angolkertnek három fő ismérve a következő: a tájban kontrasztos, festői fény- és árnyékfoltoknak kell feltűnniük, a területnek geometriailag szabálytalannak kell lennie és éles választóvonalakkal, kerítések nélkül, észrevétlenül kell beleolvadnia a tájba.⁵⁴ A 18. század végére a kertművészet minden tekintetben a festészeti elvek maradóit követve megvalósítására törekedett. William Mason említett művében például már azt javasolta, hogy a festői kertkompozíciók érdekében szegény családok felöltöztetett gyermekei élő staffázsfiguraként szaladgáljanak a kertben.⁵⁵ Az érzelmekre ható, látképeivel bizonyos hangulatokat kiváltó kerteknek számos válfaja létezett a korban, amelyeket az elméleti munkák más-más kritériumok alapján rangsoroltak. A Kína iránti rajongás nyomán a franciáknál kialakult például az ún. angol-kínai kert, amelyben kínai ornamentikával díszített pagodákat, pavilonokat helyeztek el és a sziklakerteket, kicsiny szigeteket, cserjeültetvényeket kínai ívelt hátú hidakkal kötötték össze.⁵⁶

A szentimentálisnak vagy festőinek nevezett tájkertek németországi változatát legfőképpen szellemtörténeti és irodalmi hatások alakították. A németek természetfelfogása differenciált módon fonódott össze vallásélményükkel. A lét mulandóságára emlékeztető

⁵⁰ Buttlar, 1999, 53.

⁵¹ A kép: Buttlar, 133, 9-es kép.

⁵² Buttlar, 1999, 39.

⁵³ GOMBRICH – *Claude Lorrain hatása az angol kertépítészetre*, Lásd: E. H. GOMBRICH, *A művészet története*, ford. BEKE Margit és FALVAY Mihály, 1978, 371.

⁵⁴ ORMOS István, *A kerttervezés története és gyakorlata*, Bp., 1967, 78.

⁵⁵ Idézi Buttlar, 1999, 82.

⁵⁶ Buttlar 1999, 93.

remetelakok és mesterséges barlangok a vallásos elmélyülés, magány színtereiként funkcionáltak. A tehetősebbek szegény embereket fogadtak saját remetelakjukba, hogy a kert látogatóit szerzetesi ruhába öltöztve fogadják.⁵⁷ A vanitas-gondolatkör propagálta puritán, egyszerű élet dicsőségére nemcsak a vallásos, szerzetesi helyszínek emlékeztették a sétálót, hanem az antikok bölcsességét hirdető színhelyek is. A tájkeretek egyik legkedveltebb kelléke volt Diogenész hordója, amely a világi hiúságok, fényűző életforma megvetésének jelképévé vált. A legenda szerint az athéni filozófusnak egy hordó adott otthont, Diogenész ezzel fejezte ki megvetését a vagyoni különbségeken alapuló társadalmi hierarchiával szemben.

A filozófiai bölcselkedés megteremtését a szobrok, építmények nem pusztán önmagukban szolgáltatták. Hogy az allegóriák utalásait egyértelművé tegyék, sokszor magyarázó feliratokat, táblákat függesztettek a szimbólumok mellé.

A másik nagy szellemi irányzat, amely közvetlenül elindította a kertművészet 18. századi fejlődését, a Rousseau „Vissza a természethez!” programja körül kialakuló diskurzus volt. Rousseau, mivel nem az ősalapotokhoz való visszatérést, hanem a civilizáció béklyóitól szabadulni kívánó természetes állapot visszaállítását hirdette, megfelelő ideológiai alapot biztosított a kertművészetnek is. Gondolatait talán éppen az a kert fejezi ki legszemléletesebben, ahol a filozófus élete utolsó heteit töltötte. A felvilágosodás emblematisz helyszínét, Ermenonville-t Rousseau mecénása és barátja, Girardin márki hozta létre az 1760-as években. Girardin, aki angliai tanulmányútja és skót kertészek felfogadása után saját tervei alapján kezdte el kialakítani a kertet, a táj eredeti képének megőrzését és lehetőségeinek kiaknázását tűzte ki célul. A festészeti látásmód alapján kialakított kert két, hangulati elemekkel operáló nagyobb tájegységből állt össze: a kastélytól dél felé Claude Lorrain stílusában árkádiai táj volt látható, felduzzasztott folyókkal, vízeséssel, a filozófia tiszteletére emelt „Filozófiai templomával” és a csermelyeket, patakokat gondozó „Nimfák barlangjával”, északra pedig a németalföldi festészet képeiről mintázott sík vidék terült el. A két részt egymástól az „Árkádiai mezők”, valamint „Philemon és Baucis kunyhója” választották el, amely mögött Rousseau kerti lakja húzódott meg.⁵⁸

Ezért is nem lehet véletlen, hogy a felvilágosodás egyik méltatlanul elfeledett, kiváló alkotása, Rombauer János az *„Ifjú portréja”* című 1804-es festménye egy angolkert tópartján ülő, Rousseau aranybetűkkel díszített könyvét tartó ifjút ábrázol.⁵⁹ Bár az alkotás helyszíne ismeretlen, a festmény háttérében látható pavilon miatt többen a Kazinczy által többször meglátogatott hótkoci kert egyik részletét vélik felfedezni a festményen.

Az árkádikus boldogságot nemcsak a festészeti elvek szerint elrendezett kertek valószínűsítették meg, hanem ez a fajta festészet a kor természeteszemléképét minden szinten áthatotta, így a belső terek díszítésében is fontos szerephez jutott.

Kazinczy első erdélyi utazása alatt, 1804-ben Wesselényi Miklós zsibói kastélyában találkozott Erdély egyik legelismertebb festőjével, id. Neuhauser Ferencével, aki akkor készítette Claude Lorrain heroikus tájképstílusában a nagyterem padlótól mennyezetig érő freskóit. A témákat minden bizonnyal a vadászatainak vakmerő bátorságot tanúsító Wesse-

⁵⁷ Már 1780-ban újsághirdetésben keresnek remeteséget vállaló embereket, akik koszt és kvártély fejében nem vágathatták le hajukat és körmüket. Buttlar, 1999, 77.

⁵⁸ A részletes leírást lásd: Buttlar, 1999, 100–101.

⁵⁹ A festményről bővebben: SZABÓ Júlia, *A mitikus és történelmi táj*, Bp., 2000, 137–138.

lényi választotta, hiszen mindegyik vadászjelenetet ábrázol. Az elsőn tájképi előtérrel magát a kastélyt láthatjuk, a másodikon a vadkanvadászatban résztvevő kis Wesselényit, a harmadikon a Cibles szikláin történő medvevadászatot, a negyediken egy szamosparti nyúl vadászatot és az ötödiken tábortűzet.⁶⁰

A festészeti kompozíciók szerint elrendezett kertek egyik legjellegzetesebb eleme, a lát képek egyműsítését szolgáló, kétdimenziós díszletként funkcionáló épület, amely olyan érzetet kelt, mintha valóban egy festményt néznénk. Az álomzathból és megtévesztő architektónikus elemekből álló épületek iránti rajongás a 19. század folyamán egybeolvadt a romantika romkultuszával és sajátos, elmúlt korokat idéző „antiépítészetével”.

Ezeknek a befolyásoló tényezőknek köszönhetően a 18. századra a kertművészet olyan összművészeti alkotássá vált, amely elnyerte a vezető szerepet a többi művészeti ág felett. „A kertművészet úgy magasabbrendű a tájképfestészethél, mint a valóság az utánzásnál” – jelenti ki Thomas Whately az *Observation on Modern Gardening* című, a 18. század egyik legnépszerűbb kertművészeti munkájában, utalva a kertművészet referenciális jellegére. Azaz, míg a festészet csak látszat, addig a kertművészet a valóságban megképződő, térben elhelyezkedő művészet.⁶¹ Olyan médium, amely a közvetítésen túl lehetőséget ad nemcsak a művészet szemlélésére, hanem annak egy háromdimenziós közegben a szó legszorosabb értelmében az „átélésére” is. Miközben a teoretikusok a kertművészetet a többi művészeti ág fölé helyezik, addig velük egyidőben Schiller már a kertművészet hanyatlásáról beszél 1795-ben. A festészeti elvek követésével szerinte a kertművészet elvesztette autonómiáját, amely a szükségszerű hanyatláshoz vezet: „[...] az újfajta kertstílus csődbe ment, mert kilépett saját keretei közül, s átvezette a kertművészetet a festészetbe. Elfelejtette, hogy a méretarányok változtatása, ami javára válhat a festészetnek, nem alkalmazható megfelelően egy olyan művészetben, amely önmagával képviseli a természetet.”⁶²

„Eggy meg győzhetetlen passzióm – az Anglus ízlésű kertek’ látása”⁶³

Köztudomású, hogy Kazinczy nagy rajongója volt a kertművészetnek. Számos korabeli kertleírás származik útleírásaiból, leveleiből és neki köszönhetjük az első szakszerű kertleírást, a hotkóczyi angolkert jellemzését is.⁶⁴ A magyarországi angolkertek teljes körű fel-

⁶⁰ BÍRÓ József, *A zsidói kastély*, In: *Emlékkönyv Gerevich Tibor születésének hatvanadik évfordulójára*, Bp., 1942. 184. A festmények megítélése egyoldalúnak tetszhet, ha csak BÍRÓ Józsefre hivatkozunk, de sajnos rajta kívül nincsen több adat ezekről a festményekről és Neuhauser művészetének behatóbb vizsgálata sem született még meg. A kastélyról és annak kertjéről további adalékok: BÍRÓ József, *Erdélyi kastélyok*, [én.], 95, 110–112. A nemesi kastélyok dekoratív festészetének ikonográfiai programjáról általában: BEREZ Ágnes, LÁNGI József, *Aranyidők a péceli Ráday-kastélyban*, Bp., 2003.

⁶¹ John Dixon HUNT, Peter WILLIS, *The Genius of the Place, The English Landscape Garden 1620–1820*, London, Elek, 2000.

⁶² Idézi Buttlar, 1999, 19.

⁶³ KazLev, III. köt. 598. lev. Kazinczy Kozma Gergelynek, Tata, 1803. május 25.

⁶⁴ KAZINCZY Ferenc, *Hotkóczy – Anglus kertek*, Hazai Tudósítások, 1806, 47. sz.

dolgozása még nem történt meg, a meglévő kutatások forrásanyagát is számos esetben a Kazinczy-hagyaték képezi.⁶⁵

A magyarországi angolkertek irodalmi szemszögből történő vizsgálata olyan intermedialis összjátékra hívja fel a figyelmünket, amely átrendezheti az írás és képiség problematikájából fakadó mediális hierarchiát. Ezek a terek ugyanis nemcsak elrendezésükkel, látképeikkel idéztek fel irodalmi toposzokat, hanem a bennük felállított architektonikus elemek is ezt szolgálták. Kazinczy ösztönzése nyomán több magyarországi angolkertben állítottak fel irodalmi utalásokat felvonultató emlékköveket, építményeket. Az Idylliumok fordítása kapcsán Csehy József a múzsák tiszteletére elhelyezett oltár mellé Gessnernek is emlékkövet állíttatott: „*A vigyázatlan sétálónak nem áll úttýában; de a szemes fűrkésző reá akadván örül, visszagondol érzékeny[en] az arany időkornak édes költőjére, 's a dícső emlék' alkotójára [...]. Az ón tábla en bas relief mulatozó kiseded faunokat és gyermekeket mutat, kik pásztori muzsika szerszámokkal játszanak [...]. Mellette két kerti szék készítettett, melyek az olvasásra való alkalmatossággal kínálnak a berek' nyugodalmában.*” – írja Csehy Kazinczynak.⁶⁶

Szintén Kazinczyval összefüggő, az emlékezés szerepét betöltő színhely volt Cserey Farkas krasznai parkja is, amelyben a Wesselényi Miklós tiszteletére felállított emlékkőn Kazinczy *Báró Wesselényi Miklós* című epigrammájának verssorai álltak.

Ezek a terek azon túl, hogy irodalmi alkotásokra utaltak, sokszor maguk is ösztönzőleg hatottak a literatúrára és a lokalitás szintjén megragadható szövegszerveződést implikáltak. A dolgozat mottójául választott idézet a Bethlen János árokalyi kertjének kiépítését megéneklő vers egyik részlete. Az egyik legjobb állapotban megmaradt erdélyi történeti kert építését megverselő Iklandi György végigköveti a bukolikus környezetkultúra megteremtésének főbb mozzanatait, művében a parképítés mindennapjairól, illetve a kertépítészet ideológiai tényezőiről beszél.

Az alábbi levélrészlet pedig szép példája annak, hogy még a magyar bukolikus költészet darabjai közt egyetlen érdemleges művet sem találó Döbrentei Gábort is inspirálta az idillikus környezet. „*Holnap küldöm el neki az általnézésre, melyet egy levele által magához kért, a' Bonyhai Remetelakást, egy erkölcsi Elbeszélést. Vagyon Bethlenné tsínos kertetskéjében egy Remetelakás. Hét heti ott mulatásunk napjainak minden szebb estéjét' ebben a' kertben töltöttem. Másfél árkusból álló munkátskám a' kert tója ladikjában írtam, hova az ősz miatt ritkuló fák engedték láthatni a' Remeteházat.*”⁶⁷

Az erdélyi tájakon – mítosz és valóság határán

1816-os erdélyi útján Kazinczy több angolkertet is meglátogatott. Cserey Farkas krasznai, Bethlenék gáldtői kertjén kívül megnézte a Gyulay család marosnémeti, dédácsi és Wesselényiek zsibói birtokát.

Az *Erdélyi Levelek*ben megörökített kertlátogatások hangulata sajátos módon fonódik össze Árkádia kétarcúságával. Az elvesztett harmónia felett érzett resignáltság és a harmónia pillanatának jelenvalósága a biográfiai kontextusra sajátos hatással lesz.

⁶⁵ A legteljesebb áttekintés: GALAVICS Géza, *Magyarországi angolkertek*, Bp., 1999. és ZÁDOR Anna, *Az angolkert Magyarországon*, In: *Az építészet és múltja*, Bp., 1988, 145–254.

⁶⁶ KazLev, 4. köt. 1062. lev., Csehy József Kazinczynak, Kőrmend, 1807. január 19.

⁶⁷ KazLev, 1244. lev., Döbrentei Gábor Kazinczynak, Oláhandrásfalva, 1808. február 25.

Az *Erdélyi Levelek*ben olvasható, guzmicsi értelemben vett idilli leírások kivétel nélkül a meglátogatott angolparkokhoz kapcsolódnak. Kazinczy Haller János Fejéregyházi kertjében sétálva az idill karakterisztikus tulajdonságaival jellemzi a látottakat:

„Balra indulánk, 's agg tölgyek alatt kerülénk a' Gloriette felé, gazdag virágzások között. A' gyepátlákbán még virítanak a' rózsák; a' mákok piroslottak; a' *Hellanthus*' óriási növényben mutogatta sárga virágait, a' *Delphinium*' nemei messzére kékellettek. Túl ezeken 's az eleven obeliszteken nyírbált fenyőspallér voná-el magos falát, 's holt szökőkúthoz vitt volna-el, ha a' tó felé nem vevénk vala inkább útunkat, hol a' bujaágú gyászfűz a' széket, alatta egészen elfedé. Vég erőben nőtt és állott minden a' mit láték, 's a' tisztán-tartott út, a' tisztán-tartott gyepszokok, a' szép tó, hosszú deszkarostélyaival, a' virágtáblák, 's semmi nem inkább mint a' királyi tölgyek, gyönyörrel tölték-el szememet, lelkemet. Valóságos tündérlak!”

Az idillikus költői prózanyelvet tehát Kazinczy a bukolikus környezettől megfosztva, az idill karakterisztikus jegyeit megtartva pozicionálja újra az *Erdélyi Levelek*ben. A tájábrázolás által megteremtett árkádikus világ eleget tesz a kortárs idilli ábrázolás kritériumainak és aranykort idéző képeivel a „naiv” és „szentimentális” között helyezkedik el. Szemere Pál a már készülő mű korai változatait olvasva jelenti ki a Gessnert schilleri értelemben meghaladó mű elsőbbségét:

„A' levelek első dolgozását egészen keresztül olvasám; a' másod dolgozásba helyel helyel pillanték-be. Sok helyeken jobb az utolsó, némely passzázsookban az első interessánsabb. Bár mind a' két dolgozást megtartaná Uram Bátyám, hogy ítéletemet 's ítéleteinket egykor igazolathatnánk! ... melly scénák, melly romantisch scénák, minden affectált romantismus nélkül! 's a' tónban, mint van ott a' sentimental és naiv összeolvastva! 'S azok a' karakterfestések! 's a' történeti beszéllés stylje! Minden, minden a' leggeniálisabb. Én ugyan el vagyok varázsolva a' gyönyörű 's hatalmas levelektől.”⁶⁸

Az erősen eszményített környezetet, a bukolikák Itáliát felidéző vidékeihez hasonlóan, Kazinczy is a nemzetkarakterológia részeként kezeli azáltal, hogy jellemzéseit a magyar kollektív tudatban erősen gyökerező „gazdag föld” toposzának kontextusába ágyazza. Amikor Kazinczy Báró Jósika Antalnál ebédel, a branyicskai főispán felvonultatja előtte az aratást végző oláh idénymunkásokat, akik a kertben bemutatják nemzeti táncukat.

„A' Fő-Ispán előparancsolá aratóji közül a' legszebb oláh legényeket 's leányokat, 's ezek rop-ták tánczaikat a' kertben, terrae graves.”

A tánc részletes leírása előtt Kazinczy a „terra graves” vagyis a „gazdag föld” képzetét társítja Erdélyhez. A reneszánsz kori leírások toposza Magyarország paradicsomi termékenységéről, kifogyhatatlan vidékeiről tanúskodik. „E leírások szerint az ország valódi Tündérvölgy, ahol csak varázsolni kell, hogy minden munka nélkül hússzoros termést takaríthassunk be, és ahol a legjobb lovak és a hízott marhák szabadon szaladgálnak: csak meg kell fogni őket, hogy a mieink legyenek.” – idézi Gángó Gábor Eötvös József aranykorra vonatkozó szavait.⁶⁹

A Haller család ugrai birtokát Haller László, "a Telemach fordítójának" fia a kortárs európai ízlésnek megfelelően rendezte be:

⁶⁸ KazLev, XV. köt, 3427. lev. Szemere Pál Kazinczynak, Lasztóc, 1817. május 6.

⁶⁹ GÁNGÓ Gábor, *Receptivitás és kreativitás változatai a magyar művelődéstörténetben*, http://zeus.phil-inst.hu/receptio/htm/1/104_belső.htm

„[...] karjába öltém karomat, s a' kert felé indülék vele. A' Barát a' Diogenesz' hordáját tekinté-
meg velem; kőből épülve, s' olly tágason, hogy abban egy kártyázó csoport könnyen elférhet, s a'
tengeri-nyúlak' Liliputi falucskáját, és a' mi egyéb játéka e' kertnek is vagynak; s' az istálót, hol
egy igen nagy és igen nem szép fakó vonta leginkább magára szemeinket, melly a' jó vagy go-
nosz lelkek tudják melly okra, a' legbohóbb antiphrasisszal, Napoleónnak neveztetett.”

Ugráról Kazinczy Wesselényiékhez Zsibóra, majd ifjú kori szerelméhez, Gróf Gyulay Ferencnéhez Dédácsra utazik.

A dédácsi és zsibói kerteket leíró részletek innentől kezdve egy másik kortárs, Ungvárnémeti Tóth László idill-fogalmát követik, aki így fogalmaz: „az Idüllnek azon a helyen kell állnia, mellyben a' tájékképzés az Elégiának lassú hangjával olvad-össze. Egy szép vidékrajzolat, melly a' természetet önnön tisztájában látatja, s a' hol a' mesterkétlen őszinteség, nemes szabadság az aranykorba ifjítanak-vissza, nem csak phantáziákkal játszik, hanem szíviünket is meghatja; múltat, és jobbít. Az Elégiának lassú, s' tréfátlan hangja pedig az ártatlan érzeménynek. Az Idüllben mind a' kettőnek meg kell lennie, melly határozat szerint hasonló bájokat a' bennlakó fölmile édes éneke lelkesíti.”⁷⁰

Az elégia felé elmozduló próza továbbra is a lokális struktúrák mentén szerveződik, az írói szubjektum azonban már fajsúlyosabban jelenik meg az előbbieknél. A szerzői „én” színre viszi önmagát és így a szöveg biografikus kontextusa az aranykor-narratíva részévé válik.

A zsibói látogatás szinte a hazatérés örömeivel tölti el Kazinczyt, hiszen 1804-ben járt először Wesselényiéknel. Tizenegy év távlatából nosztalgiával gondol vissza az ekkor már nem élő idősebb Wesselényi Miklósról. A visszaemlékezés során a kiindulópontot képező téli, imaginatív kertből, ciklikus kört leírva, a már referenciálisan is megjelenő fiatal Wesselényi zsibói kertjébe térünk vissza:

„11 esztendeje annak, hogy én Zsibót láttam s olyankor láttam azt, midőn éppen befagyott, úgy, hogy a lépéseink alatt leszakadozó sár miatt az öreg Wesselényivel nyeregben kelle megjárnom a kertet. De az én lelkem oly sokat lebege e nekem kedves helyeken, hogy ámbár itt azóta sok új épület költ, ámbár azóta a bokrok ligetekké vonakodtak fel s az obelisk, mely akkor magosan nyula ki a tömött apró surjánból, most csaknem láthatatlanná változott el; előttem oly ismeretes vála minden, mintha itt kevés hónapok előtt voltam volna. De a szobák! Elfogódott a szívem. Siető lépésekkel menék keresztül azon kabineten, mely azt a nagy lelkű s nemes lelkű férfit reggel 2 óráig velem beszélgetve látá a kandalló előtt, míg az a deli ifjú, ki most úgy fogada itt, mint anyja kegyességéből, gazdája a háznak, akkor még csak 9 esztendő gyermek nyájaskodva fetrengé atyjának lábai közt s a gyertya lecsorgó viaszából paripákat tapasztgata s gyermeki mulatsága közben is beszédemre felfülett s olykor belé szólalt. [...] Megszorítám a hely új ura kezét s kimenék azon kis kertcskébe, mely a bibliotéka pavillonjára vezet, hogy szabadabban lélegzelhessek.”

Kazinczy látogatásának hírére a birtokra érkezik Kornis Mihály és Buczy Emil is, és az utolsó napokat együtt töltik Zsibón. Megszemlélik a híres zsibói ménest, amelyből Kazinczy egy kancát is kap ajándékba, a parkban a fiatal Wesselényi Horatiustól és Kleistől olvassa fel kedvenc darabjait barátainak, esténként az irodalmi életről beszélgetnek, vitáznak. Az együtt töltött idő alatt többször felidézik az idősebb Wesselényi Miklós alakját is. Buczy sajnálattal veszi tudomásul, hogy az elhunyt báró pantheonizációja még nem tör-

⁷⁰ UNGVÁRNÉMETI TÓTH László, *Ungvárnémeti görög versei*, Pest, 1818. Idézi Debreceni, 1999, 117.

tént meg. A három erdélyi barát együttes erővel kéri Kazinczyt, hogy írja meg Wesselényi életét. Közösségük egyetlen autentikus hangjaként tekintenek a széphalmi mesterre, aki az egykori személyes ismeretség révén hitelesen tudja visszaadni Wesselényi képmását és képes elindítani a pantheonizációs folyamatokat:

„A’ kertben ülénk a’ gyönyörű Csorgó mellett, ’s az öreg Wesselényi felől folya a’ szó. Én beszéllek holmit nekik, a’ mit magától hallottam a’ Megholtól, ’s ott is <hallottam> másoktól, a’ hol ő nem örömet lakattatott. De hogy van az, kiáltá Buczy, hogy az illy nagyságú ember’ életét valaki meg nem írja? Az illyenek csak egy Plutarch kellne, ’s olly örömmel olvasnánk Biographiáját mint az ő Nagyjaét. – ha tudnillik olly szabadon lehetne írunk, mint Plutarch ír-hata; felelék én...

[’S mit nyernénk vele, ha az affélét valaki papirosra tenné is? mondám neki. Gondolod e, hogy az affélét, <még> bár barátink’ kezeikbe, bátran tehetnénk-le? Az emberek azt sem tűrik, ha az Író jótt mond felőlök; hogyan midőn gyengeségek érintetik-meg?]

Higgy nekem, okosabb osztályrészt nincs mint hallgatni, vagy szívünket chamaeleonként változtatni; is omnia adsentari, is questus nunc est longe uberrimus⁷¹ [...] A’ probléma ugyan, nem könnyű: de annak felfejtését rád bízom. Te ismerted Wesselényit, ’s kevélykedel barátságával. Merd a’ mit kell. Kére Kornis is; ’s ki tagadjon-meg nekik valamit? [Megvallám nekik, hogy a’ mit kívánnak, némelly házajai mellett, készen van.] [Vallást tévék hogy életét megírtam, hogy Patakitól a’ házajok’ kipótlására sok tudósításokat vettem, Wesselényinek már halála után; ’s azt itt teszem-le.] Imhol a’ kép [...]”

A pantheonizációval együtt elindul egy önmitizálási folyamat is, melynek során Kazinczy a vátesz szerepét magára öltve, a közösség felhatalmazásával, saját hatáskörébe utalja Wesselényi kanonizációját. Wesselényi jellemzése megszakítja Kazinczy történeti időben elhelyezhető biografikus narratíváját és egy önmitizálási folyamat elindításával a szubjektum szerepét az aranykor-narratíva részeként alkotja meg. Azaz a fiatal Kazinczy, Wesselényi Miklós barátjaként, részese lehetett annak a boldog erdélyi időszaknak, amely sikereit a bárónak köszönhette. A végső romlás vaskorszakát felváltó új aranykort Kazinczy a fiatal Wesselényitől reméli, amikor a *Báró Wesselényi Miklós* című epigrammájában így nyilatkozik:

„[...]”

Erdély, szűnj kesergeni fiad’. Nem holt el az; él még;
S hős lelke a régi fényre deríti Zsibót.”

Az aranykor-narratíva részeként kezelt biografikus konnotációt legmarkánsabban a Gyulaynéknál töltött napok példázzák:

„Dédács, két órányira Dévától, gyönyörű napokra vára bennünket, a’ Gróf Gyulainé’ házánál, ki a’ nyarat ez áldott és nagy szépségekkel bíró tájon szokta töltöni. A’ hideg Sztrigy (Sargentina) a’ délfelé fekvő havasokból siet a’ völgybe, ’s a’ Grófné’ kertje alatt omlik eggyüvé az itt sebesen-elfutó Marossal, az Erdélyi vizek’ fejedelmével. Deltájokat, hova a’ Sztrigy egy könyű hídacska viszen-által, kétszáz lépésnyire a’ legszebb gyepszőnyeg, keleti szélesbb végét pedig egy sötét boglyas szílerdő foglalta-el, végig-szeldelve játékosan tekergő utakkal. Túl a’ szilason egy rendesen-költ hegy, az úgy-nevezett Aranyi, [...] messzéről magára vonja azoknak szemeket, kik Fejérvár vagy Szeben felől jövének, a’ keskeny, kies, áldott völgyet, a’ két sor rengeteg között, ’s magok előtt a’ komoly Dévai tetőt, eltelhetetlen örömben majd csak festői szemekkel, majd a’ hazafiúság’ szent érzései ’s örvendő bú ’s bánatos örvendések között nézelli. Hol együtt sétáluk a’ ház’ asszonyával ’s gyermekeivel a’ gyepszőnyegen és a’ fekete-színű vén

⁷¹ Publius TERENTIUS AFER, *Eunuchus* (Az eunuch – Az élősd) című vígjátékából származó sorok.

szilas' sűrű homályban álló partjaira a' lehanyatló nap és a' víz' habjai játékosan lövellik-fel képeinket; hol Döbrentei és én virradtakor megferdünk a' Marosban, 's új életet veszünk az örömmel, 's egészséget és erőt.

Kijövök a' szobából, 's a' Grófnét fehér öltözetében, szalma-kalapjával, magányosan látom ülni a' Maros' szélén, kedvelt fája alatt, míg három barátnéji 's az én gyermekem a' <gyepszőnyegen> pázsiton játszadoznak. Akkor sebesen futok-le a' kert' ormáról, hogy körökben láthat-sam magamat, 's újra éljem életemnek eltűnt szép örömeit."

Az aranykori boldogságot idéző, a fikcionalitás jegyeit magán viselő valóságnak a szubjektum kétféle (fiatal, idős) létezmódját jelöli. A kertet itt olyan allegorikus jelölőként értelmezhetjük, amelynek jelöltje az emlékezetben megképződő fiatal szubjektum.⁷² Az imaginatív térben megjelenő én-narratíva felfüggeszti a hagyományos utazási irodalomhoz kapcsolódó olvasatot és a szubjektum történeti időből való kimozdításával a konfeszionális hagyomány körébe utalja a művet.

A mítosz és valóság határát át-átlépő szövegben Kazinczy finom egyensúlytartással öt-vözi a pásztori létformára emlékeztető képeket a Gyulayné kertjében átélt élményekkel:

„Ebéd után a báróné két hermelinjén kikocsizánk a fácános kertbe a Szamos mellett. Leülénk a víz szélén s Buczy monda Virgilnak és Horácnak némely szebb helyeit s megtaníta, hogy amit keresek Dio Cassiusnál a 43. részben áll. – Onnan gyalog jövénk vissza a csikós kancák kertjén keresztül s csudáltuk a szép fajzatokat s a bárónának bika szépségű teheneit s igen szép borjait [...]”

Az utazás végén Kazinczy Buczy, Kornis, Cserey Farkas és Wesselényi kíséretével hagyja el Erdélyt. Az *Erdélyi Levelek* utolsó szakaszában Kazinczy szekereből kér áldást erdélyi barátaiért és az erdélyi földért. A boldog időket felidéző elégikus hangvétel a hazatérés után már Erdélyt jellemzi idillikus helyszíneként. A Buczy Emilhez írt episztolában Kazinczy költői kérdések formájában idézi fel a látogatást:

„[...]
Mint Feketénk, a nyájas öreg? kinek élete halkkal
S hasznokat hajtva fut el, valamint a völgy ere, melly hol
Szent ligetet serdít, majd szomjú holdakat öntöz.
Emlékeztek e még rólam? vagy már is eloltá
A szeretett vendég' képét? a nem nagy időske?”

Az episztolában megjelenik a vergiliusi bukolikus költészet egyik alaptémája, a város és vidék ellentéte. A vergiliusi költészetből örökölt mintának megfelelően a várost itt is a civilizáció hatásaitól ellehetetlenült helyszíneként láthatjuk, amelyből kiutat csak a vidék csendes magánya jelenthet.

„Hol mülatsz te? Kolozsvártt é? a városi füst és
Lárma között, vagy Szent-Benedeknek csendes ölében?
Távol ugyan Döbrenteitől, de Tihóra, hol egy nagy-
Fényű férjfi szokott bízott kebelébe fogadni,
S a nekem olly kedves fejedelmi Zsibóra, kinézvén.”

⁷² S. HORVÁTH Géza, *Imagináció, aranykor-narratíva és vallomás*, In: *Puskintól Tolsztojig és tovább...*, Bp., 2006, 259.

Az ajándékba kapott kanca Kazinczyban nosztalgiát ébreszt és az írói szubjektumot visszahelyezi a zsidói kertbe, amely idillikus képeivel csak fokozza az elválás fájdalmát.

„Két hava múlt el már, hogy az eltávozni-szokatlant
Kisded honja megint elzárta: de nem fog el engem
Gyermekeim' szeretett keskeny köre, nem fog el író-
Asztalom úgy, hogy benneteket ne sohajtsalak, oh tí,
Hirtelen' elreppent szép nyolcz napok, istenek' éjei!
És mikoron hátára veszen Brüsszöm, eggykor az Erdély'
Első ifjái, s az enyém most; Londoni ménnek
S Stambuli kanczának szép gyermeke, s rázza rövidre-
Metszett kis farkát, s hattyúnyaka' gyöngye sörényét;
S játszva, szökellve, nyerítve viszen Kázmérba napamhoz,
S egy pár szép szemhez, közelébb, Házára-Mikónak;
Oh akkor lelkem együtt van véletek a kert'
Szent csorgója körül, hol az hold' szép arcza mosolygó
Búban néze le ránk az olasz-nyár's fenyvek' homályán;
És ott, a hol ezüst hajjait a vad Szamos önti,
S rőt Brüsszöm anyja megett szökdellni kezde, legelső
Perjéjébe harapdálván, a szarvasok', őzek',
Fácánok' mezején; s kívánnám életmet itten
Tölteni köztetek és a kik hozzátok hasonlók.”

A kívánság, hogy Kazinczy újra Erdélybe látogasson nem csak a széphalmi mester részéről fogalmazódik meg. Bölöni Farkas Sándor három évvel a látogatás után a zsidói kert fejlesztéséről szóló levelében eleveníti fel a reneszánsz idején divatos szokás, a fülemile-várás képeit, és szorgalmazza az újabb látogatást:⁷³

„Menyiszer ülénk együtt a Fácán kertbe nap lementekor, ott a hol veled ülénk 816ba, s halgattuk a Fülemilét 's reád emlékeztünk. Mely szép most a Fácán kert! Ott, hol együtt ülénk a pázsinton, most ülő helyek vannak, laubek, grottak, alléek. Bár még egyszer jőnél Zsidóra!”

Az újabb látogatás azonban sohasem valósul meg. A zsidói kert és az erdélyi táj csak az újra-és újra átdolgozott *Erdélyi Levelek*ben fog ismételten megképződni.

⁷³ A családi együttlétek alkalmával vált szokássá a fülemilék hallgatása a reneszánsz főúri kertekben. KUTSÁN Magdolna, *Az arisztokrácia kertjei a 16–17. századi Magyarországon*, In: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*, szerk. G. ETÉNYI Dóra, HORN Ildikó, Bp., 2005, 468–490.

MÓSER ZOLTÁN

Parttalan időben

KAZINCZY NYOMÁBAN*

A Szilágysági Margitán eltévedtem: egyszer csak véget ért a műút, s földesútként vitt tovább, a szembülső dombra, a szőlők közé. Október utolsó napját mutatta a naptár, bár ragyogó volt az ősz abban az évben, itt már majd mindenki leszüretelt. Természetesen akkor nem jutott eszembe arról a dombról és az ottani szüretéről semmi, hisz a visszautat kerestem. De néhány hét múlva, midőn Kazinczy Ferenc régi feljegyzéseit forgattam, egyből új jelentést kapott minden: a véletlen sem tűnt annak, a zsákutca is kinyílt, s az idő kitágult. Még az előző kilométerek is sokat jelentettek, hisz épp Érsemjén felől jöttünk.

Az idő kapujának kinyílását az adta, hogy az egyik feljegyzésből megtudtam, hogy harmadfél évszázaddal ezelőtt, 1759. október 27-én az itt szüretelő Bossányi Ferencz úrnak, Kazinczy nagyatyjának ugyanezen az úton hozták ide az örömhírt: megszületett Ferenc, az unoka. („Meg van a' békötetendő csomóban az a' levél is, mellyel születésemet tudtára adta az Atyám a' Margitai szőlőben szüretelő Nagyatyámnak.”)

A Bihar vármegyei Érsemjén valóban néhány lépésre van a mostani határtól. A falubeliek jól tudják, hogy itt született és gyerekként itt lakott Kazinczy Ferenc, kinek 1907 óta szobra áll itt. Ez látszik a képen.

A ház helyén üres telek tátong, de azt tudjuk a *Pályám emlékezete* című önéletrajzi írásból, hogy „nádfödött, vályogból rakott ház” állott itt, bár nagyatyja Bihar megye főszolgabírója volt. Kazinczy édesapja, József, akkor 26, édesanyja 18 esztendő volt. A családi fészek, az anyai nagytya háza Abaújban, Alsó-Regmecen szűknek bizonyulván, így került a Nyitrából Biharba „átszállott” Bossányi Ferenc házához, Ér-Semjénbe, ahol

* Z. Szabó László: Kazinczy Ferenc. (Nagy Magyar Írók) Bp., 1984. című könyve alapján.

füle nyolc évig „magyar hangnál egyebet nem halla”. Szülőhelyén keresztelték meg, itt tanulta a betűvetést már négy éves korában. Egyik feljegyzéséből idézek:

1763. ősszel ismerni kezdettem a betűket, Kecskés György ÉrSemjéni iskola mester alá járván. A NagyAtyám nagy levéldictáló volt, s kedvet kaptam tőle leveleket írni, melly örökös passzióm. 1764. Decemb. 3dikán már igen jól írtam egy levelet a szüléimnek Regmeczre; a Kazinczy Fer(encz) név után már tintával és talán már kézzel is ez van írva: Generális. A' szegény atyám katonának készített; és ezért vagyok a' gyermek-kori képeken Ferd(inánd) Herczeg gyalog regementbéli tisztnek festve.

A Pályám emlékezetében gyermekkorát festve magáról szinte semmit nem árul el, de annál többet nagyjáról. Leírása aprólékos, azt mondhatni, hogy megdöbbentően pontos. Bossányi Ferenc bírāja, békéltetője, tanácslója volt az ügyefogyottaknak, perlekedőknek, akiktől bért nem kért, ajándékot nem fogadott el, vagyonával keveset törődött: tele volt „vétkes jósággal, gondtalan nemeslelkűséggel.” Ugyanakkor tűrhetetlen egy alak volt, környezetének korlátlan ura, aki semmiféle ellentmondást nem tűrt. Kijelentése – a „Föld ne forogjon, hanem álljon” – hűen tükrözi világfelfogását és gondolkodásmódját. Alakja, személye számomra egy meg nem írt film főszereplőjét mutatja. (Kazinczy visszaemlékezései ragyogóbbnál ragyogóbb jelenetekkel vannak tele.) Biztos vagyok, hogyha ez a film egyszer elkészül, a főszereplő az év legjobb alakításáért járó díjat fogja megkapni. De egy valamit még nem tudok: ki fogja ezt a filmet megírni?

*

Az 1820-as évekre Kazinczy, az „irodalmi mindenese” magára maradt. A kortárs irodalom fölébe nőtt. Elhidegült tőle a volt tanítvány, Kölcsey. Elszigetelődött.

„Zemplén vármegye engem arra parancsolt, hogy rendetlenségbe jutott levelestárját tekintsem végig, s hozzam helyre” – számolt be 1821-ben barátai egyikének. A jelzés, amit levelében küldött, csak a tényt közölte, s nem azt a nyomort, ami kiváltója volt a megalázó munkának. Vállalta, noha tudta, ereje már fogyóban van. Egy évtizeden át szorgalmasan járt Széphalomról Újhelybe. Már évek óta taposta az utat a két helység között, amikor Kis Jánosnak szánt levelében *kegyes* öncsalással így számolt be napi sétálásairól: „Széphalom ide csak egy óra, gyalog megyek, s oly erőben, hogy sehol meg nem kelle pihennem, pedig október 27 én belépek a 67. évembe...”

Ez a munka nem sok örömet adott. Ellentmondó vallomásokat tett erről. Egy helyütt így írt: „Sok gyönyörűséget is ad, megismertetvén a régebbi időkkel.” Másutt viszont panaszkodott: „Belécsömöröltem ezen munkámba.” Azt hisszük, hogy az örömről szóló mondatába betoldott rámutató szó arról árulkodott, hogy a gyönyörűség ritka vendég volt e szemet-lelket öltő foglalatosság közben. Méltatlan is volt hozzá. Ám az ország egyik legnagyobb írójának szüksége volt az érte kapott kicsinyke napidíjra.

Kazinczyt, bármennyire túllépett rajta az idő, a nemzetet izgató feladatok éppúgy lázba hozták, mint a megyékben tapasztalható pezsdülő politikai tevékenységek. Mint a „nagyobb idők éles szemű tanúja” észrevette a politika új irányát; a reformnemzedék tagjai közül megörökítette például a fiatal Kossuth Lajos egyik megyegyűlési felszólalását: „felkele Kossuth Lajos, s oly tűzzel, mintha kezében volna a zendítés szövéténeke, oly tűzzel, mint egy dühre gyulladt Catilina, képzelhetetlen vakmerőséggel tartá beszédit...”

Ma az újhelyi Kossuth-szobor épp arra néz, ahol az idős Kazinczy dolgozott: Zemplén vármegye levéltárát annak idején a városháza északi szárnyának emeletén helyezték el.

Berendezése az országban szinte egyedülállóan őrzi a XVIII–XIX. századi levelestárak hangulatát. A barokk bútorzatát helybeli mesterek készítették, logikai rendjét Szirmay Antal (1747–1812) történetíró alakította ki. Kazinczy Ferenc 1816–1831 között volt a megye főlevéltárnoka. Hatalmas munkát végzett az iratok, okiratok rendezésével; különleges értékű gyűjtemény együtteseket alakított ki. Aki belép ide, azt olyan érzés fogja el, hogy egy szent helyre lép be. Igen, Kölcseyvel szólva egy „szent öreg” műhelyébe lép be, ahol mintha megállt volna az idő.

*

Egyszer pozsonyi barátaimmal arról beszélünk, hogy ki hasonlít leginkább a stószai Fábry Zoltánra? Nekem Kazinczy Ferenc jutott eszembe: mindkettő „remete” volt, mindkettő távolról és magányosan szervezte az irodalmi életet.

Kazinczy szerepét és irodalomszervező tevékenységét – már életében is – majd mindig vagy pozitívan, vagy negatívan ítélték meg. És még ma is így van. Kosztolányitól tudom, aki lelkes híve volt, hogy például a tinta készítésére is Kazinczy tanított meg minket. De, fűzi hozzá, majd mindenre ő tanított meg. „Mindenekelőtt a hitre, a lelkesedésre, mely tollunkhoz fűz.” De kortársait más egyébre is megtanította: „az irodalmi mértékre, az irodalmi ízlésre és az irodalmi lelkiismeretre. Széphalom, ahol csak húsz ház állt, a magyar Weimar lett. Onnan kormányozta veretlen tekintéllyel az irodalmat.”

Aztán egyszer csak, amikor már Kölcsey is ellene fordult, Széphalom illúziója szertefoszlott. Ráadásul élete utolsó néhány évében anyagi gondok is örölték. „Sok mindent megpróbált, hogy kilábaljon kínos szegénységéből. Még a lottérián is megkísértette a szerencsét. Nem ment. Sorsukat keserítette feleségének, Sophie-nak évek óta tartó pereskedése öccsével. Utolsó éveit meg is rabolta ez a bírósági ügy. Igaz, így juthatott el Pestre gyakrabban, sokszor hónapokra, és ha mindez gonddal, keserűséggel járt, amíg a tárgyalóteremben igazáért kellett veszekednie, egyúttal valamiféle menekülést is jelentett számára.”

Élete végén, 1831 tavaszán, amikor ismét fellobbant benne a szépíró tüze, barátait meglátogatta a Dunántúlon. Hosszú, öt hónapi távollét után, 1831 nyarán Szemere kíséretében indult haza. Miskolc táján egyre riasztóbb hírek keringtek a kolerajárványról. Sárospatakon vált el Szemerétől. „Már másnap – írta barátjának – Újhely elzárattott, és ha huszonnégy órával később jövök, el voltam volna rekesztve házam népétől.” Otthon volt újra. De elzárattott. Így csak a tollára hagyatkozhatott. Másfél hónap alatt számtalanszor írta le életének e drámai eseményét, a kolerajárványt és az annak nyomában támadt felkelést.

A nagy szervező és levelező utolsó levelét 1831. augusztus 20-án csak megkezdte, de befejezni már nem tudta. Ott maradt íróasztalán. Pár nap múlva került rá néhány sor leánya kézírásával: *„Mély bánattal kell jelentenem a szegény atyám halálát, mely augusztus 23-dikán nekünk nagy szomorúságunkra történt, a rettenetes kolera betegségbe esett 21-dikén, s harmadnap múlva elhagyott bennünket örökre az áldott...”*

Kazinczy, aki éppen 250 évvel ezelőtt született, 72 éves korában Széphalomban halt meg. Itt is van eltemetve. Széphalom Magyarország egyik leglátogatottabb irodalmi emlékhelye. A magyar nyelvújítás vezéralakjának egykori lakhelyét és a család sírkertjét tíz- és tízezrek keresik fel évente. Valóságos zarándokhely, ahová nemrég felépítették a Magyar Nyelv Múzeumát is.

A képen látható, 1859 és 1873 között épült neoklasszicista emléksarnok terveit Ybl Miklós készítette. Egy kicsinyített Pantheon, ahol csak lábujjhegyen szabad közlekedni.

LANCZKOR GÁBOR

Somlyó György Piero della Francesca-ciklusa

Piero della Francesca a quattrocento egyik legkiemelkedőbb festőjeként kortársaitól meglehetősen eltérő életpályát járt be. Életművének legnagyobb részét a korszak Közép-Itáliájának nagy művészeti központjaitól, Rómától, Firenzétől távol alkotta meg: szülővárosában, Borgo San Sepolcróban (ma Sansepolcro), Arezzóban, Monterchiben, Riminiben és Urbinóban. Bár a Vatikánban is festett két freskót, ezeket azonban, mint Vasaritól tudható, a helyükre kerülő Raffaello-stanzák festése előtt leverték.¹

Művészete így kortársaihoz képest meglehetősen eltérő utat járt be, és hosszú ideig viszonylagosan visszhangtalan is maradt. Geometriai formákkal operáló kifejezőmódra, kristálytisztá elvonatkoztatásokra épülő életművének újrafelfedezésére csak a huszadik század elején került sor, amikor a születő kubizmus egyik csatlakozási pontjává lett.²

Somlyó György *Kökörkök* című verseskönyvében egy egész versciklust szentelt az itáliai festőnek *Piero della Francesca* címmel; a versciklus alcíme *Arezzo San Francesco templom XV. század*.³ A festmények minden valószínűség szerint 1452 és 1456 között készültek a templom apszisába; Piero azt követően jutott hozzá a megbízatáshoz, hogy a munkával eredetileg megbízott művész, Bicci di Lorenzo nem sokkal munkája megkezdése után meghalt. A freskók a Szent Kereszt történetét mesélik el egy akkoriban különösen népszerű legenda, a *Legenda Aurea* nyomán.

Somlyó ciklusa a két Dante-mottó után, melyek közvetlen mottó jellegükön túl a kötetkompozíció köreire is utalnak, a *Szonett...* című petrarcai szonettel indul. Az itáliai reneszánsz két nagy költőjének (Petrarca ráadásul a freskóciklus helyszínén, Arezzóban született) illetén megidézésével Somlyó rögtön a ciklus legelején ki is jelöli referenciapontjait, melyek felől költőként megközelíti Piero festményeit.

A szonett felütése („Hajnali látomás!”), mellyel a ciklust záró szonett is indul, s mely hajnal-motívum az egész versen végigvonul, az arezzói templom képei közül a talán leg híresebb, már Vasari által is a ciklus legremekebbnek titulált freskójához kapcsolódik, a Constantinus álmát ábrázolóhoz. A nyitó szonett versének festménye azonban a ciklus alcímének ellentmondva nem az arezzói templomban van. A képleírás Pierónak a Krisztus feltámadását ábrázoló freskójáról szól, amely Arezzótól nem messze, Sansepolcróban (Piero szülővárosában) található, a városháza egykori tanácstermének falán, amely ma

¹ Giorgio VASARI, *A renaissance nagy művei*, ABC Kiadó, Bp., Ford. Brelich Mario 144.

² Rolf TOMAN szerk., *Az itáliai reneszánsz*, Kulturtrade, Bp., 1998, Ford. Borbás Mária et al. 268.

³ SOMLYÓ György, *Kökörkök*, Szépirodalmi, Bp., 1978, 85–102.

a város múzeuma, *Museo Civico*ja.⁴ Somlyó nem tesz erre konkrét, szövegszerű utalást, ám a szonett zárata („anyai Távlat” – tágabb értelemben, a freskók tájkép-háttereinek a toszkán tájra való visszavonatköztetésével, mely módszerrel Somlyó is él) és a *Szonett...* cím három pontjára címével is referáló (... *És ami a szonettből kimaradt*) következő vers utazás-motívuma megteszi azt, sokkal körmönfontabban és erőteljesebben bármiféle esetleges szövegszerű hivatkozásnál. Az utazás-motívummal, a ciklus mottójaként és a nyitóvers formájával a fentebb már említett módon Danténak és Petrarcanak, valamint a középolasz táj, illetve a huszadik századi Itália és Arezzo köznapi motívumainak megidézésével Somlyó verse a pierói életmű kontextusában a reneszánsz világkép transzcendens egységének újrafogalmazására tesz kísérletet.

Somlyó így ír erről a széleskörű harmonikus egységről egy másik munkájában, az *Önéletrajzaim* című memoárkötetnek 1960-ban a helyszínen, Arezzóban született *Ének helyett* című kisprózájában az ő *igazi Itáliája* kapcsán: „Vagy hogy is mondjam, hogy ez az »igazi« ne hangozzék olyan menthetetlenül önkényesnek? Értsük rajta természetnek és történelemnek azt a csodáját, melynek folytán a város nem csupán műalkotások sorozatából áll, hanem mintha utcáival, utcáin templomokkal, templomaiban freskókkal, freskóin az emberi arcokkal, emberi arcain a természettel, a fákkal és a fák fölött az éggel, a köveknek ereztében csörgedező végtelen idővel s a tavaszi téli délután időtlen pillanatával, s mindezek között az elbűvölten járkáló utassal együtt egyetlen tökéletes műalkotás lenne. Itt minden egy darabból faragottnak látszik s egyetlen kéz által, a román székesegyház árka-dos ragyogása és a gótikus zárt homálya, a reneszánsz tér hiperbolája s fölötté az ég kék ellipszise, Piero della Francesca festett falainak hullámozó-mozdulatlan tájai és a várost körülvevő toszkán dombok eleven freskói, Petrarca szülőházának trecento csendje s e Via Cavour-beli kis bár zenegépből áradó belcantója.”⁵

A *Szonett...* feszessége után az ... *És ami a szonettből kimaradt* című darab köznapi bőbeszédűsége vált. A vers ötven párrímes, meglehetősen szabad ritmusú, hol jambikus, hol inkább daktilusokkal lüktető, nagyrészt tizenhét és húsz szótagszám közötti, tehát meglehetősen hosszú sorból áll. E második részben a versciklus előtt két évvel Arezzóban született prózai szöveg idézett gondolati magva kerül újraalkotásra a Sansepolcroból Arezzóba történő utazáshoz kapcsolódó hétköznapi motívumok versbe emelése által a pierói quattrocento, illetve közvetlenül a Szent Kereszt legendáját ábrázoló arezzói freskóciklus harmonikus és komplex teljességigényének jegyében.

Bár a gondolati tartalom a vasútállomási-hordár- és a szálloda-motívummal, valamint azáltal, hogy az első szonett feltámadás-festményének helyszíne, Borgo Sansepolcro csak a ciklus egy későbbi darabjában kerül említésre, tovább épül a Piero-művek természeti és emberi motívumainak, a vidéknek és lakóinak a műben való demonstrálása által, a versszöveg terjedelmévé válása mégis sokat ront az összképen a nyitó szonett után, mely szikár gazdaságosságával formai szinten is remekül modellezte a finom quattrocento arányosságot.

Somlyó az ... *És ami a szonettből kimaradt* második felében a szent kereszt történetét vizuálisan újramondó Piero-freskóciklus szövegelőzményére, a középkori *Legenda Aure-*

⁴ TÁTRAI Vilmos, *Piero della Francesca*, Corvina, Bp., 1980. A festmények beazonosításakor ezt az albumot használtam.

⁵ SOMLYÓ György, *Önéletrajzaim*, Enciklopédia Kiadó, Bp., 2001, 128.

ára való konkrét hivatkozással építi tovább a Dante- és Petrarca-vízzel után a versciklus hivatkozási pontjait. A harmadik vers ismét petrarcai szonett, mely a *csillag* szóval zárul. A negyedik pedig tercináival és nyitósorában ismét a dantei *stella*-motívummal („De mért válasszam épp e csillagot?”, kiemelés az eredetiben) utal vissza a mottóban már megidézett firenzei költőre.

A harmadik és negyedik vers címe párhuzamosan épül az elsőével és másodikával: *Arezzói alkony: egy a végtelen sok lehetséges alkony közül...*, illetve... *És folytatása, melyben a költemény még mindig csak súrolja témáját*. Somlyó itt az európai történetmondásnak arra a hagyományosan a kauzalitásra épülő és a marginálisnak vélt történeteket a fősodor mellett homályban hagyó elbeszélői módszerére utal (és próbál vele szembe menni), amely problémával bő negyedszázad múlva egy prózaíró, Nádas Péter is megküzdött. A somlyói mű szempontjából is tanulságos, ha idézzük, hogy ír Nádas az ezzel kapcsolatos saját kísérletének fogantatásáról *Évkönyvében*:

„Talán két évtizede már, hogy átmentem a Népköztársaság útja és a Bajcsy-Zsilinszky út nagy kereszteződésén. Különben semmi kivételes. A sok ember közül, akik velem ellentétes irányban áramlottak át a széles úttesten, kiválasztottam valakit, egy arcot. És nem tudni, mikor, előbb-e vagy később, ő is kiválasztott engem. Mindketten úgy irányítottuk a lépteinket a tömegben, hogy találkozassunk, ám egyikünknek se kelljen megállnia a másik miatt.

Minden úgy történt, ahogyan eltervezték az érzékeink. Elmentünk egymás mellett. Meggyőződéseim szerint kölcsönös volt az érzés, amely így számolt a kölcsönös vonzalommal, s csaknem megállásra, később pedig csaknem visszafordulásra készítetett mindkettőnket. És ha ennek a kölcsönösen érzékelt érzésnek még annál is erőszakosabb lett volna a természete, mint amilyen volt, akkor minden valószínűség szerint megtesszük, amit nem tettünk meg. Mégse kellett megtenni, mert annyira erőszakos mégse volt, mehettünk tovább, s ennek örültünk.

De mindketten ugyanazt a lemondásból fakadó szomorúságot éreztük egymástól távolodva, hiszen közeledésünket a vonzalom reménysége tette izgatóvá, s hiába örültünk külön, ha egyszer nem váltottuk be a közös reményt. Soha többé nem láttam. Soha többé nem látott. Az arcot elfelejtettem, bizonyosan elfelejtette az arcomat. Az érzés azonban megmaradt. (...)

Azóta se tudok megszabadulni attól a gondolatától, hogy a prózairodalom az oksági gondolkodás cselédjeként, kizárólag a megtörténővel foglalkozik, holott az életünkben óriási területet foglal el mindaz, ami nem történik meg.”⁶

Nádas a fenti tétel gyakorlati megvalósítására is nagyszabású kísérletet tett már magában az *Évkönyvben* és a *Párhuzamos történetek* című nagyregényében. Somlyó György versciklusában a probléma gyakorlati megoldásának kísérlete a korábbi hordár- és szálloda-motívum után az amerikai turistanőnek (... *És folytatása, melyben a költemény még mindig csak súrolja témáját; Harmadik nap. A fal, valamint Éjszaka és hajnal között*) és a Piazza Grandén gitárkísérettel éneklő olasz fiúnak (*Harmadik nap. A fal; Freskó: próféta*) a motívumával épül tovább.

A *Freskó: Konstantin győzelme Maxentiuson* című szonett a nyitódarab *hajnali látomását* írja tovább. Ott a hajnal érkezte a kezdődő fénnel „az emberi szem húsvétján a látás halott Krisztusa” feltámadását jelentette; itt ez a hajnal a vers beszélője szerint „*nekünk* harsonáz” (kiemelés az eredetiben), akik aktuálisan ott állnak az arezzói templom freskója előtt, illetve tágabb értelemben mind a Piero-féle magasművészet befogadóinak.

⁶ NÁDAS Péter, *Évkönyv*, Szépirodalmi, Bp. 1989, 13–14.

Érzésem szerint a szonett a zárlat didaktikusságával, mely a kék folyók és a kék egek bizonytalan motívumaival kissé ráadásul még zavaros is, sokat vesz erejéből a nyitóversszak erőteljes vizualitása („Dárdaerdőre ver sátrát a távlat, / minden pontján fényben ropog a reggel, / úgy, ahogy minden idők óta felkel, / s ahogy, emberszem, mégse, sose látad.”) után.

A *Harmadik nap. A fal* című vers ismét az... *És ami a szonettből kimaradt* hosszú, párrímes soraival épül. A költemény a ciklus leghosszabbjaként a nagykompozíció tenge-lyének nevezhető. A vers beszélője, az arezzói freskók előtt Somlyó jelenében álló lírai én a templomba festeni induló Piero figuráját idézi fel, az előző szonett és freskó, Konstantin álmának hajnalát a kora reggel munkába induló művész egy esetleges hajnalának ragyogásával azonosítva és ismét csak tovább írva a központi hajnal-motívumot. Nagyjából a vers felénél a költemény beszélője az addigi egyes szám harmadik személy után közvetlenül is megszólítja a toszkán festőt egyes szám második személyre váltva. Következő lépésként pedig az eddigi beszélő átlényegül Piero della Francesca borgói festővé; egyes szám első személyben mondja tovább a mester életének rekonstruálható motívumait, külön hangsúlyt helyezve a tényre, hogy Piero élete nagy részét kicsiny szülővárosának falai közt töltötte.

A beszélő az arezzói freskóciklus számos motívumát beleírja a mester történeti tényekből összerakott életrajz-vázán épülő fiktív életrajzába; így lesznek Sába királynő megfestett udvarhölgyei Paleologus császári tanácsának bizánci dámáival, valamint az elásott igazi kereszt helyét elárulni nem hajlandó, ezért kínvallatás alá vetett Júdás nevű férfi egy, az urbinói udvarban megkínzottal azonosítva.

A vers végén feltűnik a lírai én által a huszadik század közepén az arezzói főtéren látott éneklő fiú, aki a következő költeményben, a *Freskó: próféta* című szonettben a mindennapok marginális motívumaként tűnik fel a vers fiktív, a két kort összemosó narratívájában a Piero-freskó próféta-alakjának lehetséges modelljeként a fentebb elemzett esztétikai törekvés gyakorlati eredménye gyanánt.

Egy szikár, kurzívval szedett és így a ciklusból kiugratott köztes szonett után (*Szonett: közzjáték*), mely élet és a mű összefonódását és az utóbbit mint az előző olykor loncként benövő aránytalanságait idézi fel, miket is végül csak felülír a festői látomás transzcendens ereje, a következő, *Éjszaka és hajnal között* című versben ismét visszatér a hosszú, párrímes sorokkal operáló forma és ezzel együtt a kissé terjengős és patetikus elbeszélői modor. A versben központi motívumként szerepel a fény, a ciklus vízjeleként funkcionáló hajnal-motívumhoz is kapcsolódva; a fény itt Somlyó konkrét értelmezésében a teljességet jelenti, mely a korábbi századok után kerek egészé formálja azt, ami addig csonka volt; a vers végén a *Harmadik nap. A fal* című darabbeli „gyöngyház ragyogás” virradat-metaforája az eddigi hajnal képekkel a fény somlyói értelmezésének jegyében komplex költői képpé egyesül: „s ím, újra virrad a másnap... s mint ha feltörsz egy szürke kagylót, könnyű morajjal / az éjszaka héjából gyöngyházfalával ragyogva kifordul a hajnal.”

A *Zárószonett* nyitásával megismétli a ciklus első szonettjének felütését. A *hajnali látomás* időbeli, századokon át tartó ragyogása a szonett utolsó sorával a gyűrűs kötetkompozíció és a dantei mottók jegyében a hajnalcsillag fényévé íródik át a pierói életműnek a századok mélyén való szunnyadását tematizálva; a hajnali fény érkezte egyben a csillagok láthatatlanná válását is jelenti.

DARÓCZI GABRIELLA

Nyelv-diszkurzivitás-művészet Weöres *Psyché*jében

„Ha kalács evésről írok, úgy érzze az olvasó, mint ha ő
enné; ha keblem, vagy derekom említém, érzze, hogy véle
hálók, vagy legalább is szorosan mellette ülök. Az egész
Világ ölelő kurva Vénusza legyenek, vagy ha nem lehet,
minden olvasóimé.¹

Csak hogy a beszédnek sokféle Daemona legyen!” „... le-
gyen a Poetai nyelv sokregisteres Orgel!!”²

A nyelv diszkurzivitásának tapasztalata a *Psyché*-fikció történeteiben a költőnő *Psyché* alaptapasztalata.

A nyelv figurái, miként a kötet történeteiben egy másik szinten a női test villanásai „eredendően” vannak kívül az igazság ideáján, „nem vonhatók be azonosság és jelenlét” diskurzusába. A nő alakjai egyszerre térítik ki, mállasztják az igazságot nyelvi, és testi szinten egyaránt. „Talán azt hiszik – írja *Psyché* egyik levelében Fáy Andrásnak –, hogy amit a nő beszédje mond, ugyan akkor ugyan azt mondja szeme villanása, nyaka tartása, szája széle, hajfürtiből figyelő füle; Fáy Uram bővön tapasztalá, ímez miként vagy; egyik se hazudság, csak külön külön kell felfogni valamennyit. S ha a költői foglalatosság annyiban áll, hogy gégeből fúva gurgulyázni kelletik a sententiát, mint templomban a cantornak, halálos komollyan és egy értelemben: akkor feminából valóban soha nem lehet e fajta állat...”³

A *Psyché* név használója kész a legkülönbözőbb nyelvi regiszterek megszólaltatására.

Psyché saját írói tevékenysége kapcsán figyelmeztet a diszkurzivitás megkerülhetetlenségére: „Csak hogy a beszédnek sokféle démona legyen! Ha együvé kerül két három csitri lány, úgy csicssegnék kacatjaikról, hogy a kívül álló abbul meg nem ért csak egy mukkot is. Vagy ugyan ennyi fiú locsog dulakodásról: ez is külön nyelvközség. S a vidéki pór dialectusai; a vásári sátorosok s hontalan bitangok argotja; az úri Szalon csevegés, a szamattalan Juristikai nyelv: mind más és más, és nincsen interprete. Úgy gondolom, mind ezeknek summájakép lehetséges valamelly Prosai és Poetai hatalmas Lingua, mellben az édes consonantiákat érdes dissonantiák válnának,, az egyszerű világos beszédet

¹ Weöres Sándor: *Psyché*. Magvető, 1972. 171.

² WEÖRES Sándor: *Vallomás*. Irodalomtörténet 1972/2. 415. (A kötetben nem szereplő, Kisfaludy emlékét idéző *Psyché* írás alapján)

³ Weöres Sándor: *Psyché*. Magvető, 1972. 173.

*mesterkedések, homályok, póriasságok, idegen szavak, piszkok tarkáznák: legyen a poétai nyelv sokregisterez Orgel!*⁴

A kötet szövegeiből körvonalazható nyelvfelfogás alapján magától értetődő, hogy a különféle közösségek képzeletvilágához elválaszthatatlanul kapcsolódó jelentések felszabadításával „kivételesen gazdag és sokrétű tapasztalati valóságot lehet létrehívni”.⁵ (Dobos István: *Bevezetés az önéletírásba.*)

Psyché költői nyelve másrészt mentes a konvencióktól, természetes részét képezi az a metaforika, mely a testtel, a testi örömökkal kapcsolatos, hasonlatosan ahhoz a természetességhez, mellyel saját testének természetét, fiziológiáját éli meg. A nyelvkeverésben, a többszólamúságban rejlő szubverzív erő – melyen akár a textuális/szexuális metaforikus kapcsolata is érthető, élvezetet jelent számára. Éppen e természetesség okán lehet, a Weöres-fikcióból elhíresült, a fiatal Wesselényi elcsábításáról beszámoló jelenetet – ha eltekintünk a leírás visszaemlékező aspektusától – az *ars erotica* megnyilvánulásaként is értékelni. A beavatás művészeteként, melynek élménye/öröme a jelenet befogadásának aktusában, az olvasásban aktualizálódik újra.

Psyché nem sokkal halála előtt a „két tucat leánykori zsenéjét” elküldte Toldy Ferencnek, „ítéletét kérve”. Ezek között szerepelt a *Dall* című szöveg is, mely formája ellene *vallomásként* funkcionál:

„Kis kertemet tiprod, / féktelen lovatskám,
Tiéd vagyok, érts-meg, légy ovatos hozzám.
Nem örömet mondám, / De gonoszok/
Szája morog / Reám vádaskodván.
Ha feléd gondolok, harmatos a testem,
Mint nyáron folyóban, gázolsz a véremben,
El-bágyasztol engem. / Mérd eszedre,
Ha kedvedre / Nem mindent tehettem.
Úgy elaléltál, most sebzetten élek,
Ha nem várlak, sírok; és ha várlak, félek;
De még is remélek. / Magam vagyok,
Meg is fagyok; / Véled el is égek.”⁶

A szexualitás és vágy diskurzussá alakításának e példája a vershelyzetet létrehozó nyelvi „szertartás” miatt részesíti a befogadót nagyszerű versélményben – ha nem is a XIX. század eleji Toldyt, hisz ő leginkább feszengve rémüldözik:

„Ha feléd gondolok, harmatos a testem. – Tudja-e Ngs. Bároné, ez mily associatiót kelt menthetetlenül? (Utána Psyché kézírása:) *Hogy ne, 'sz azért írtam.* (Kiemelés tőlem: D. G.)”⁷ Szinte a nyelvi megjelenítés poétikus lehetőségének, a költői szónak az esztétikai izolálásaként is felfoghatók e sorok. E vershelyzetben a megnyilatkozó alany a diskurzusként, jelentésként felfogott szexualitáson keresztül képes valójában saját magáról tudni;

⁴ WEÖRES Sándor: *Vallomás*. Irodalomtörténet, 1972/2. 415. (A kötetben nem szereplő, Kisfaludy emléket idéző Psyché írás alapján.)

⁵ DOBOS István: *Bevezetés az önéletírásba*. Alföld.

⁶ WEÖRES Sándor: *Psyché*. Magvető, 1972. 85.

⁷ WEÖRES i. m. 285.

remek példaként annak az esetnek, amikor az irodalom nyelve lesz az a mező, melynek terében a megnyilatkozó szubjektummá válhat, egy élmény szubjektumává lehet.

A történetvilágban több alkalommal mutatkozik meg a nyelv tehát kettős funkcióban: egyszerre funkcionál hatalmi jelenséggé és ellenállási pontként. Tiltásokkal szabályozza, korlátozza a szexualitás és a vágy diskurzusát, másrészt – mint ahogyan a vers is példázza ezt – hagyja érvényesülni annak élvezeteket felszító pozitív mechanizmusát is. Psyché rokona, Desevffi József Kazinczy szalonjában a nő-figura és a nyelvi alakzatok finom azonosításával kifejezetten esztétikai értelemben értékeli fel Psyché regiszterét „...bátyám egy dallomat ditséré, úgy mond ebből egy piczinke hölgy izgató érintése, meleg lehelle még száz évek múltán is éreztetni fog”.⁸ A saját szexuális *hatalmával* kapcsolatosan ekkorra már biztos tudással bíró „Psyché szájából” e jelenet folytatásának leírása, konkrétan a helyzetet magyarázó szavai a nyelvhasználónak azt az élvezetét jelzik, mely a nyelv egyszerre több regiszterének biztoskezü megszólaltatásából fakad: „Kazinczy úr pedig jutalmul ölibe veve, homlokra tsókola, de nem vala ebben egyéb semmi, mint egy remény-dús tanítvány fel-*avatása* (kiemelés tőlem, D.G.).”⁹

A poetria máskor férfi bőrbe bújva, stílusbravúrt végrehajtva, Balassi hangján ír *Josó neviben Christinának* búcsúlevelet, melynek metaforikája a szexualitás diskurzusokat megsokszorozó¹⁰ hatása miatt okoz esztétikai élvezetet.

Sikamlósságai miatt nem könnyű Psyché szövegeiből idézni minden esetben, de megpróbáljuk most is – kadét-iskolába, tehát a nagy Világba „száműzött” Josó búcsúzkodik szerelmétől, Christinától, versben, leginkább majdani testi kiszolgáltatottságán aggódalmaskodva. A kiszolgáltatottság e történetben is, mint ahogyan arra a kötetben máshol is van példa, a testiséget egy másik dimenzióban, a főzés és evés motívumain keresztül hozza be:

„Sokat gondolok rád, látlak sodró-fával, / Gyenge kis kezében
S mint egy szekér-oldal olly nagy szalonnával, / Öreganyád
Ne felets-el engem, gyöngy harmatos rózsám, / Küldjél sódart,
Szelj ökör-girintzet, remegő violám, / Vagy kegyetlenséged
„Meg-gyűvök még hozzád, drágalátos holmi, / Ha te idegenben
Liktáriomot is szokj nekem pakolni, / Tudgyunk szerelmessen

kolbásszal, hurkával, /
korhadt főző kanálával. //
sunkát, legyél kegyes hozzám, /
bűnit sohajtozám. //.....
nem hagysz éhhez holni, /
eggyásra gondolni.”¹¹

A jól evés, e történetben is a másikkal való viszony „legbőkezűbb módjaként” kap értelmet, e bőkezűséghez poétikai szempontból pedig az oda-adó, vágyakozó test áll legközelebb.

Emlékezzünk arra a jelenetre, amikor Psyché a bécsi „ball” csillogásából Lotus pompában szalad beteg Lackójához:

„Az asztalon Váli Klára főzttyei – el látá barátomat sok Krankenkosttal, *hálám érte* (kiemelés tőlem: D. G.)” – írja Psyché. Ez a gondoskodás – melynek a Psyché leírásában megfogalmazódó morális vonatkozásai egyértelműek – egyúttal a test jól tartásának más, érzéki adottságaira is vonatkozik – ebben a történetben.

⁸ I. m. 135.

⁹ WEÖRES i. m. 48.

¹⁰ Emlékezzünk azokra az intelmekre, melyekkel Psychét figyelmeztetik: „...tudom-é, hogy ez vagy az a sorom olyant mit is jelent, a mire gondolni nem illő.” Uo. 289.

¹¹ Uo. 23–24.

A testi ínség, a „nélkülözés” ez utóbbi jelentése máshol Psyché alakjával kapcsolatosan jelenik meg *Vallomásának*¹² abban a jelenetében, ahol Cseresnyés Sanyi segedelmével szűnik meg hosszú ideje tartó testi *nélkülözése*, és ez utóbbi metafora „pusztán” kontextusától függően nyer értelmet.

A nyelv diszkurzivitásának tapasztalatára utaltunk dolgozatunk elején, azonban a nyelv uralhatatlansága, a nyelvnek való kiszolgáltatottság a verset író Psychének egyaránt alap-tapasztalata. Eklatáns példája ennek az *Árvaság* című vers: „*Tám mondom: Pistim, Jósi-kám, / Nem én, hanem Grammaticám, / Nem sensus, inkább consensus beszél*”.¹³ A tulajdonlás lehetetlensége a hivatkozott versszövegben egy közvetlen jelentésszinten illeszkedik a nyelvvesztés folyamatához. A birtoklás metaforikus kontextusában a kifosztottság a létezés metaforájává válik, melyben nincstelenül és nyelvtelenül, nyelvben idegenül kell lenni.

Ilyen értelemben az „élet” maga is kisajátíthatatlan, és ennek a legkézenfekvőbb szemantikai következménye az élettől való megválást jelölő fogalomnak, a halál fogalmának a játékba vonása. S tudjuk jól, a halál-motívum oly intenzíven kapcsolódik Psyché különféle metonimikus megjelenéseihez, hogy szinte anakronisztikussá teszi a kötet szövegeinek egészét tekintve ezt az alakzatot.

A beszéd hitelének abszolút érvényességéről tehát szó sincs, a külső dolgok függetlenek az éntől, a nyelvi alakzatokkal történő behelyettesítés „lehetetlenné teszi az én közvetlen önkifejezését”. A megértés nem vehető birtokba, hiszen az én nem uralhatja, nem használhatja eszközként a nyelvet, ez pedig az én stiláris felértékelődéséhez vezet. Ugyanakkor a kötet szövegeiből feltárható nyelvszemlélettől nem idegen az (anya)nyelvben-lét – otthonlét jelentésszintjeinek egybecsúsítása sem, jóllehet ebben a viszonyban a *nyelvhez* költői nyelv értelemben kapcsolódik az otthonosság metaforikus értelme. A kötet szövegeiben tehát a nyelvnek való kiszolgáltatottság tapasztalata mentén nem a nyelvhasználat esetlegességének a tudatosítása válik hangsúlyossá, sokkal inkább a regiszterkeverésben, a többszólamúságban galvanizálódó „költői” szó, a nyelvi megjelenítés poétikus lehetősége.

Nos, ez utóbbi metaszintű megfogalmazására is találhatunk példát a Weöres-fikcióban: a nyelvben rejlő érzékelésmód felszabadítása sokrétű és gazdag valóságteremtést tesz lehetővé, a valóságteremtésnek a kötetben azonban nem ez az egyetlen módja. Psyché barátjára, Ungvárnémeti Tóth Lászlóra való visszaemlékezésében írja le a következő jelenetet: „*Eggyyszer azt mondom: – Ficzkó, te merő Abstractumot írsz. Nálad a fa nem fa, hanem valamely idea allegoricus fája; nálad a Tátra nem hegy, hol az ember a lábát törheti, hanem szent magasság, hol Zeusz sas madara honol. Te a Concrétumoktól el-vonod az illatot, mozgást, életet, minden hideg és kemény leszen, márván liget, márván Istennek, márván ember és asszony: te nálad minden kőből és ércből vagy. Ellenben én, ha bármiről írok, úgy érzze az olvasó, mint ha ő enné; ha keblem vagy derekom említém, érzze, hogy véle hállok, vagy legalább is szorosan mellette ülök. Az egész Világ ölelő kurva Vénussza légyek, vagy ha nem lehet, minden olvasóimé.*”¹⁴

Az élő-érzékeli test az esztétikai valóságképzésnek – az idézett részlet szerint – valóban kimeríthetetlen forrása, de nem feltétlenül az egyedüli.

¹² WEÖRES Sándor: *Vallomás*. Irodalomtörténet, 1972/2. 415.

¹³ WEÖRES Sándor: *Psyché*. Magvető, 1972. 127.

¹⁴ Uo. 176.

Úgy tűnik, annak a szubjektumnak, akihez ez a hang tartozik, „furcsának és esetlegesnek” tűnik az elvontság, aki külső, idegen és ezért szabad is marad mindezen teoretikus erőfeszítések közepette, akit nem érint „az egész metafizikai hókuszpókusz”.

Az immanenciához lényegéből következően soha nem jutó transzcenzus fenntartásáról és működtetéséről van itt szó, egyúttal stílusról. A formaadás lehetőségéről, művészetről. Ennek azonban két lehetőségét, formáját írja le Psyché. Nem von el az allegorikus forma-teremtés értékéből semmit, pusztán szembehelyezkedik vele. Az allegorézisből kiépülő versvilág a fikció egészét tekintve azonban esztétikailag ugyanúgy valorizált.

Azaz abstractumokból is lehet költészetet teremteni, csak ebben az esetben az elvontság válik költői erővé.

BOKSZMÉRKŐZES (1976)

Rövid séta a végtelenben

NESZLÁR SÁNDOR: INTER PRESSZÓ

**Fiatalkor Szövetsége
Budapest, 2009
118 oldal, 2000 Ft**

Neszlár Sándor első kötete olyan, külön-külön akár önálló-nak is tekinthető elbeszéléseket tartalmaz, melyek tétova hálózata sajátos hangulatú és mintázott regénnyé formálja a szövegek sorát.

A kötet így egy sokszorosan rejtekező, maszkokat, perspektívákat, elbeszélői nézőpontokat és szerepeket, narratív modalitásokat váltogató önletrajzi regényként – illetve annak imitációjaképp, töredékeképp, hiányaként – olvasgatja magát.

Középpontjában a keresés toposza, az emlékezés és a mesélés révén megképezhető „én” megragadásának vágya áll, és éppen ez a makacs énmeghatározási küzdelem sarkallja a szöveget azokra a pozícióváltásokra, melyek segítségével bekeríthetőnek, körülrajzolhatónak, mintegy térbelileg megképezhetőnek véli a minden maszkban önmagát mesélő személyiséget. A történeteket valami finom álomszerűség, illékonyág itatja át, gyakorta mintha valóban az álmok nem racionalizálható asszociációs technikája, emlékek látszólag felfejthetetlenül egymásra montírozódó

sora szervezné a történetek menetét, ami elég erős legitimációt biztosíthat az *Inter Presszó* pszichoanalitikus értelmezésére is.

A terek, idők, helyszínek váltakozása, az emlékfoszlányok, történetmorzsák mozaikos rendeződése a felszínen tehát valóban az álomszerűség jelenlétét mutatja, ugyanakkor azonban ez az esetlegesség, ez a puha omlékonyág talán csak látszólagos: a szövegek közti motivikus kapcsolatok, retorikai, szemantikai, vagy történetyszerű kapcsolódási pontok egy rendkívül pontosan megtervezett, mérnöki precizitással kimunkált, stabil struktúrát rejtnek. Ez a roppant feszes hálózat, az ismétlések későbbiekben részletezésre kerülő rendszere azt jelzi, hogy a szöveg nagyon is tud magáról, vagy legalábbis szeretné birtokolni a magáról való tudást, ahogyan ezt a vágyát jelzik azok az önreflexív részletek is, amelyekben nyíltan definiálja saját létmódját:

„A fiatalember nem tud aludni. Olvasni kezdi a könyvet. (...) Egyszer csak megjelenik a fekete ruhás lány a váróban. (...) Kis idő múlva megkérdezi a fiatalembertől, hogy miről szól a könyv. A fiatalember krárogva mondja, hogy szerinte az életről. (...) Több rövid történetből áll. Némelyik lapos, van, amelyiket alig érteni. A hangulata az, ami leginkább megfogta. Bár szerinte tele van idegesítő dolgokkal. Állandóan vonattal utaznak, közben mindig álmodnak és félnek. És folyton rágyújtanak, vagy tükrömben nézik magukat.” (105)

A szöveg önmagáról adott meglehetősen tárgyilagos rezüméje, a mise en abyme működtetése arra utal, hogy amint a szereplők, úgy a szöveg is előszeretettel nézegeti tükörben magát, hogy épp úgy saját identitását keresi, vágyik önmaga megismerésére, ahogy ez a készítés hajtja a történetek egymásban (és „valódi” tükrökben) tükröződő szereplőit is.

A lazának tűnő eseményszövés és a strukturális pontosság ellentmondásos irányultsagai a szöveg önismeretének ugyanazon problematikusságára utalhatnak, amely a történetek és emlékek szövevényében önmagukat (önmagát) elveszejtő személyiség(ek)et jellemzi a kötetben.

A feltárulkozás és a rejtekezés, a megismerés és a megismeréstől való menekülés együttes vágya, az ellentétes ösztöntörekvések egymásba épülő dimenziói különlegesen fojtott feszültséget kölcsönöznek az *Inter Presszó* jeleneteinek. Akárha az énben működő élet és halálösztönök harca modellálódna a történet megképzésében egymásnak feszülő energiákban.

„Elmondok egy történetet...” – indítja útjára a kötetet az egyik mesélő, és ettől kezdve a történetek, a történetekből kibomló álmok, álmokká fakuló történetek burjánzása válik az *Inter Presszó* megmunkált anyagává. A történetmesélés heves késztetése a beteljesülésre váró vágy képében jelentkezik az események során, hiszen csaknem minden egyes emlék- vagy történetfoszlányt a vágyakozás cselekményszálai mozgatnak. Tulajdonképp ez az egész kötet egyik tétje is: a kielégülés – nem elsősorban szexuális, hanem érzelmi, egzisztenciális, művészi értelemben – elérésén keresztül az *önmagaság* pozíciójának elérése, az „én” otthonos elhelyezése a létezők közt, ha fogalmazhatok így: egyfajta ontológiai kielégülésre való törekvés.

A kötet hangulata – amelyről a fentebbi idézetben a szöveg is elégedetten nyilatkozik – számomra többször is Mándysnak tűnik.

Hasonló szomorúság, a dolgok tűnékenysége és megragadhatatlansága, az enyészet felett érzett bánat hatja át ezt a víziószerű képekből építkező kötetet is, ráadásul az a fajta kísértetieség, amivel Balassa Péter jellemezte Mándy *Átkelés* című (egyébként szintén bizonyos ismétlődő motívumokat variáló) szövegfüzérét, ugyancsak megjelenik Neszlár Sándor szövegében is.

Az *Inter Presszó* szereplői kísérteties, testetlen figurák, még akkor is, ha testi funkcióik gyakorta kerülnek elő velük kapcsolatban, lényük mégis megfoghatatlan, lebegő, emlékfoszlányokból szőtt háló.

Szinte csak hangjuk van, amelyen folyamatosan emlékeznek, emlékeztetnek, s ezen keresztül próbálnak megtalálni valami fontosat a múltban, egy olyan bizonyosságot, amihez képest legitim módon tudnák felépíteni történeteiken keresztül önmagukat.

Míg azonban Balassa szerint Mándy kísértetei a romlás nyelvét beszélnek, Neszlár alakjai inkább a hiábavaló vágy nyelvén szólalnak meg. A sokszorozódáson keresztüli önmegszüntetés, a történetek tükröződéseinben elveszejtődő „én” kevés sikerrel próbálja identifikálni magát, hiszen folytonos úton levésben létezik, történetek közt vándorol, ismétlődő emlékekben más és más alakban születik újra.

Ez az ideiglenesség, otthontalanság cselekményszerűen is megjelenik a szövegekben, az utazás motívumában jelesül, hiszen a szereplők szinte állandóan vonatoznak valahová. A sínek hálózata voltaképpen a szövegek irányát szabályozó pálya, ami a történetek rendjét határozza meg egy térben és időben egyaránt zajló utazás keretei közt. És pozicionálja

együtt az „én” helyzetét is, mégpedig az utazás toposzának megfelelően idegenként, otthonlanként, keresőként.

A kötet első szövege alighanem ezért viseli a *Vendégkönyv* címet, de a vendég-lét státusa épp ilyen beszédes módon jelenik meg a *Napok* című történet következő megfogalmazásában is: „fellelkesített a gondolat, hogy vendégként érkezhettek haza.” (24)

Ebből a félmondatból szinte emblematikusan bontható ki a kötet által sugalmazott személyiség – kép, az idegenség *mint* otthonosság léthelyzetének „lelkesítő”, tehát mozgásban tartó állapota. (Csak röviden jegyzem meg, hogy a könyv címe, vagy a *vendégszövegek* jelenléte szintén az ilyesfajta köztesség tudatosnak tűnő felvállalását jelzi.)

Természetes módon fakad mindebből az önértelmezés már említett igénye, ami néha talán kissé direkt módon is szerepet kap a szövegben:

„Meg kéne találnom egy nőt, akinek nem tudom a nevét (...) közben pedig magamról sem tudom, hogy ki vagyok igazán. (...) Ha megtalálnám, magamra is rábukkannék? Egyáltalán, el tudná mesélni nekem, hogy ki is vagyok tulajdonképpen?” (68)

Poétikailag jóval finomabban kidolgozottak azok a részek, ahol az „én” kilétének kérdése az időtapasztalat felismerésével párhuzamosan jelenik meg:

„A fénykép egy nyári koncert után készülhetett, apja arcán olyan mosoly ült, melyet csak kellően megtapsolt művészek sugározhatnak, sohasem szerette ezt az önelégült tekintetét. Ahogy kifelé indult, megállt a folyosón, apja portréja éppen a kapcsoló mellett volt. Mielőtt lekattintotta volna, a fénykép üvegében megpillantotta magát, amikor elmosolyodott, tükör és tükörképe megkülönböztethetetlenül egybeolvadt.” (51)

A jelenlét itt az eredet és az időbe vetettség függvényeként válik értelmezhetővé – azért is különösen rétegzetten, hiszen finom áthallást tesz lehetővé Esterházy *Daisy* és *Ágnes* című szövegeinek tükör-jeleneteire, a szerzői eredet és atyafiság kérdéskörével is bővítve a passzust –, ahogyan a történetek mesélésében is az eredet utáni vágy, a kezdet lokalizálásának megkísértése érhető tetten.

Az *Inter Presszó* a világrajövetel, az egzisztencia eredetkutatásának, az emlékezés általi otthonteremtés kérdéskörének hasonló dimenziójában mozog, mint amit frankfurti előadássorozatában *Világra jönni, szót kapni* címmel Peter Sloterdijk boncolgatott annak idején.

Az egyezést *kísértetiessé* erősíti az *Inter Presszó* egy fontos – értelmezésem szempontjából fontos – ismétlődő motívuma, amelyben bizonyos szereplők testén „a kivillanó bőrön gyönyörűséges betűk sorakoznak”. (4, 103, 107), illetőleg azok a jelenetek, amikor bizonyos írások egyes szereplők tenyerén lesznek olvashatók. (pl. 82)

A test publikussá tétele, az „én” mint olvasható, értelmezésre váró felület képzete szorosán kapcsolódik az eddig is érintett kérdéskörhöz, és legalább ilyen szorosan kapcsolódik Sloterdijk előadássorozatának első, *A tetovált élet* címet viselő felvezetéséhez.

A német filozófus itt a valóságos kezdet azon problémájáról beszél, mely szerint az számunkra csak a „már – elkezdve – lenni” eredményeképp adott, hiszen saját történetünket csak akkor tudjuk elkezdni mesélni, amikor már benne állunk annak kellős közepében.

Borges *Homokkönyvével* példálózva fejti ki, hogy azért lehetetlen felütni emlékeink szövegének első oldalát, mert – az argentin szerző szövegében szereplő mágikus kötethez hasonlatosan – életünk könyvének fedőlapja és az „első” oldal között is minduntalan

újabb lapok bukkannak fel, s így valójában egyik oldal sem tekinthető elsőnek, bármilyen közel is legyen az a borítóoldalhoz.

Jelenünk nem más, mint régebbi kezdetek homályos hieroglifa írásainak szötteése, amit meg kell jeleníteni ahhoz, hogy valamit mondani tudjunk. E hieroglifák „alapszavait” nevezi Sloterdijk *tetoválásoknak*, *bőrünk alá szúrt hieroglifáknak*, és – mint mondja – ezek az egzisztenciális tetoválások azok, amelyek történeteinket formálják. Ám az „első lap” lokalizálhatatlanságának értelmében ezek a tetoválások mindig régebbi hieroglifákra utalnak, a végtelenségbe helyezve olvashatóságunk lehetőségét.

Az *Inter Presszó* emlék-áradata, a történetek egymásba hajló eredetkutatásai, a teleírt testfelületek csábítása mintha csak ezt a halványuló tű – írást próbálná kisilabizálni, a kezdet megválaszolásán keresztül kísérve meg választ adni saját ittlétének kérdésére. És mivel elsőkötetes szerzőről van szó, a világrajövetel és a szóhoz jutás problémája nem csak filozófiai, de természetesen praktikus értelemben vett szerzői problémaként is fontos mozzanata Neszlár Sándor művének.

A kezdet, a születés olyan traumatikus esemény ezért, amely makacsul harcol saját megmutatkozásáért, ám a ráarakódó fedőemlékek, átírások, elfojtások és újraértelmezések olvashatatlanná teszik hieroglifáit. Az *Inter Presszó* ismétlései az eredet traumájának körüljárását több irányból is poetizálják. Ilyennek látom a *Napok* című fejezet azon momentumát, amikor a vendégként hazaérkező elbeszélő egy álarcosbálba érkezvén maga is álarcot öltve lép be a szülői házba.

A jelenet, mint az eredet, a múlthoz való kapcsolódás, az idegenség (maszk/) és az örök keresés példázata felidézheti Alain-Fournier nagyszerű regényének, az *Ismeretlen birtoknak* „ősjelenetét”, a különös, álarcos ünnepséget megleső szereplők traumatikus pillanatát, amely aztán egész életüket a keresés dimenziójába helyezte.

Ebben a szövegközi értelemben az irodalmi múlt, mint eredet (pillanatnyi) lokalizálása az *Inter Presszó* identifikációs gesztusaként magyarázható, másrészt pedig az idegenként bolyongó elbeszélő a maga genealógiai kezdeteihez való (pillanatnyi) visszatérését is ön-értelmezési kísérletként teszi értékelhetővé.

Hasonló „ősjelenet” a (kissé didaktikus elnevezésű) Paradicsom Bisztró-beli eseménysor, ami aztán több perspektívából is visszatérő momentuma lesz a szövegeknek, és meg lehetőségen egyértelműen erősíti az elveszett Éden utáni vágy képzetét a kötet keresés-motívumát illetően. Az emlékezés ilyképp az ős-esemény(ek) elvesztésének analitikus feldolgozásaként, egyfajta önterápiaként is magyarázható lesz.

Itt kell visszatérni rövid időre a kötet már említett kísérteties jellegére, és az eddigi szempontokat tovább bővítve megkockáztatni azt az állítást, hogy a szövegnek ez a sajátossága a Freud által kidolgozott terminus (das Unheimlich) felől is érvényesnek tűnik.

Freud a kísérteties megjelenését valami elfojtott visszatéréseként fogja fel, és ez a visszatérés, ismétlődés a szorongás érzetével párosul.

Az *Inter Presszó* alapvető szerkezeti megoldása pedig éppen az ismétlések sorában keresendő, minthogy az egymásból generálódó emlékek, álmok és történetek foszlányai különféle szövegszinteken időről időre felbukkannak a történetek során.

Ez a retorikai kísértetjárás a legváltozatosabb formákban hálózta be a szöveget, így például azonos események különböző perspektívák, elbeszélői pozíciók irányából kerül-

nek újramondásra (pl. 103 és 107), máskor bizonyos motívumok kerülnek új szövegkörnyezetbe, mint a tűzeset a *Temetés* és a *Van den Budenmayer* című fejezetekben.

A szereplők is vándorolnak a történetek között, így például a szöveg által csak „a szokatlan galléros férfi”-nek nevezett figura, akinek kísértetiességét tovább fokozza, hogy tulajdonképpen semmit sem tudunk meg róla imént említett öltözködési sajátosságán kívül, de egyes szövegegységek, rövidebb-hosszabb mondatok újbóli felbukkanása is az ismétlődések sorát gyarapítja.

Sőt, egész fejezetek – így a *Balet* és a *Szobor* címűek – tekinthetők egymás álomszerű átiratainak, ahogyan a Paradicsom Bisztró és az Inter Presszó, a történetek két (?) alaphelyszíne is egymásban tükrözteti, ismétli magát.

Freud a hasonmás-képzetet is a kísérteties kategóriája felől magyarázza, és az *Inter Presszó* e tekintetben is alátámasztani látszik ezt a feltételezést.

Egyes szereplők ugyanis alighanem egymás tükröződéseként, alakmásaiként jelennek meg a szövegben, ám ezek a beazonosíthatóságok sohasem egyértelműsíthető módon, inkább csak sejtetésszerűen öltenek testet.

Így például a *Van den Budenmayer* fejezetben mindvégig egyes szám harmadik személyben mesélődik el a zeneszerző története, mígnem az utolsó szakaszban egyes szám első személyre váltva a szöveg mintegy visszamenőlegesen aláaknázva magát az elbeszélő én-t saját elbeszélése tárgyával azonosítja. (62)

Ráadásul az utolsó fejezetben, egy teljesen más tér-időben játszódó eseménysor keretein belül az elbeszélő „az én zeném csendül fel” mondatával (115) lehetőséget nyit arra, hogy újfent (a már halott?) zeneszerzővel váljék, ha csak egy pillanatra is, összemontírozhatóvá.

Ennél talán kevésbé szofisztikus az a megoldás, amikor különböző szereplők csupán egy betűjellel neveztetnek meg, és hogy, hogy nem, ezek a jelek a kötet fedőlapján szereplő szerzői név monogramját adják ki. Elképzelhető az *Inter Presszó* egy olyan olvasata tehát, mely szerint a kötet összes alakja voltaképpen egy önmagát kutató elbeszélői én leválasztott része, aspektusa vagy töredéke.

Az én-törmelékek egymáshoz, emlékeikhez, múltjukhoz vagy történeteikhez való viszonyaiban így az elbeszélő szubjektum ösztönkésztetései, irányultságai és küzdelmei allegorizálódnak, amelyek különböző kerülő utakon ugyan, de az eredethez való visszatérés vágyától hajtva mozognak.

Ezek a vektorok futnak össze a kötet utolsó, *Szobor* című zárófejezetben, ahol az elbeszélő egy titokzatos ünnepély díszvendégeként jelenik meg.

De milyen szoboravatás ez? Talán inkább valamiféle szakrális áldozati ceremónia, ön-felszámolási rítus, Dionüszosz-ünnep és színházi előadás víziószerű együttese, ahol minden csupa bizonytalanság, kétség és utalás.

Az álarcos ünneplők a *Napok* c. fejezet karneváli figuráit idézik, sőt mintha a ceremóniára a kötet összes szereplője összesereglett volna:

„A tömegben. Néhány ismerős arcot vélek felfedezni. De ők úgy tesznek, mintha nem ismernének.” (110)

A sejtetések, az események valószerűtlen, nem formalizálható mintázata tartózkodik minden kategorizálható, rendezettségű szervezhető állítástól, a maszkos vendégekhez hasonlóan mintha a szöveg is elfedné a maga arcát. Akárha valamiféle magzati negativitás,

világrajövetel előtti pillanat körülírása történne meg, a születés traumáját megelőző pillanatok ünnepisége, ahol az álarcos én-töredékek a díszvendéggel együtt várják a szoboravatást, az én-megképződését, anyaggá válását. A pozitív állítások és vélekedések, karteziánus entitások hiánya, az ellentmondások feloldásától való elfordulás, a „nem tudás tudásának” öröme ismeretelméletileg a negatív szabadság szókratészi terébe helyezi a történetet, amely emellett idővel való játéka okán is kivonja magát a racionalizálható magyarázatok illetékessége alól. A ceremónia egy pillanatában a *vendég* ugyanis ismerős mondatokat hall meg a színpadon folyó előadásból:

„Saját álmaim hallgatom. Nagyszerű előadásban.” (115)

Az önnön megszületésére készülő „én” tehát azokat a történeteket hallja, amelyek alighanem az *Inter Presszó* című kötet majdani szövegeiként az emlékezés eredőjét veszik üldözőbe, megszabadulni akarván a szorongás traumájától.

Ám a szoboravatás pillanata előtt a szöveg véget ér, a materializáció mintha nem történne meg, sőt, a szöveg utolsó mondata („Kezdem mesélősen”) visszahajlítja a történetet az első elbeszélés hasonlóképpen induló meséjéhez.

Ez a visszahajlás, a világrajövetel előtti utolsó önkívületi pillanat végtelenbe feszítése magyarázza az *Inter Presszó* poétikai elkötelezettségét a köztes terek, a rések, szakadékok iránt, az akcideneciák ünneplését, a szubsztanciák elutasítását és az idegenség furcsa örömének elfogadását.

Szabó Gábor

A beszéd néma vágya

MIKOR FELÉBREDTEM, NYÁR VOLT. NŐVERSEK FINNORSZÁGBÓL

**Napkút Kiadó
Budapest, 2008
102 oldal, 1290 Ft**

Nőversek Finnországból – ez az alcíme a *Mikor felébredtem, nyár volt* című vékony kis antológiának, amely négy kortárs finn költő – költőnő? nőköltő? –, azaz Marjo Isopahkala, Saila Susiluoto, Mari Velin és Merja Virolainen verseiből ad válogatást. A nőversek megnevezése így már a könyvvel való első találkozás során zavarba ejtheti az olvasót. A kötet összeállítója és fordítója, Pusztai-Varga Ildikó utószavában a következőképpen magyarázza e kifejezést a négy költő négy különböző hangjáról szólva: „Bennem [...] összecsendenek. Abban, hogy mindannyian ki tudjuk, ki merjük mondani a két szót: nő vagyok. [...] Nőverseket tart kezében az olvasó.” (96.) A személyes hangvétellő vallomás azonban nem csupán a fordítót avatja a versek társszerzőjévé – pontosabban leplezi le e mindig fennálló társszerzői

viszonyt –, hanem a mindenkor – ám sejtetően mégis „csak” női – olvasók lehetséges sorsközösségét sejteti a szövegekkel. Az utószó tanúsága szerint így kettős kulturális közvetítés a kötet feladata: bepillantást engedni a finn kultúrába, valamint a nők titokzatos életébe.

De vajon valóban titokzatos-e ez az élet? Valóban létező kategória-e a nővers, és ha igen, ebből szükségszerűen következik-e, hogy nőírókról is beszéljünk? Vajon nem rabságg-e efféle meghatározások mentén gondolkodni? A kötet nem egy versének tapasztalata szerint a női létezés eleve hajlamos a rabságra, igaz, az soha nem egyértelműen önkéntes. Ebből a szempontból talán Isopahkala írásai a legharcosabban feministák, miközben a *[Nő voltam]* kezdetű verse kiábrándult kritikája a női alávetettség elleni felszólalás lehetőségének is. Az e versben beszélő nő, aki már csak múlt időben beszél „a” férfival szembeni megaláztatottságban megnyilvánuló nőiségéről, a következőképpen zárja szikár vallomását: „És ők, / a férfiak a bárpultnál, / leköptek és ordítva vágta a fejemhez: // KIBASZOTT KURVA FEMINISTA” (19.) A feministának bélyegzés itt a férfi általi tönkretétel utolsó stációjaként jelenik meg, a kör bezárult, a kiszolgáltatottság nem tehetetlenség és nem döntés kérdése, hanem elkerülhetetlen létállapot. Ugyanakkor Isopahkala versei is akkor válnak erősekké, amikor a hétköznapiakból elemelt képei nem fordulnak át példázatokba, hanem saját egyszerűségükben válnak súlyosakká: „Az orrát szívesebben dugja / a szent újságjába, mint az én / kicsi kerek köldökömbe. // De a fogkrémtubust mindketten / durván a közepéről nyomjuk. // Ez örökre összeköt minket.” (16.)

A női tapasztalatok valóban szűkösek, ám csak annyira, amennyire minden tapasztalat szűkös, ami számot vet az érzékelés elkerülhetetlen határaival: „vajon összeilleg-e a csont-

jaimmal?” (91.) – szól Virolainen kérdése. A kötet alaphangulatára sem a harcok kétségbeesés, sokkal inkább a várakozás, a kivárás állapota jellemző. „Arcom a Jeges-tenger felé fordítom. / Várom a mesebeli herceget.” (7.) – írja Isopahkala. „A víz kiárad, akár a könnyek, amíg ki nem találok valamit.” (30.) – ez már Susiluoto prózaversének részlete. Ebből a látszólag tétova, köztes időből szólnak a kötet versei, a még minden megtörténhet vágyakozásából. Az idő azonban nem múlik, vagy ami ugyanazt jelentheti: szinte észrevehetetlenül telik, ami a remény és a reménytelenség állapotát egyaránt megmerevíti: „Kifakult műanyag rózsa / a szimmetrikusra rendezett temetőben / az egyetlen jel: az idő múlik.” (8.) – így Isopahkala. „Az udvari vécé falán francia / filmmagazin lapjai – / mindennapi nyelvóránk. / Yves Montand több évtizedes mosolya.” (66.) – olvassuk Velin versét.

A várakozás pedig mindig vágyakozás is egyben, ám nem csupán valaki, egy személy, de valami, a szavak érkeztere is – mindezt szépen példázhatja Virolainen *Pillangókisasszony* című verse is, amelyben a megfogalmazás kétértelműsége egyszerre erősíti meg és leplezi le a bizonyosságot: „köztünk nincs semmi, / köztünk nincs semmi.” (87.) (Vajon a finn eredetiben is ilyen erővel működik e paradoxon?) A megfogalmazás iránti igény és annak – talán csak időleges, de egy elhúzódó jelenben időleges – megvalósulhatatlansága egyszerre jelenik meg a kötet erősebb verseiben: „most mondanom kellene valamit. Sírt.” (27.) – írja Susiluoto. A beszéd iránti beteljesülhetetlen vágy azonban alkalmat adhat valami másra: a metafora, a költészet születésére.

Hiszen a kötet verseinek legnagyobb tétje talán az, hogy a magánsuttogás többé tud-e válni a privát beszédnél, egyáltalán, kell-e hogy többé váljon, nem elég-e, ha „csak” valami más lesz: netán megosztható. „Anya azt mondta: nincs, nincs egyéni szenvedés, sem megoszthatatlan boldogság.” (42.) – írja egyhelyütt Susiluoto, akinek erős, több tételes prózaversei amúgy is sajátosan reagálnak erre a problémára. A finoman komponált *Fecskefészek* esetében például eldönthetetlen, hogy egy vagy több nő történetét olvassuk-e, de ez a kérdés végül is lényegtelennek bizonyul, amennyiben személyhez kötődésük ellenére személytelen helyzetekkel, azaz sorsmintázatokkal szembesülünk. Így ha elfogadjuk, hogy e kötet versei várakoznak és vágyakoznak, be kell látnunk, hogy nem csupán egy személy vagy a megfogalmazás érkeztere, de arra az eseményre is, hogy a véletlenszerű mintázatokon túl megpillantható legyen valami rend. Így nem lehet véletlen a Ji King sem, mint választott hagyomány (Susiluoto több versét a Ji King jelei kísérik), hiszen az ősi keleti jóslás lényege is az esetlegességek mögött meghúzódó sorsszerűségek felismerése. „A lány egész nap az eget nézte, nézte, amíg semmi nem tűnt többé véletlennek”. (48.) Ha pedig a véletlen túl feltűnhet a rend, a magánbeszéd sem magánakvalóság többé, hanem eszköz e rend felismerésére. (E ponton érezhető e szövegek rokonsága – a női írás kategóriája ellen különben oly gyakran tiltakozó – Tóth Krisztinával is, akinek *Vonalkód* című prózagyűjteménye a József Attila-i „törvény szövedéke” motívumot megidézve várakozik a rend megnyilatkozásának pillanatára.)

„Az ablakhoz lépsz, / lehunyod szemed. / A táj lassan kirajzolódik a homályból.” (70.) – olvashatjuk Velin szűkszavú írásainak egyikében. Velin haikuszerű verseinek egyébként is különös, néma zenéje van, amelyek egybemossák a fogalmi és az érzéletes tapasztalatokat. Világának a kötet többi szerzőjének verseivel is rokonítható tulajdonsága, hogy a sűrítésre való törekvés célja soha nem az enigmatikusság, sokkal inkább az érthetőség fo-

kozása. „Letörik egy darab a felhő pereméről, / a vágyott életből. // Szerethettem volna, beszéltem volna valamiről. // Ezért a hó, / a fény, a messzi eső csendje. // Írok neked. / Első olvasásra megérted.” (69.) A metaforizáltság így nem cél, hanem a beszédre vágyó némaság elkerülhetetlen következménye.

Ezt a furcsa, néma zeneiséget hangsúlyozza a kézbe simuló kötet a maga tárgyiasságában is, amely a leginkább egy CD-lemez tokjára emlékeztet. Mondhatnánk: e dalok megszólaltatására azonban az olvasásunk szükséges. *(Fordította és válogatta Pusztai-Varga Ildikó.)*

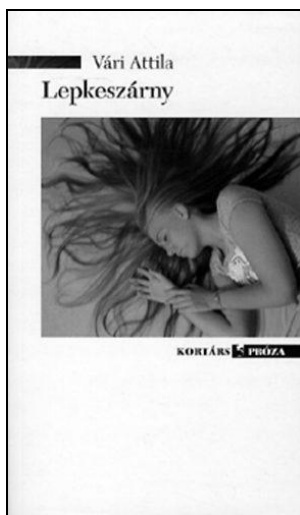
Turi Tímea

MŰTEREMBEN (1994)

A magány mintázatai

VÁRI ATTILA: LEPKESZÁRNY

**Kortárs Kiadó
Budapest, 2008
272 oldal, 2300 Ft**

Vári Attila legújabb válogatott novellái a Kortárs Kiadó gondozásában jelentek meg 2008-ban. A kötet az elmúlt években folyóiratokban részben már közölt szövegeket tartalmazza.

A kritika többször számon kérte a rendszerváltás vagy a „puha diktatúra” regényét a kortárs irodalmon. Az utóbbi években megjelent írások közül Marton Mária *Istentelen század* és *Tájképre nincs idő: szocialista lányregény* című szövegeit emlegetik ilyen, a hiányzó úrt betöltő kísérletként. A két regény témájában és problémakezelésében mindenképpen, esztétikai felfogásában, nyelvi megoldásai-ban azonban semmiképpen sem végzi el ezt a feladatot.

Vári Attila nemrég megjelent kötetében, bár valóban nem a regény műfajában, de sokat és invenciózusan foglalkozik a kérdéssel. Bár az általa olvasott és újraírt történetek játéktere tágabb intervallum, szereplői a második világháborútól a rendszerváltásig tartó időszakban mozognak. Ez a próza a 20. századi Közép-Európa történetét sokszorosán behatárolt helyszíneken, az elválasztás poétikai alakzataira épülve ábrázolja. Hasonló történik a szerző 2001-ben megjelent *Cselédfarsang* című regényében, ahol

a rendszerváltás(ok), elsősorban Románia közelmúltjának feldolgozásával találkozunk. A *Lepkeszárny* novellái az utóbbi néhány év kedvelt és termékenynek bizonyuló mikro-történeti narratíváját követik. Az elbeszélő a világtörténelem és magánmítoszok szövedékéből hozza létre szövegtereit. A kortárs magyar irodalomban már begyökerezett poétikai hagyomány azonban ebben a gyűjteményben sok újdonságot kínál. Az irracionális elemekkel erősen telített, elsősorban az elhallgatás retorikai formáira építő nyelv segítségével olyan finoman kidolgozott világ jön létre, amely mindenképpen figyelemre érdemes.

A mágikusként aposztrofált realizmus készletéből szőtt organikus szövegphálózat a titkos kapcsolatok, beteljesületlen szerelmek, évtizedekig kísértő, szereplőit némaságra, csendre, boldogtalanságra ítélő események változataiból épül. Vári Attila novellái a csend tereiben játszódnak, kedvelt témái a második világháború és a szocializmus „kis történetei”. Elbeszélései historikummal telítettek, az őket összefűző tematikus szál sokszor mégis a varázslatos, csodás dimenziói jelentik. Az álomszerű, benyomásokra, reális vagy képzelt emlékképekre hagyatkozó helyek elbeszélései éppen ezért nem elsősorban nagyvárosi, beépített környezetben játszódnak. A novellák legnagyobb, legzsúfoltabb helyszíne is kis-

város. Az ennél kisebb kulturális tájakat, a falu és az erdő világát a szerző az elszigeteltség, körülhatároltság toponímáit használva rajzolja meg. A táj szemantikájának kézenfekvő olvasási lehetőségeiben a magányra épülő sorsesemények változatos formái valósulnak meg. A beszédterek imaginárius képzeihez a kutatás, nyomozás aktusai (rejtélyek, megfigyelés, felderítetlen gyilkosságok) társulnak. A nyomozó, felderítő, kutató munkájához Vári Attila a megörökítés, az emlékek mediatizálásának szokásos formáit (fényképezés, festés, rajzolás) használja, a gyakori médiumváltások által uralt prózakötet mégsem kiszámítható stílusgyakorlatokból áll.

A kötetet kezdő novellában, *A főhadnagy úr karácsonya* című szövegben a vázolt szövegösszetartó tényezők már megtalálhatók. A főhadnagy történetét szerelme (sógornője) elbeszéléséből, egy újságíró nyomozásából, saját elbeszéléséből és szemtanúk visszaemlékezéseiből ismerjük össze, rakhatjuk össze. A második világháborús áldozatok, az ötvenes évek tisztogatásainak áldozatai és a prekolumbián múmiák genetikai azonosságának hihetetlen meséje a sorsszerűen és teleologikusan haladó történelem szabályait működteti olvasási módként. A történetet az a fiziognómiai és antropológiai képtelenség szervezi, mely szerint „az azonos körülmények között, azonos cél érdekében fölládoztak szervezetében” beálló biológiai módosulás a hősi halottakat egymás ikertestvéreivé teszi. Az elbeszélői hangban markánsan jelenik meg az a különleges temporalitás, amitől a kötet elbeszélői attitűdje a történeti narratívák autentikus követési szándéka ellenére is személyessé válik. Az idő lelassul, sokszor áll, ahogy a főhadnagy jégbe fagyott katonatársa sem öregszik már. A mumifikálódás, a testek konzerválása a fotográfiához hasonló szereppel bír és bukkan fel újra és újra. A kísérteties hasonlóságok a *Szarvaskút* című írásban is ott vannak. A rendőrség elől menekülő szerelmespár erdőben megégett holtteste a dániai (tollundi) bronzkori ember múmiájához hasonló alakot öltenek. Vári elbeszéléseinek nyelvi regiszterei sűrítésekre és kihagyásokra épülnek. Ezek az eszközök rejtőzködő párhuzamokat eredményeznek, így a *Szarvaskút* elbeszélője is csak finoman sejteti az azonosítások eredetét. Hogy a mumifikálódott bronzkori férfi is éppen egy kivégzés, ítélet-végrehajtás áldozata lehetett, ebből a szövegből nem tudhatjuk meg. Az ehhez hasonló „emléknyomok” azonban a rejtőzködő jelentésekre figyelmeztetnek. A sokirányú, nagy mennyiségű kultúrtörténeti anyagot mozgó szöveghalmazban óvatosan kell mozognunk.

A történetekben a „kimerevített pillanat”-nak jelentősége van, a legtöbb alkalommal a szereplők–narrátorok életének egyetlen boldog, felhőtlen eseményét rögzíti. Így *A főhadnagy úr karácsonyában* a tiszt képét rejtő kámea fényképtartó nemcsak a holttest azonosításának eszköze. A *Jégesőben* a vizuális elbeszélésmód segíti az elbeszélőt, itt az évtizedekig őrzött fénykép mellett egy sajátos laterna magica is szerepet kap. A vetítővászon ez esetben olyan falfelület, amelyre egy kés pengéje vetíti a fényt. Ezt a „filmet” nézi a háborúban elesett férje sírját kutató öregasszony. A saját sors és a közösség történetének filmkockái váltakozva jelennek meg. „Most ismét látta a késről a bádoglemezre vetülő képet, Edét, ahogy szomorúan nézi a dombról a határ túloldalára került faluját. Azt, ahogy a román katonák szögesdrótot feszítenek a patak hídjának közepére...” „Akkor készült a fénykép, amely most életre kelt, a bécsi döntés után, amikor Ede visszatért Bolognából, immáron kész mérnökként, s a megadott koordináták szerint úgy számította, hogy a falu, ahol ősei birtoka s a kastélyuk állt, visszakerül Magyarországhoz. De nem.” Miközben az emlékezés változékonysága, megbízhatatlansága válik szövegszervező erővé („A cigarettatárcá-

ban, hat-kilences nagyításban ott volt az a kép, amely senki számára sem volt értelmezhető...”), a geokulturális tér meghatározottságai mégis állandóságot, a *kiszámíthatatlanság állandóságát* adják a novelláknak. A 20. század „határhúzásai” valóban megfejthetetlen, értelmezhetetlen abszurdként jelennek meg.

A keresés, kutatás aktusai olyan átmeneti rítusok, amelyekhez kulturális antropológiai megközelítésekben a siratás, temetés szertartásai is kapcsolódhatnak. Ez történik ebben a prózában, ahol a vándormotívumként megjelenő spontán mumifikálódások a sértetlenül megőrzött test illúzióját nyújtják. A gyakran fényképező szereplők a kapcsolatok változatlanságának dokumentátorai, bár a narrátorok a kísérteties, kiszámíthatatlan világot is felvillantják. A *Jégeső* boldog, szeretkezés utáni pillanatának fényképe ezt a kontúrt is a főszereplő arcára rajzolja: „egymáshoz fagyott jéggyöngyök halotti maszkja”.

A jellegzetes kelet-európai történetmondó hagyomány és a térség történetét megérteni vágyó orális narratívák sokszor az összeesküvés-elméletek, fatális véletlenek köre építik mitológiáikat. A magyar történelem kultuszképző mechanizmusainak termékeit mindannyian ismerjük: Görgey árulása, Clemenceau magyar menyje, Teleki Pál öngyilkossága, Kassa bombázása, ifj. Horthy Miklós elrablása. A kollektív emlékezetben fontos, sokszor tragikus vonatkozási pontok (elvesztett háborúk, kiábrándító békeszerződések) vélt vagy valós háttér-megállapodásokra épülnek. A bonyolult folyamatok egyetlen apró momentummal, sokszor tévedéssel helyettesíthetők, így érvényteleníthetők. A sor tetszés szerint bővíthető, további példákat közöl Vásárhelyi Mária közelmúltban megjelent kitűnő könyvében (*Csalóka emlékezet: A 20. század történelme a magyar közgondolkodásban*. Kaligram, 2007).

A titkos találkozók, a világpolitikai szükségszerűségeket figyelmen kívül hagyó paktumok története a hitelesből és a „népi hagyományból” egyszerre alakul. Kémek és rejtett haditervek adnak egymásnak találkozót Vári Attila novelláiban is. A kötet két szellemes, izgalmas szövege (*A cárné kegyeltje*, *Három éj Debrecenben*) témájául a második világháború két mitikus minőséggel terhelt elbeszélését választja. A történetek árnyalt, kidolgozott, a karneváli struktúrát tökéletesen teljesítő szövegek. Idejük az éjszaka, szereplői átutazók, helyszíneinek atmoszférája szabályokat felfüggesztő. *A cárné kegyeltje* egy bizonytalan származású, női ruhában és személyazonossággal, orosz grófnőként kémkedő szovjet hírszerző fantasztikus története, akiről csak csattanóként tudjuk meg, hogy az NKVD (férfi!) ezredese.

A *Három éj Debrecenben* anekdotikus szerkezetéből ismert és mitizált történet bomlik ki újra. Karády Katalin és Újszászy István szerelmi viszonya ezúttal csak háttére egy kém-történetnek. Vári Attila novellájában három egymás felé tartó történetet, három fragmentumot olvashatunk. Az elbeszélés a krimi eszközeivel él, a végsőkéig elhalasztja a megoldást, valójában minden töredéke rendelkezésünkre áll. Bár a novella mottójául választott mondat olyan előszöveg, amely a rejtélyek megoldása felé hat: „Az abszurd nem irodalmi irányzat, hanem Erdély utolsó száz esztendejének egyetlen szóban kifejezhető története.” A szöveg fő témája a Petru Groza későbbi román miniszterelnök (a szövegben indokolt okból, de az elrejtés, az olvasó megtévesztése jegyében Grosch Péterként mozog) és Nagybacsoni Nagy Vilmos magyar főparancsnok közti titkos találkozó szervezése. A testet öltött közép-európai abszurd maga, hogy Groza és Nagybacsoni osztálytársak voltak. A hézagos Újszászy-életrajz felvillantása pedig ismerős figura metamorfózisa. A sokat idézett

kultuszképző történeti kánon hagyományába illeszkedő titokzatos alakot rejt (a kettős ügynök, átálló ügynök toposzát).

A *Fenyőember* szövegében egy könyörtelen belügyes tiszt történetét ismerjük meg. Mivel a kötetben a hallgatások, szorongások a korból és rendszerekből természetes módon adódó körülményként alakulnak, a diktatúrák működésének sokszor felvetett etikai kérdéseihez is közel kerülünk. Az ismert tétel szerint a totalitárius rendszerek hétköznapi emberekből hozzák létre fenntartóikat, akiknek elfojtásai és traumái sem nem nagyobbak, sem nem differenciáltabbak, mint bárki másnak. Ennek megfelelően a profi végrehajtót a számára ideális életterben látjuk először. A kertjét szerető, csak abban örömet és harmóniát találó munkás, az egész életében egyetlen nőt szerető férfi képe a kíméletlen vallatással szembeállítva megvalósult képtelenségként, zavart keltő antinómiaként áll előttünk. Miközben végig tudjuk, meglepődésre semmi ok. A hatalom fiziológiai, pszichikai, morális kérdései körül forogva a novella finoman újraindítja *Dávid király és Betsabé* történetét. Bár a vetélytársát eltávolító *fenyőember* szerelmét a hűségesen szolgált, védett rendszer öli meg, a szöveg a bűnhődés kérdésénél nem időz hosszan. A végső állapotként kialakult tökéletes magány közegében nem büntetést látunk, inkább egy hagyomány jól strukturált felidézését. Eszerint a teljes elszigeteltségben a „hős” számára a „mindent megúsás”, a büntetlenség állapota a legkiábrándítóbb. Ez a közérzet a megválthatatlanság tudásával élésködik a személyes sorson. („A halál pillanatában csak egy asszony nevét sikolthatjuk.”) A téma hasonló felfogása gazdag irodalmi hagyományba épül (Gyakran él az esz-közzel a modern amerikai regény. Pl.: Truman Capote: *Hidegvérrel*, Edward Bunker: *A vadállatban is van szánalom*). A rögzítés, ábrázolás a *Fenyőember* főszereplőjének életében már nem önkifejezés, a festmény a titkos kódok közvetítő eszköze: „Egy olyan titkos világ térképe, amelyből még a legjobb rejtvényfejtő sem tudna kibogarászni semmit.”

A kötet elbeszéléseinek másik csoportját (*Lepkeszárny*, *Visszhang*) olyan novellák alkotják, amelyekben meglepő, látszólag motiválatlan cselekvések utáni nyomozás áll a középpontban. A két rendőr barát közül az egyik értelmetlenül kivégzi a másikat. A titokzatos horgász közelében dolgozó festő, aki maga sem tudja, mit lát, de az az életébe kerül. Az *árnyékvadászban* a természetes környezetben mozgó harmonikus élettereit a fenyegetés képei árnyalják. A fényképész főhős kisajátítani akarja a pillanatot, célja a valóság birtoklása: „Én így vadászom.” „Néha az árnyék többet árul el a dolog lényegéről, mint maga a valóságos képe.” Végül ő is csak egyetlen momentum – zsidó szerelmének fotója és a pillanat emléke – nyomában jár. A lányt élete végéig gyászolja, találkozásuk csak a közönsnek szánt sírkőre vésett nevük egymás mellé kerülésével lehetséges. A kötet cselekvéseit a szakralitás határozza meg. Azonosításra váró korpuszok (*A főhadnagy úr karácsonya*), hiányzó vagy eltűnő holttestek (*Fenyőember*, *A jégeső*, *Az árnyékvadász*), olyan sírok, amelyek a túlélő emlékezet mauzóleumai (*Az árnyékvadász*, *Kőpad*).

Néhány novella főszereplői olyan magányos hősök, akik életformaként is készen kapják a belső magányosságot. Az intézményes keretek közt szerveződő, kezdettől csak párbeszéd-képtelenséget adó szocializációs minta változataira a nevelőotthonokban felnövő történetei épülnek. Az ő mozgásterük a számukra ismeretlen közösségi rítusok, befogadási és elengedési szertartások mellett, azokhoz csak lazán kapcsolódva jelölődik ki. A *kérményseprő* rokonok nélkül, árvaházban nevelkedett hőse meggazdagodik, de végül visszatér régi szakmájához és identitásához. A cigányprímás lányával kötött házassága ku-

darcba, majd a család vérbosszújába, a hűtlen feleséget megbüntető gyilkosságba torkollik. A kísérletező, áramütés miatt meghalt ikonfestő (*A réz-mágnes*) maradványai egy groteszk, vidám temetési szertartás kellékei.

Az egyedüllét végső, neutrális formája az az állapot, amelyben nem az zavaró, hogy nem tudják kivel megosztani történeteiket, hanem hogy nincs már mit megosztani. A *Lepkeszárny* elbeszélései e folyamat szakaszai. A *Marionett* című novellában az országutat járó vándor bábos csavargó hős. Félresikerült szerelmének története természetes módon végződik bosszúval és halállal. „Nem bántotta a magány, hozzászokott, igazából soha nem volt senkije.” A vándorcirkuszos számára a játéktárgyak az önkifejezés egyetlen lehetséges formái. Komikus, önleleplező darabjai, meglepő előadásai egyszerű mimetikus aktusok, amelyekben mégis az élet enciklopédikus feldolgozásának nagyszabású tervét valósítja meg. A kérdésre, milyen darabokat játszik, csak ezt válaszolhatja: „Az életet. A teljes életet, és ahhoz nincs szükségem közönségre.” A semminek vagy senkinek bábozó ember történetében minden szereplő játékbaba, problémáit csak ebben a virtuális térben képes elrendezni. Az őt elhagyni készülő szeretőjének is a játékautó lesz a koporsója. Nem először történik, hogy folklór elbeszélés-változataiból, átalakuló modern mesék születnek. A báb-játék a sorsra azonnal reagáló kicsinyítő tükörként jelenik meg Gion Nándor *Virágos katoná* című regényében (a kezével játszó Gilike történetében). A rítusok profanizált, kisajátított adaptációját, egy hasonlóan különös temetési szertartást ismerünk meg Mészöly Miklós egyik novellájában (*Szárnyas lovak*).

A *Szarvaskút* szövegvilágában az üldözött pár az erdő idilliként festett helyeire menekül. Összegeve, fizikailag összeolvadva, az utolsó elégedett pillanatot rögzítve látjuk őket. A *Béke veletek* novellában a városoktól távoli tájhoz már mint megvalósíthatatlan életformához közeledünk. A tömegtársadalmak működési mechanizmusai a végletekig sűrítő, de tényszerű oppozíciókban jelennek meg: „A szabadságról beszélgettek. Talán. Arról, hogy milyen jó lett volna olyan korban élni, amikor még nem birtokolták el az emberek a földeket. Amikor még önnön erejük szabott csupán határt a létért folyó versenynek.” „Mert számára az idő és a tér egyetlen amorf érzéssé állt össze [...] Szereplője szemlélőjévé vált saját sorsának, s minél távolabb kerül a cselekvéstől, annál tisztábban látta, hogy „csupán része, hangyaparány alkotója egy magányba kergetett társadalomnak.” A táj a kevert identitás hordozója, ha eltűnik, a történelem is olvashatatlaná válik. A szövegek kutató szereplői ezért rögzítik kétségbeesetten az elsüllyedő világokat. Így tesz a *Szellemvonat* néprajzosa: „...láthatta az egymásba olvadó kultúrákból megszülető tájat, a sok másságból összeadódó azonosságot.”

A kötet szerkesztésére, komponáltságára jellemző a történeti idő kronologikus rendjének megtartása. Ezt a szerkezetet a karakteres temporalitást nélkülöző szövegek beékelődése sem bontja meg. A könyv ritmusát az abszurd növekvő súlya és a fokozódó ironia szabályozza. A második részbe szerkesztett történetek egyre inkább egy kelet-közép-európai panoptikum szereplőiről szólnak. Alakjai a szabályokat furfangosan áthágó emberek, különleges tulajdonságokkal rendelkező állatok. Az *Auróra ágyúja* egy titkos viszony története, amely egy női börtön parancsnoka és egy elítélt, ellenálló költő közt szövődik. A kommunista diktatúra működése, kettejük eltérő helyzete és a lesbikus kapcsolat többszörös tabu. Szűk mozgásterükben a létezés egyetlen lehetséges módja a feljelentés, mások folyamatos megfigyelése.

A *kar* című szövegben egy jelentéktelennek induló eseményt növel rejtélyessé a politika korlátoltsága. A sztori groteszkségével mégis a valóságosság tartományába kerül. Nem lehet kétség, csak a falu döggútjában talált kar tulajdonosától származhat a nyelvtanilag is hibás falfirka (NYET KOMUNIZMUS). A gazdátlan kar és egy magányos (ellen)forradalmár egy kor logikája szerint természetes módon kapcsolódnak össze. Az „Akinek hiányzik a jobb karja, lépjen elő!” felszólítás ebben a közegben sem nem komikus, sem nem meghökkentő. Természetes az is, hogy a várnapokra bérelt török vendégmunkásról (A *kölcsöntörök*) kiderül, hogy magyar. A titokzatos perverznek és/vagy bűnözőnek vélt szomszédról hogy mozgássérült, egykor híres kaszkadőr (A *szomszéd*). Azon meg már végképp nem lepődhetünk meg, hogy a lágert megjárt idős barátnők kedvenc macskája megszökik és egy tüntetésen Árpád-sávosra festett bundával bukkan fel (Árpád macskája).

Vári Attila novellái olyan közérzetet határolnak körül, amelyben egy macskának sem lehet megbocsátani. A történelmeink által gúzsba kötött létezésben performatívák uralkodnak. Ezt a szabályt az Árpád macskája ítélete szellemesen mondja ki: „Egy macska nem lehet náci”. Mégis felvillan a lehetőség, amikor a szomszéd úr, a bori táborból menekülő Zomai végül a megbocsátás isteni kegyét gyakorolva fogadja be a „fasiszta” Mucurka macskát. Az állatok a butaság, fájdalmak, reménytelenség, szorongások utánczóit. Néha a közösség szószólóiként jelennek meg, mint a kétnyelvű, beszélő kutya is: „Gyűlöllek Gyurcsány, mondj le végre.” (A *közkutya*).

A *sintér* című szöveg a térség attribútumait és kapcsolatrendszereit egyetlen falu életterében sűríti össze. A település optimális élőhelye a Fejszámoló Jancsikának, a kar nélkül született, lábbal csipkét horgoló Ancikának, a libériai felségjel alatt hajózó tengerészkapitánynak. Olyan ismerős, emblematisz terep, ahol a legjobb ötlet a Síró Fesztivál torna-reszelő versennyel.

Vári Attila kötete a 20. század mikrotörténeteiből válogat, feszes tempójú szövegeiben együtt van jelen reális és varázslatos. Az így teremtett elbeszélői térben magán és kollektív mítoszok váltakoznak, a saját folklórból épülő, történelemmel telített, de sokszor mégis időn túli világot hozva létre. Poétikai alakzatai sokszor egy vonással ábrázolt korrajzokat tartanak össze. Szereplői saját elszigeteltségük foglyai, az így támadt hiányok megfogalmazása azonban filozófiai, esztétikai, etikai kérdések köré épül. Ezt a gondolkodástörténeti iskolázottságot a szikáran, közvetlenül megszólaló prózanyelv ügyesen rejtje el előlünk, jelenléte azonban így is érzékelhető. A novelláknak határozott jelleget ad, hogy a hétköznapi események elbeszélését természetes módon szakítja meg az ontológia legsúlyosabb kérdéseiről való gondolkodás. Ahogy az Árpád macskájában is váratlanul tesz fel a reményről szóló kérdést: „vajon a remény a reménytelenségnek, vagy az emberben támadt teljes ürességből való menekvésnek az útja?”

Kovács Krisztina

LAJTA GÁBOR

Festői döntések – nagy magasságban

CSERNUS TIBOR SZEGEDI KIÁLLÍTÁSA ELÉ*

A Kovács Gábor Művészeti Alapítvány 2005 és 2008 között létrejött Csernus-gyűjteménye mutatkozik be a szegedi REÖK Palota termeiben (a közel negyven képből harmincöt). Bár tudjuk, hogy a gyűjtemény az idén tavasszal Csernus Tibor műtermi hagyatékával bővült, és várható, hogy a hagyaték különleges meglepetéseket tartogat, ismeretlen festményekkel, köztük az utolsó, részben még befejezetlen művekkel, hatalmas grafikai anyaggal, műtermi tárgyak, dokumentumok százaival; a gyűjtemény eddigi formájában is átfogó, műzeumi anyag, klasszikus, kulcsfontosságú alkotásokkal, köztük olyan súlyos, sűrű képekkel, amelyekben akár napokig is elmerülhet a néző, ha módja van rá.

Egy retrospektív kiállítás mindig alkalmas arra, hogy végiggondoljuk, mi köti össze egy több évtizedes festői életmű darabjait? Mi az összetartó erő Csernus Tibor hiperrealista piac-képei, a caravaggieszk bibliai és az expresszív mai történetei között? Különösen érvényes ez a kérdés az ő esetében, aki sem formailag, sem témáiban nem nevezhető monomániás festőnek, ellenkezőleg, inkább mindenség-mániásnak, hiszen mintha az összes emberi helyzetet, az összes tárgyat meg akarta volna festeni, mégpedig minden lehetséges módon. De álljunk csak meg itt! Mert éppenséggel nem minden lehetséges módon, hanem a számára kínálgató *egyetlen lehetséges módon*, legalábbis annak az igénynek megfelelően, amelyet ő a festészettel szemben támasztott. Ez az igény kettős gyökerű. Az egyik az ember egyszeri és megismételhetetlen karaktere, s minden, ami ebből fakad, a festői ritmus, a hangsúly, a vászon érintésének nyomatéka – olyan mindez, akár az emberi beszéd. Stílusoktól, formai változásoktól jóformán független, szinte biológiai alapállás. Eredménye pedig a képen az a zsigeri izgalom, amelyet az ecset, a festék hullámozása, a vászonhoz való viszonya teremt. Csernus Tibor szikár, de ruganyos alkatát, különlegesen ízes elbeszélő képességét immár mindörökre őrzi a vásznon a festői forma. Az alapállás másik meghatározója intellektuális természetű. A tradícióhoz és újításhoz való viszony, az ítélőképesség, a művészi gondolat mikéntje. Azt hiszem, talán Csernus Tibor az egyetlen olyan festő a transzavantgárd kor felfedezettjei között, aki nemcsak *hivatkozott* a régi mesterekre, nemcsak idézett tőlük, nemcsak újra felvette a fonalat, hanem hozzájuk valóban méltón – *értsük úgy: azonos szinten* – folytatta azt a tradíciót, amely a XIX. század második felében megszakadt. A művészettörténet hajlamos túlhangsúlyozni azt a tényt, hogy Csernus Tibor KÉPET akart csinálni, FESTÉSZETET akart csinálni – hát mi mást akaratott volna? Számára az egyik kulcskérdés mindig az volt, „hogyan van festve”? S ha mű-

* Csernus Tibor: *Festmények 1960–2004*, Szeged, REÖK Palota, 2009. július 16–szeptember 20.
A fenti szöveg elhangzott a kiállítás megnyitóján.

vészek megítéléséről volt szó, bizony, gyakran ez az egyszerű kérdés tett pontot a vita végére. Persze érthető, hogy Németh Lajos Csernus-tanulmányában miért tette fel patetikusán a kérdést, hogy „Lehetséges-e *Festészet?*” „Újraalkotható-e a *Kép?*” – egy olyan korban, amikor a festészetet többször egymás után halottnak nyilvánították. Innen nézve Csernus tette még heroikusnak is mondható lenne, de őt ismerve nem kell ezt a heroizmust túlértékelni, legalábbis biztosan nem ezzel a művészetfilozófiai kétellyel állt naponta a festőállvány elé. Bár rezignáltabb pillanataiban elmerengett azon, hogy „mi lett volna”, ha „élére áll” annak a mozgalomnak, amelyet ő indított el itthon, vagyis, ha avantgárd marad; de valójában egyszerűen mindig azt csinálta, amit szeretett. S amit szeretett, vagyis a klasszikus alapállású festészetet, egy huszárosan posztmodern húzással fogadtatta el: amikor ugyanis a világ szemében az új már *réginek kezdett látszani, a régi hirtelen sokkolóan újnak tűnt*. S amikor a kortárs művészettörténet-írás túltette magát azon, hogy Willem de Kooning a női aktot immár festékben tekergő véglénynek ábrázolta, sőt ünneptelk a festék kétségtelen szépségét, majd pedig Rauschenberg nyilvánosan kiradírozta De Kooning egyik rajzát, amikor mindenki túllícitálni igyekezett az előtte járón, majd amikor mindez a sokkhatás gyengülni látszott, lassan újra megjelentek azok a festők, akiket figuratívnak és realistának nevezhetünk. Ám Csernus, aki egyébként az elsők között volt, így is különcként számított. Mert miközben visszakövetelte a jogot, hogy a képen jelenjen meg az érzéki világ a maga pontosságában, de nem szikár leltározó módon, mint a szorgalmas kismesterek szertári képein, hanem a bravúros elhagyás és megtartás legkeskenyebb élén egyensúlyozva, ezt az egyensúlyozást olyan magasságban hajtotta végre, amely csak a mindenkori nagymesterekre jellemző.

Elhagyni, lemondani csak az tud, aki *felhalmozza* a gazdagságot, azt a vizuális gazdagságot, amit Csernus például a *Dieppe* kikötői házaiban, a *Tengerpart* hullámaiban, a piacképek drapériáiban, a *Zöld mezőn fekvő alak* és a *Motorbicikli* courbet-i vegetációjában, az aktfigurák bőrszíneiben, a csendéleti tárgyak sokféleségében felhalmozott, s a festék mágiája révén átváltoztatott. Csernus Tibor mindig is tökéletesen érezte a visszafogás és hangsúlyozás arányát. Míg az általa is nagyra becsült régi mesterek soha nem igyekeztek tudatosítani a nézőben, hogy amit lát, az „csak” festészet, Csernus Tibor abszolút jelenkoriságát bizonyítja, hogy miközben maximális átélhetőséget és realitásélményt nyújt a nézőnek, ugyanazokkal a festői fogásokkal tudtára adja azt is, hogy amit lát: illúzió, sőt töredék. Művészi nagysága, zsenialitása mutatkozik meg ebben a „maximális minimalizmusban”, a festői eszközök fölényes, ám ízléssel és önreflexiókkal teli alkalmazásában. Ezért nem került soha az akadémizmus zsákutcájába, amely inkább koncepció, mintsem élő művészet. Csernusra is igaz, amit Ortega Velazquezzel kapcsolatban mond, vagyis, hogy a „legkevesebb ecsetvonással fest meg egy figurát” – de a döntő kérdés éppen az, hogy mennyi a legkevesebb, hogy ne legyen túl kevés? Hogy ne kevésnek látszódjon, hanem mérhetetlen gazdagságnak?

Csernus Tibor folyamatos koncentrációval egész életében sikeresen egyensúlyozott e festői döntések között húzódó meredély fölött, s a festészetet mindvégig nyitott kimene-telű kalandnak tekintette, miközben úgy tetszett, csak a „szem örömeinek” hódol. Sem teóriák, sem divatok, sem üzleti siker nem téríthették el attól, amit számára a festészet misztériuma jelentett a számára egyetlen lehetséges módon, biztosítva egyúttal különleges és utolérhetetlen helyét a huszadik század végének művészettörténetében.

Szerkesztői asztal

Az idei Rotary-díjat Darvasi Lászlónak ítélte a kuratórium. A díjhoz szeretettel gratulálunk.

*

Abból az alkalomból, hogy a Tiszatáj könyvek sorozatban megjelent Vörös Lászlónak Kányádi Sándorról szóló kötete, a költő október 15-én a kiskunhalasi Bibó István Gimnázium vendége volt.

*

Október 9-én a Somogyi Könyvtár Móra utcai fiókkönyvtára Tiszatáj estet rendezett. Az est vendége volt Hász Róbert író, szerkesztő és Simai Mihály költő.

*

A Tiszatáj Könyvekben hamarosan megjelenik Sággy Miklós a *Fény esztétikája* című kötete.

Decemberi számunk tartalmából

Kiss Anna, Markó Béla, Petőcz András Utassy József versei
Füzi László, Horváth Péter, Kontra Ferenc prózája

RADNÓTI-EPILÓGUS

Poszler György, Németh Gábor, Zeke Gyula, Szijj Ferenc

Szuromi Pál írása a Levendel-gyűjteményről